

І. І. КИЧКО

**ОСОБИСТІ ПОТРЕБИ: РЕГУЛЯТОРНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ
ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

**ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА,
СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ПРАЦІ**

І. І. КИЧКО

**ОСОБИСТІ ПОТРЕБИ: РЕГУЛЯТОРНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ
ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

МОНОГРАФІЯ

Київ 2010

УДК 330.163.11
ББК 65.012.12
К 46

Рекомендовано до друку вченою радою Чернігівського державного інституту права, соціальних технологій та праці (протокол № 2 від 24 вересня 2010 р.)

Рецензенти:

Шкарлет С. М., ректор Чернігівського державного технологічного університету, професор, докт. екон. наук.

Ільчук В. П., завідувач кафедри фінансів Чернігівського державного технологічного університету, професор, докт. екон. наук.

Лайко М. Ю., професор кафедри готельного та туристичного бізнесу Російської економічної академії ім. Г.В. Плеханова, професор, докт. екон. наук.

Науковий редактор – **Бондар І. К.**, головний науковий співробітник Науково-дослідного економічного інституту Міністерства економіки України, професор, докт. екон. наук.

К 46 Кичко І. І. Особисті потреби: регуляторні механізми формування та забезпечення [Текст] : монографія / Кичко І. І. – Чернігів : Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2010. – 221 с.

ISBN 978-966-1647-41-0

Монографічне дослідження присвячене визначенню взаємозв'язку категорій “особисті потреби”, “зайнятість”, “робоча сила”, “заробітна плата”, “власність”. Досліджуються теоретичні та прикладні питання регулювання особистих потреб. Розглянуто організаційні та економічні механізми удосконалення процесу формування та задоволення особистих потреб населення.

Призначена та може бути використана фахівцями державного управління, науковцями, економістами, студентами економічних вузів, аспірантами, викладачами навчальних закладів та всіма зацікавленими особами.

УДК 330.163.11
ББК 65.012.12

ISBN 978-966-1647-41-0

© Кичко І.І., 2010
© Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економіки України, 2010

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	
Розділ 1. Теоретико-методологічні підходи до регулювання особистих потреб населення	
1.1. Сутність категорії “особисті потреби” та її економічна природа	
1.2. Методологічні підходи до класифікації особистих потреб	
1.3. Державні та ринкові механізми регулювання особистих потреб населення	
Висновки до розділу 1	
Розділ 2. Система економічних важелів та їх мотиваційна функція у забезпеченні особистих потреб	
2.1. Регуляторна функція зайнятості у задоволенні особистих потреб	
2.2. Економічна функція власності у забезпеченні особистих потреб населення.....	
2.3. Матеріальні та нематеріальні методи мотивації трудової діяльності.....	
Висновки до розділу 2.....	
Розділ 3. Економічні передумови формування рівня та структури особистих потреб населення	
3.1. Сучасні тенденції формування особистих потреб	
3.2. Аналіз основних факторів впливу на рівень та структуру особистих потреб	
3.3. Державні важелі та їх вплив при забезпеченні особистих потреб	
Висновки до розділу 3.....	
Розділ 4. Трансформація особистих потреб у процесі державного регулювання	
4.1. Форми і методи державного регулювання формування потреб у здоровому способі життя.....	
4.2. Особливості формування та державного регулювання потреби в освіті.....	
4.3. Механізми державного забезпечення та регулювання житлових умов населення.....	
4.4. Вплив демографічної ситуації на процес формування та задоволення особистих потреб населення	
Висновки до розділу 4.....	
Розділ 5. Основні напрями вдосконалення державного регулювання забезпечення особистих потреб	
5.1. Методологічні основи поєднання бюджетних, спеціальних та страхових джерел при задоволенні особистих потреб	
5.2. Фінансово-кредитні та іпотечні механізми підтримання особистих потреб населення	
Висновки до розділу 5.....	
ВИСНОВКИ	
ЛІТЕРАТУРА	

ПЕРЕДМОВА

Одним із пріоритетів розвитку України є соціальна орієнтація економічної політики. В зв'язку з цим головним завданням у соціальній сфері має стати цілеспрямоване забезпечення надійної реалізації прав та свобод громадян. Передбачається, що побудова в Україні соціально орієнтованої ринкової економіки європейського типу є визначальним чинником посилення суспільної привабливості реформ, забезпечення їм широкої громадської підтримки, утвердження сучасних європейських стандартів якості життя [1, 6].

Кожна держава вже є соціальною, оскільки функціонує на базі суспільства. Сутність же соціально орієнтованої держави, а особливо соціально орієнтованої економіки полягає в тому, що держава не тільки декларує, але і має розвинуту економічну базу для проведення ефективної соціальної політики.

Економічна та соціальна сфера тісно пов'язані між собою. Соціальна сфера формує нові потреби в суспільстві, таким чином, збільшуючи попит на товари та послуги. В той же час, економічна основа суспільства дає можливість забезпечити вже сформовані особисті потреби. Завдання держави при цьому полягає у забезпеченні ринкової ефективності та соціальної рівності, тобто, рівні стартові умови, рівні права, правовий захист.

В основу всіх структурних зрушень будь-якого суспільства має бути поставлена конкретна людина, її особисті потреби. Тому необхідно більш інтенсивно проводити дослідження по формуванню та забезпеченню, зокрема державному, особистих потреб та мотивацій до праці. Для цього необхідні певні зміни і на теоретичному рівні.

За умов існування планово-адміністративної системи держава брала на себе всю відповідальність за існуючі соціальні ризики в суспільстві. Зі зменшенням кількості державних підприємств у ході процесу роздержавлення сфера державного соціального захисту суттєво скоротилась. Відповідальність по забезпеченню певного рівня особистих потреб була диверсифікована між державою та конкретною людиною.

Серед основних економічних категорій особливе місце займають особисті потреби. Ця категорія має велике значення в економічному, соціальному, політичному, духовному напрямках розвитку суспільства.

Прагнення людини до задоволення потреб – це закономірний та природний процес. Воно є метою будь-якого суспільства. В той же час людина може задовольняти або подавлювати свої особисті потреби. Інколи одні потреби замінюються іншими. Одне з завдань державного регулювання полягає в тому, щоб стимулювати корисні потреби та мінімізувати фактори формування шкідливих для здоров'я потреб.

Теоретичні дослідження вчених-економістів свідчать про багатоаспектність категорії “особисті потреби” та відсутність єдиного концептуального підходу до її тлумачення. Основні проблеми з цієї тематики рухаються в одному колі проблем на обмеженому, але детально дослідженому масиві інформації про стан доходів населення, частки перерозподілу через бюджетний механізм певної частини ВВП на соціальні цілі.

Питанням дослідження особистих потреб, механізму їх формування та задоволення присвячено значні теоретичні напрацювання фахівців у галузі економіки радянського періоду, таких як Покровська М. В., Жиліна Л. М., Вишняк О. І., Філіппов Л. С., Купріянова А. І. Не зменшується інтерес до цієї проблеми і в період формування ринкових засад господарювання. Підтвердженням цього є фундаментальні праці Мандибури В. О., Паламарчука В. О., Багачева С. П.

Відмічаючи значимість проведених досліджень, варто відмітити, що залишається актуальним питання розробки концептуальних положень задоволення особистих потреб саме в сучасних умовах формування постіндустріального суспільства в умовах інформатизації.

Необхідність нового підходу обумовлюється тим, що інтелектуалізація суспільства передбачає переорієнтацію інвестицій з матеріальних активів на розвиток конкретної особистості як основи інтелектуального активу нації. Вектор на інтелектуалізацію всіх сфер життєдіяльності в постіндустріальному суспільстві вносить свої корективи в процес освіти, охорони здоров'я, зайнятості, розподілу власності тощо.

Особисті потреби змінюються як кількісно, так і якісно: зароджуються, набувають повного розвитку або поступаються місцем іншій потребі. Визначальна роль особистих потреб полягає у спонуканні людей до дії. Потреби людини не раз назавжди дані. Створені у виробництві матеріальні блага урізноманітнюють особисті потреби, створюють нові. До того ж, вони змінюються під впливом досягнень науки та техніки. У результаті дії цих чинників економіка досягає такого рівня розвитку, що з'являються сприятливі можливості для кращого і навіть оптимального задоволення особистих потреб. Принципово новим є підхід автора до визначення особистих потреб та механізму їх регулювання. Автором розроблено сукупність показників оцінки рівня задоволення особистих потреб.

Для того, щоб задовольнити зростаючі потреби, людина має розширювати коло своєї діяльності, бізнес або більш інтенсивно працювати на своєму робочому місці.

Автором запропонований організаційно-економічний механізм регулювання особистих потреб населення, який є складовою взаємодії елементів, методів впливу на оптимізацію державної політики в цьому напрямку шляхом використання економічних, соціальних, психологічних та адміністративних засобів регулювання, серед яких на сучасному етапі розвитку суспільства особливо актуалізуються законодавчі, бюджетні та податкові важелі впливу.

Автор продовжує розробку даної проблеми, основні результати якої будуть надруковані у спеціальних фахових виданнях.

Розділ 1

Теоретико-методологічні підходи до регулювання особистих потреб населення

1.1. Сутність категорії “особисті потреби” та її економічна природа

У політичній економії немає, можливо, жодного предмета, пояснення якого було б таким важливим, як потреби. Як би ви не обмежували їх коло, вони все-таки залишатимуться в її межах і притому в тих межах, до яких, як до центру, тяжітимуть усі висновки науки.

Володимир Вернадський

Немає такої галузі людського пізнання, де б не ставилось питання про вихідну категорію. Вирішення цього питання можна розглядати як найбільш складний і важливий напрямок у розробці фундаментальних теоретичних проблем у тій чи іншій галузі науки.

Визначення початку в економічному дослідженні знайшло свій вираз ще в працях Арістотеля. Початок у нього пов'язується з рухом, діяльністю, “початком називається те в речі, звідки починається рух” [2, 79].

Меркантилісти також досліджували проблему початкової категорії економіки, вбачаючи її у відносинах між людьми поза процесом виробництва. Первинним поняттям за Давидом Рікардо та Карлом Марксом є категорія вартості. Радянські вчені як вихідну категорію трактували плановість, сукупний суспільний продукт, управління виробництвом тощо.

Поділяючи точку зору Дудіча З. З. та Козельського Н. Н. [3], зазначимо, що вихідною категорією економічних досліджень мають бути особисті потреби конкретної людини. Так, на думку Дудіча З. З., у всіх дослідженнях економічних проблем потреби мають зайняти перше місце. Козельський Н. Н. визначив конкретне місце потреб у системі економічних категорій.

Осадча Г. І. конкретизує місце особистих потреб [4, 183]. Вона зазначає, що межею аналізу соціальної сфери, її первинним елементом є поняття потреб особистості. До того ж, на її думку, особисті потреби – це найбільш просте, елементарне утворення. Первинність цього елемента обумовлена тим, що йому властиве характерне для соціальної сфери основне протиріччя між зростаючими потребами суб'єктів і можливостями їх задоволення. Характер цього протиріччя детермінує рівень розвитку соціальної сфери в цілому.

Дослідження особистих потреб стає особливо актуальним у процесі гуманізації суспільства. Ще Програма Кабінету Міністрів України “Послідовність. Ефективність. Відповідальність”, прийнята у 2004 році, серед головних цілей урядової політики визначила соціально-гуманістичний розвиток країни, що мав бути орієнтований на підвищення якості життя населення, забезпечення динамічного і гармонійного розвитку людини, її духовних,

життєвих та інтелектуальних якостей, соціальну справедливість та зниження рівня бідності.

Формування духовного потенціалу суспільства, визнання самоцінності окремої особистості неможливе без визнання її інтересів та потреб. У процесі інформатизації, гуманізації суспільства необхідно створити умови для розвитку індивідуальних здібностей людини.

Саме орієнтація на розширення гуманістичних потреб, які створюють можливості для творчого, духовного розвитку особистості, стає характерною рисою третього етапу розвитку потреб у світі, який датують 80-ми роками ХХ століття і по сьогодні [5, 25]. На думку вчених, I етапу (20-50-ті роки ХХ століття) був притаманний розвиток матеріально-речових потреб, а II етап ознаменувався переходом до “економіки споживання”.

Держава, розвиваючи соціальну сферу, має задіяти всі механізми для формування та задоволення матеріальних, соціальних, інтелектуальних та духовних потреб населення. Збагачення відносин та явищ у суспільстві, які характеризуються індивідуалізацією, зумовлює необхідність пошуку причин та джерел формування індивідуального вибору і підвищує значимість особистих потреб.

Проте якими б не були широкими межі індивідуалізації у гуманістичному суспільстві, вони не повинні виходити за суспільно необхідні, що визначаються державою.

Гуманістична концепція соціальної еволюції передбачає розв’язання протиріччя між зростаючими потребами та наявними матеріальними ресурсами через зміну особистості, раціоналізацію її потреб. Представники цієї теорії (Печчеї А., Фромм Е., Хакслі О.) вбачають подальший розвиток в еволюції характеру людини, зміні її цілей та потреб у напрямі обмеження споживання.

Концепція гуманістичного напрямку розвитку людства виникла в 60-70-ті роки ХХ століття у зв’язку зі зростанням населення планети, обмеженістю природних ресурсів, забрудненням навколишнього середовища. Гуманізм як багатопланова категорія відображає суспільний рух, в основу якого покладене благо конкретної людини як найвищий критерій оцінки всіх суспільних явищ, що стверджує цінність людини як особистості, історично мінливу систему поглядів, котра втілює повагу до людини, турботу про добробут людей, їх щастя.

Терміни “людина”, ”індивід”, ”особистість” часто використовуються як однозначні, хоча вони мають значні відмінності. Індивід – це, перш за все, окремий представник людського роду з властивими йому характерними та спільними рисами [6, 34]. Індивідуальність кожної людини обумовлена як біологічними факторами, так і наслідками дії соціального середовища. Людина – поняття, яке фіксує загальні риси, притаманні всім “*Homo sapiens*”, це те, що відрізняє їх від тварин. Особистість – це людина, взята в сукупності тих духовних якостей, які формує в ній суспільство. До того ж, особистість – це сукупність таких духовних властивостей людини, як розум, відповідальність, індивідуальність тощо. Особистість змінюється під впливом змін у суспільстві, відповідно, змінюються і її потреби. В той же час відбувається і зворотній

вплив. Потреби здійснюють вплив на суспільне виробництво, вони виступають умовою реалізації реальних економічних відносин, тим самим виконуючи певні соціальні функції, тобто набувають соціально-економічної форми [7, 11].

Критерієм категоріальності наукових понять економіки виступає детермінована потребами практики необхідність їх використання для розвитку наукового знання, фундаментальність їх логіко-гносеологічного та методологічного значення пов'язана з досить високим рівнем узагальнення в них певних явищ, їх властивостей тощо.

Із численних понять економічної науки виділяють поняття фундаментальні, найбільш широкі за своїм обсягом і важливі за значенням, тобто категорії. Статусу категоріальності досягають ті з понять науки, які стають необхідними для розвитку відповідних галузей знань у цілому [8, 89].

З поглибленням диференціації наукового знання збільшується загальна кількість категорій у конкретній галузі науки. Один із найбільш суттєвих напрямків цього процесу полягає в тому, що поняття не має статусу категорії в межах досить широкої галузі знань, а при виділенні її в особливу дисципліну стає категорією окремого напрямку науки. Так, з актуалізацією гуманістичних процесів у суспільстві поняття “особисті потреби” набуває статусу категорії.

Складові особистих потреб наділені складними характеристиками, що впливають на їх зміст та взаємодоповнення.

Сфера використання цієї категорії суттєво розширюється, трансформується її статус у зв'язку зі збільшенням інтересу науки до дослідження особистості. Гуманізація науки проявляється в тому, що дисципліни технічного, природничого характеру все з більшою інтенсивністю використовують “людський фактор”. Виділяються також дисципліни гуманітарного та соціального характеру, які більш детально вивчають людину, її інтереси, мотиви, потреби. Цей фактор значно розширює понятійний апарат наук та впливає на формування нових категорій.

Особисті потреби не є виключно економічною категорією. Ця категорія є інтегративною. Вона використовується такими науками, як педагогіка, соціологія, філософія. Категорія “особисті потреби” є спеціальною за змістом, але набуває, разом з тим, широкого значення. Особисті потреби синтезують логіко-методологічні особливості вищезгаданих наук. Основним фактором, що зумовлює використання цієї категорії в різних галузях науки, є розвиток міждисциплінарних досліджень, які спрямовані на вирішення такої комплексної проблеми, як гуманізація суспільних відносин.

Як уже зазначалось, особисті потреби часто використовуються природничими, соціальними, конкретно-економічними науками, причому, кожна з них вивчає певну сторону цього явища (табл. 1.1).

Трактування потреб представниками різних галузей науки

Галузі науки	Визначення потреб
Психологія	Відносно стабільний психологічний стан особистості, що характеризується потягом до речей та явищ, які переживаються як необхідна умова існування [9, 77].
Філософія	Об'єктивна необхідність живого організму, людської особистості, соціальної групи чи суспільства в цілому, що відображає характер та зміст об'єктивного зв'язку (природного та соціального) суб'єкта потреби і навколишнього середовища [10, 95].
Економіка	Відносини між людьми з приводу використання створених матеріальних та культурних благ, які направлені на задоволення особистих потреб з метою забезпечення життєдіяльності людини в суспільстві [11, 227].

Джерело: розроблено автором

Спеціалісти з теорії управління, вивчаючи мотивацію поведінки людей, стверджують: мотивом тих чи інших дій виступають потреби конкретної людини, тобто, особисті потреби. Ще Л. Штейн в основу науки управління поставив конкретну людину, її потреби. На його думку, держава має надати такі умови для її індивідуального розвитку, які недосяжні його власній енергії та зусиллям. Об'єктом управління при цьому виступає фізичне та духовне життя особистості, його суспільне та господарське життя [12, 144].

Об'єктом вивчення політичної економії є потреби в якості умови і наслідку розвитку виробничих відносин. Спеціалісти з економічної теорії також акцентують свою увагу саме на потребах, а не на особистих потребах.

На основі вивчення різноманітних джерел наукової інформації підведемо підсумок та здійснимо оцінку існуючих визначень потреб. При аналізі термінів увага приділялась складовим змісту даного поняття та системоутворюючому фактору потреб. Відповідні дані щодо вказаної оцінки понять наведені у таблиці 1.2.

Оцінка деяких визначень поняття “потреби”

Поняття	Зміст даного поняття	Автор поняття, рік	Системоутворюючий фактор потреб
Потреби	Виступають джерелом діяльності особистості, обумовлюються розвитком суспільних відносин і устремлінням особистості до певних предметів і умов, об'єктивно необхідних для її життя та розвитку	Покровська М.В., 1977 р.	Прагнення особистості до необхідних для її життя і розвитку предметів та умов
Потреби	Основні суттєві тенденції організму чи особи до взаємодії з середовищем, направлені на присвоєння “частини” середовища для формування себе та “частини” себе для формування середовища	Жиліна Л. М., 1978 р.	Тенденції особи до присвоєння частини середовища і навпаки

Потреби особистості	Витікають із внутрішніх особливостей і взаємовідносин із зовнішнім середовищем, властивості нужди, відчуття необхідності в певних умовах і способах існування, недостатність яких викликає почуття незадоволеності і стимулює до певних видів діяльності	Вишняк О.І., 1982 р.	Нужда, яка стимулює до діяльності
Потреби	Об'єктивний стан суб'єкта, що відображає протиріччя між наявним та необхідним і стимулює його до активної діяльності по усуненню даного протиріччя	Філіппов Л.С., 1996 р.	Стан протиріччя між наявним та необхідним, що стимулює його до активності
Потреби	Внутрішні спонукальні мотиви діяльності людини, стан незадоволення, який людина хоче змінити	Задоя А.А., Петруня Ю.Е., 2000р.	Стан незадоволення, який людина хоче змінити
Потреби	Стан незадоволення, що стимулює людину до дії	Кузнецова Е.О., 2003 р.	Стан незадоволення, що стимулює людину до дії
Потреби	Потреба в чому-небудь, об'єктивно необхідному для підтримки життєдіяльності та розвитку людини, колективу, нації, суспільства в цілому; внутрішній збудник активності	Базилевич В.Д., 2007 р.	Потреба в чому-небудь, що необхідне для життєдіяльності людини, колективу, нації, суспільства

Джерело: розроблено автором

За визначенням Покровської М.В., потреби розглядаються як джерело діяльності особистості, що обумовлюється розвитком суспільних відносин і прагненням особистості до певних предметів і умов, об'єктивно необхідних для її життя та розвитку [13, 9]. Системоутворюючим фактором потреб є устремління особистості до необхідних для її життя та розвитку предметів та умов. У наведеному визначенні зазначається, що предмети та умови, до яких прагне людина, об'єктивно необхідні для її життя і розвитку, але ж є потреби, які вважаються такими за суб'єктивною оцінкою і призводять не до розвитку людини, а до її деградації. Тому це визначення можна вважати не зовсім коректним. До того ж, у ньому характеризуються потреби не суспільства, колективу чи сім'ї, а особистості, тому це визначення може стосуватись і особистих потреб.

Більш широкий зміст та системний характер поняття потреб знаходить своє втілення у терміні, який пропонує Жиліна Л.М. [14].

Дуже часто вживають при характеристиці потреб такий системоутворюючий фактор, як нужда, що стимулює до діяльності (Вишняк О.І., Базилевич В.Д.). Вишняк О.І. розглядає потреби особистості як такі, що витікають із внутрішніх особливостей і взаємовідносин із зовнішнім середовищем властивості нужди, відчуття необхідності в певних умовах і способах існування, недостатність яких викликає почуття незадоволеності і стимулює до певних видів діяльності [15, 10]. У підручнику “Економічна теорія: Політекономія” за редакцією Базилевича В.Д. поняття потреб визначається як “...нужда в чому-небудь, об'єктивно необхідному для підтримки життєдіяльності і розвитку людини, колективу, нації, суспільства в цілому; внутрішній збудник активності” [16, 39]. У цьому визначенні особисті

потреби не виділяються, а визначаються поряд з потребами колективу, нації, суспільства. Таке визначення не можна вважати коректним, тому що потреби певної спільноти людей (колективу, нації, суспільства) складаються із особистих інтересів людей, які до неї входять. У цьому визначенні була зроблена спроба поєднати особисті, виробничі та суспільні потреби.

Більш універсальне визначення, яке характеризує не тільки особисті потреби, дає Філіппов Л.С. [17, 6] – об'єктивний стан суб'єкта, що відображає протиріччя між наявним та необхідним і стимулює його до активної діяльності по усуненню даного протиріччя. Системоутворюючим фактором потреб при цьому є стан протиріччя між наявним та необхідним, що стимулює його до активності.

У навчальному посібнику Задоя А.А., Петруні Ю.Є. “Основи економічної теорії” поняття потреб подається в такій редакції: “Потреби – це внутрішні спонукальні мотиви діяльності людини. Іншими словами – це стан незадоволення, який людина хоче змінити, або задоволення, яке вона хоче продовжити” [18, 25]. У цьому визначенні, з нашого погляду, правильно і детально розкрито зміст потреб.

Деяко звужено (лише як стан незадоволення) визначає категорію потреб у навчальному посібнику “Економіка” колектив авторів під редакцією Кузнецової Е.О.: “Потреба – це одна із фундаментальних категорій теоретичної і прикладної економіки, яка характеризує стан незадоволення, тобто великою заслугою потреб є те, що вони стимулюють людей до дії” [19, 22].

Андреєв В.Н. та Ізотов О.С. розуміють особисті потреби досить звужено, трактуючи їх як потреби до самоповаги, джерелом їх задоволення вважають результати господарювання. Вони розглядають особисті потреби як складову потреб поряд із фізіологічними та культурними [20, 19].

Жилін О.І. визначає потреби як те, що виникає і знаходиться всередині людини, що достатньо загальне для різних людей, і в той же час має певний індивідуальний прояв у кожній людині [21, 9]. На його думку, потреби неможливо спостерігати або виміряти, про їх існування можна судити лише з поведінки людей.

Характерною ознакою потреб є їх обізнаність, завдяки якій потреба і виражає активну направленість суб'єкта, що з часом переходить у дію, стає внутрішнім джерелом діяльності людини [22, 9].

Потребам властиві такі ознаки: не існує таких потреб, які можна задовольнити раз і назавжди, тому більшість із них періодично виникають знову; частину потреб люди задовольняють за допомогою предметів; вони завжди спрямовані на щось конкретне; їм властива різноманітність.

Задоволення особистих потреб полягає в тому, що воно характеризується присвоєнням. Людина задовольняє свої потреби не тільки елементами навколишнього середовища, але й елементами власної життєдіяльності [14, 10]. Мати потребу – це значить щось присвоїти, тобто збагатити себе, розвинути, покращити.

Особливістю людей є те, що тварини активно пристосовуються до навколишнього середовища, а людина, задовольняючи свої потреби, починає

приспосовувати природу до себе. Людство знаходиться на тій стадії розвитку, коли зміна природи носить вже безповоротний характер. Вплив настільки інтенсивний, що навколишній світ вже не може відновлюватись. Численні природні ресурси знаходяться на межі зникнення.

Прагнення людини до задоволення потреб – це закономірний та природний процес. Воно є метою любого суспільства. В той же час людина може задовольняти або подавлювати свої особисті потреби. Інколи одні потреби замінюються іншими. Одне із завдань державного регулювання полягає в тому, щоб стимулювати корисні потреби та мінімізувати фактори формування шкідливих для здоров'я потреб.

Особисті потреби змінюються як кількісно, так і якісно: зароджуються, набувають повного розвитку або поступаються місцем іншій потребі. Визначальна роль особистих потреб полягає у спонуканні людей до дії. Потреби людини не раз назавжди дані. Створені у виробництві матеріальні блага урізноманітнюють особисті потреби, формують нові. До того ж, вони змінюються під впливом досягнень науки та техніки. У результаті дії цих чинників економіка досягає такого рівня розвитку, що з'являються сприятливі можливості для кращого і навіть оптимального задоволення особистих потреб [23, 7].

Категорію “особисті потреби” можна розглядати у контексті концепції людського розвитку, центральним елементом якої є людський капітал, що розглядається як основна складова національного багатства. При цьому серед складових людського потенціалу виділяють соціально-демографічний потенціал, соціально-економічний, соціально-культурний тощо [24]. Відповідно, адаптуючи концепцію людського потенціалу до розуміння суті особистих потреб, можна припустити, що соціально-демографічний потенціал ґрунтується на потребах особистості в здоровому способі життя, високому рівні освіти; соціально-економічний потенціал – на задоволенні потреб особистості в праці та достатньому рівні доходів; соціально-культурний – на потребі в самореалізації та самовдосконаленні.

Автори концепції людського розвитку характеризують економічні та суспільні процеси з позицій значимості конкретної особистості (прирівнюються значення для суспільства реальних чи потенціальних працівників, економічно неактивних тощо); підхід до освіти як до процесу, що має самостійну цінність, а не лише як до умови покращення продуктивних здібностей людей; підтримка самореалізації та розвитку індивіда з боку економічних, фінансових, неурядових, громадських організацій, закладів культури тощо.

Особисті потреби тісно пов'язані з категорією “рівень життя”, яка в широкому розумінні виражається “... сукупністю відносин та умов, що визначають життя, працю, побут і інтелектуально-культурний розвиток людей, характеризує досягнуту в суспільстві на певний проміжок часу міру задоволення різноманітних потреб населення (не лише фізичних, а й соціальних, інтелектуальних, духовних), а також визначає та оцінює реальні економічні джерела та соціально-правові гарантії забезпечення життєдіяльності населення” [25, 18]. Карл Маркс розглядав “рівень життя” як соціально-

економічну категорію, що характеризує рівень задоволення особистих потреб населення. Мандибура В.О. визначає термін “рівень життя” через потреби, трактуючи цю категорію у вузькому розумінні як рівень задоволення особистих потреб і відповідний йому рівень доходів особистості.

Категорія “особисті потреби” тісно пов’язана з цілою низкою економічних категорій, зокрема з категорією “виробництво”. Виробництво створює кількісне і якісне різноманіття потреб. Виробництво надає в особисте споживання об’єкт споживання. Тобто, рівень, структура і динаміка розвитку, форми і споживчі властивості створених у виробництві матеріальних і культурних благ визначають, де і яким чином відбудеться використання предметів праці [11, 16]. Тобто, виробництво є основою формування відповідної системи особистих потреб. У той же час використання тих чи інших предметів праці у процесі особистого споживання створює реальну основу та об’єктивну необхідність безперервності процесу виробництва. Потреби в деякій мірі можуть якісно випереджати виробництво. В цьому частково і полягає значення потреб як перспективних вимог суб’єкта до виробництва, що стимулює його зростання. Особисті потреби можуть бути безмежні. До того ж, вони мають історичний характер. Нині з’являються такі потреби, уяви про які раніше не мала ні особа, ні суспільство. Відбувається стрімке зростання потреб. Кожне покоління сприймає свій рівень життя як необхідний та природний. Невідповідність рівня потреб рівню розвитку виробництва є внутрішньою рушійною силою розвитку виробництва і суспільства.

Нині відбуваються дещо інші процеси. Особисті потреби потрапляють в часткову залежність від торгового капіталу. Змінюються пріоритети потреб. Реклама та сфера торгівлі нав’язують певні стереотипи у споживанні та необхідності певних товарів, звичок, певного стилю життя. Відбувається певною мірою нівелювання особистості, її потреб. За умови командно-адміністративної економіки зрівнялівка рівня життя супроводжувалась зрівнялівкою рівня задоволення особистих потреб. З переходом до ринкового механізму господарювання відбувається розшарування рівня життя, яке спричиняє різний рівень задоволення потреб особистості.

Зробивши ретроспективний аналіз економічного розвитку країн, можна стверджувати, що можливі такі варіанти кількісних пропорцій між виробництвом, потребами та споживанням, як регресивний, застійний та прогресивний.

Регресивний варіант відносин виникає в країнах з тривалим спадом виробництва, де відбувається згортання споживання.

Другий варіант – застійний. Він характерний для окремих країн Азії та Африки. Потреби є стійко традиційними і розширюються повільними темпами [26, 118]. Відносини “виробництво – розподіл – обмін – споживання – потреби” реалізуються на одному рівні.

При першому та другому варіанті підвищенню потреб протидіє низький рівень матеріальної і духовної культури суспільства, слабкий розвиток розподілу праці, низькі грошові доходи переважної частини населення при високому рівні цін, стрімке зростання чисельності населення.

За прогресивного варіанту підвищується рівень потреб і споживання. Відносини “виробництво – розподіл – обмін – споживання – потреби” характеризуються рухом по спіралі вгору з колами, що розширюються.

Особисті потреби як економічна категорія відображають відносини між суб'єктами суспільних відносин з приводу об'єкта (його виробництва, розподілу, обміну та споживання), тобто цю категорію необхідно розглядати в контексті підрозділів суспільного відтворення. Суспільне відтворення на макрорівні являє собою безперервний процес виробництва, що відображає взаємозв'язок між важливими структурними пропорціями, виготовленням засобів виробництва і предметів споживання, які охоплюють всі галузі національної економіки. Відтворення сукупного суспільного виробництва є матеріальною основою безперервного розвитку виробництва. Воно охоплює чотири стадії його руху – виробництво, розподіл, обмін і кінцеве споживання [27, 325].

Завданням механізмів державного та ринкового регулювання використання сукупного суспільного продукту є оптимальне поєднання нагромадження і споживання. Суспільне відтворення має 2 підрозділи. Саме у II підрозділі суспільного відтворення здійснюється виробництво предметів споживання. Частина продукції II підрозділу суспільного відтворення використовується для забезпечення необхідного продукту (життєво необхідні предмети споживання працівників цього підрозділу та знову залучених працівників). У процесі обміну між I та II підрозділами відбувається реалізація I підрозділом II підрозділу засобів виробництва для відновлення спожитих частин, розширення виробництва та створення резервного фонду. II підрозділ реалізує I підрозділу предмети споживання для працівників, які брали участь у виробництві.

За вартістю продукція I та II підрозділів включає перенесену вартість, необхідний та додатковий продукт.

Задоволення особистих потреб населення здійснюється як у процесі розподілу необхідного продукту, так і додаткового. Виплата доходів працівникам виробничої сфери здійснюється у процесі розподілу необхідного продукту, а соціальної сфери – у процесі розподілу частини додаткового продукту. В той же час збільшення питомої ваги необхідного продукту є зменшенням додаткового, тобто відбувається збільшення виплат на індивідуальне споживання нині за рахунок майбутніх. Різкі коливання між співвідношенням необхідного та додаткового продукту впливають як на ефективність виробництва, так і на рівень життя населення.

У процесі збільшення впливу науки на всі галузі та підгалузі суспільного відтворення безпосередньою рушійною силою всіх економічних та соціальних змін стає конкретна людина, формується єдиний комплекс “наука – техніка – виробництво – споживання” [28, 237]. Економічними аспектами цього комплексу є:

- посилення соціального характеру матеріального та духовного виробництва;
- зміна зв'язку працівника з засобами виробництва;
- підвищення вимог до якості продукції;
- збільшення питомої ваги та значення соціальної інфраструктури.

Всі вищезгадані аспекти впливають на розмір, порядок формування та розподіл необхідного та додаткового продукту. Саме за рахунок розподілу національного доходу відбувається задоволення матеріальних, духовних та соціальних потреб особистості.

Не менш важливим показником, який визначає рівень формування та задоволення особистих потреб, є продуктивність праці. Найбільш точним вираженням суспільного рівня продуктивності праці є показник виробництва національного доходу на душу населення. Факторами зростання продуктивності праці є поглиблення суспільного розподілу праці, використання досягнень науки, кооперування та комбінування виробництва, впровадження нових форм організації праці тощо.

На продуктивність праці впливає також рівень освіти працівників, їх кваліфікація, рівень культурних та духовних якостей. Можна зробити висновок, що в результаті задоволення різноманітних потреб особистості (які впливають на її інтелектуальний, культурний, духовний рівень) зростає продуктивність праці, відповідно, і національний дохід. При цьому залишається актуальним питання раціонального його розподілу з метою мінімізації нерівності у розподілі доходів.

Реалізація особистих потреб здійснюється з врахуванням наявної власності, інтелекту, грошового чи земельного капіталу тощо (рис.1.1).

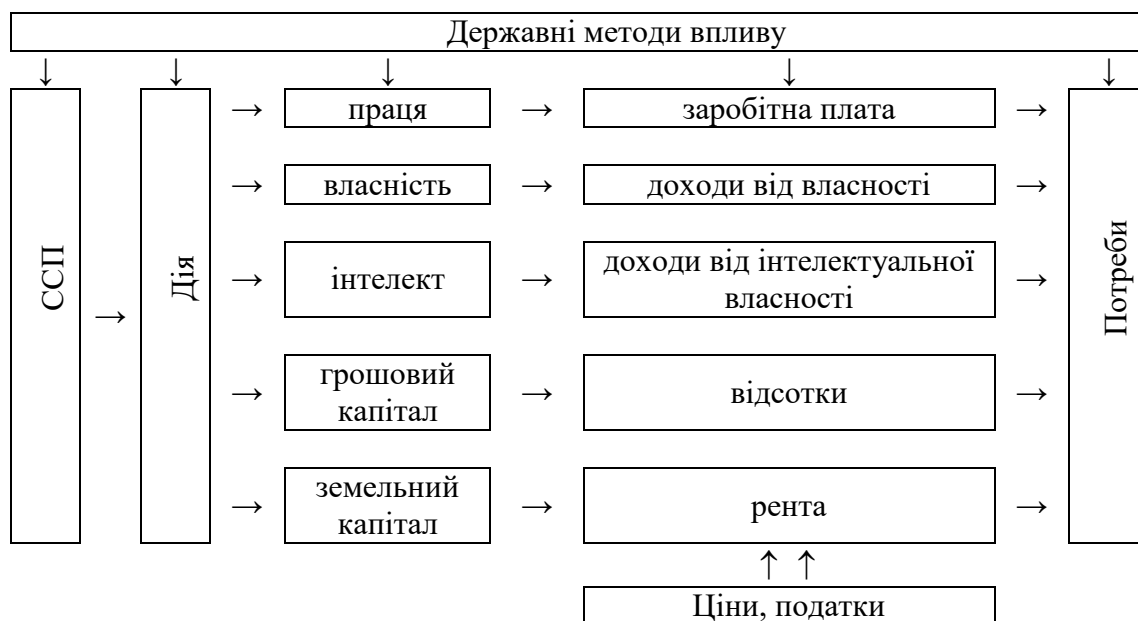

Рис. 1.1. Механізм реалізації особистих потреб

Джерело: розроблено автором

Населення країни отримує доходи і таким чином задовольняє особисті потреби. Категорія “доходи” характеризує грошові та натуральні надходження громадян із різних джерел (від власності, грошового капіталу, землі, інтелекту тощо). Реальні та номінальні доходи характеризують рівень життя населення. Реальні доходи населення – це узагальнюючий показник рівня життя населення, задоволення його потреб [29, 124]. Вони характеризують доходи, отримані в

результаті перерозподілу національного доходу, а саме – кількість матеріальних благ, які можуть бути придбані на них. Рівень реальних доходів населення залежить від цін на предмети споживання та послуги.

Ціна як грошовий вираз вартості продукції є одним з найбільш ефективних інструментів розподілу та перерозподілу національного доходу, регулювання попиту та пропозиції. Взаємозв'язок категорії “ціна” та “особисті потреби” проявляється в координуючій функції ціни – стимулюванні чи стримуванні росту потреб особистості. При рості цін більш високими темпами, ніж доходи, відбувається звуження бази задоволення потреб. Держава може впливати на ці процеси, зокрема, через фінансові механізми: змінюючи розмір відрахувань до фонду амортизації, фондів державного обов'язкового соціального страхування, пенсійних фондів тощо. Однак враховуючи домінування недержавної форми власності, визначальне місце у формуванні цін на більшість товарів широкого вжитку належить приватним структурам та ринковим механізмам.

Основним видом доходів значної частини населення є заробітна плата. За своєю економічною природою заробітна плата є грошовим виразом вартості праці. Це фонд грошових засобів, що знаходиться у розпорядженні працівника і використовується для задоволення його особистих потреб. Якщо підходити з позицій класичної школи політичної економії, то кошти, що є у розпорядженні працівника, є свідченням того, що відбувся процес обміну товару – робоча сила на товар-гроші. У подальшому товар-гроші обмінюватиметься на інші види товарів, які необхідні для задоволення потреб людини [30, 16].

Доцільно виділити кількісні та якісні властивості потреб. До якісних властивостей потреб можна віднести їх актуальність, предметність, необхідність, спосіб та рівень задоволення. До кількісних – обсяг, розмір, масштаб.

У особистих потреб можна виділити дві сторони:

- 1) об'єктивну, що існує в реальності та пов'язана з предметом задоволення;
- 2) суб'єктивну, яка виступає як образ, тобто наслідок інтелектуально-психічної сторони особистості.

Суб'єктивна сторона – це свідомо діяльність людей, їх воля і енергія, які необхідні для задоволення певних потреб. У більшості випадків вона обумовлена певним об'єктом, який існує залежно від свідомості і волі суб'єкта. Між цими двома сторонами існує постійна взаємодія. Будучи обумовленим об'єктивними умовами та відносинами, суб'єктивна сторона справляє на них активний зворотній вплив. Потреби виникають у практичній взаємодії об'єкта та суб'єкта і являють собою єдність об'єктивного і суб'єктивного [13, 8].

Потреби варто розглядати як підсистему складної системи категорій [31,63] (рис. 1.2).

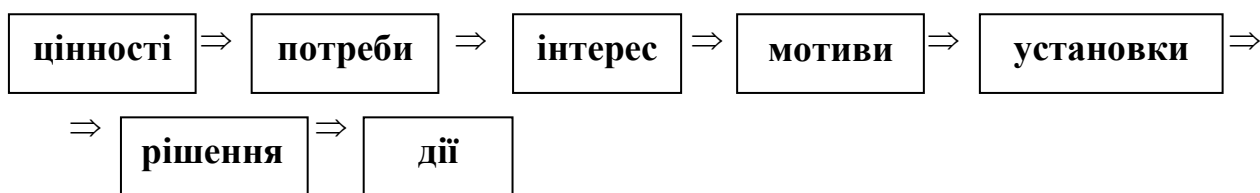

Рис. 1.2. Місце потреб в системі категорій

Жиліна Л.М. [14, 16] також вважає, що поведінку особистості можна зобразити за допомогою такого алгоритму:

потреба ⇒ інтерес ⇒ установка ⇒ дійсність ⇒ система потреб, інтересів і установок ⇒ мотив ⇒ дія

Вона підкреслює, що інтерес – це властивість, в якій проявляється специфічне відношення особи до об'єкта, обумовлене його життєвим значенням і емоційною привабливістю. Жиліна Л.М. вірно зазначає, що інтереси (на відміну від потреб) властиві лише людям і не передбачають в обов'язковому порядку присвоєння. Установка трактується як попереднє відношення, попередня готовність до дії, створена синтезом поглядів людини та її потреб. Завдяки негативним установкам людина може діяти всупереч своїм інтересам.

Людина знаходиться в динамічних відносинах з навколишнім середовищем. Специфічно індивідуальний характер цих відносин обумовлює певною мірою упорядковану систему інтересів, які в чітко визначеній мірі та послідовності властиві тільки цій особі.

Інтереси, як і потреби, можуть бути економічними, соціальними, духовними, естетичними. Серед них виділяють також усвідомлені та неусвідомлені, головні та другорядні, тривалі та тимчасові.

Економічні інтереси варто розглядати як спонукальні мотиви господарської діяльності людей, що обумовлюються їхніми потребами з метою виробництва та споживання продуктів та послуг. Економічні інтереси пов'язані з економічною системою, формуються у процесі взаємодії членів суспільства в усіх фазах відтворювального процесу: виробництва, розподілу, обміну та споживання.

У процесі існування людини відбувається постійна зміна її інтересів. Одні з них стабільні й існують тривалий час, а інші – відносно недовго.

Коло інтересів та індивідуальний характер мотивів визначає неповторність поведінки особистості. Ця обставина може бути причиною того, що між інтересами, мотивами колективу та особи, як члена колективу, може виникнути протиріччя. В той же час інтереси різних колективів, осіб можуть збігатися, створюючи передумови для контактів та плідної співпраці.

Особисті інтереси, як і особисті потреби, формуються під впливом тих змін, які відбуваються в суспільстві та з конкретною людиною. На інтереси, як і на потреби, впливає рівень освіти, стаж роботи, традиції сім'ї, житлові умови тощо. У процесі вікового розвитку особистості відбувається перебудова індивідуальних інтересів, які залежно від віку розрізняються не тільки за своєю направленістю, але і глибиною та інтенсивністю.

По відношенню до особистості інтерес з одного боку може бути стимулом, а з іншого – мотивом. Стимул – зовнішній активізатор поведінки, а мотив – внутрішній. Вони являють собою відображення в свідомості людей їх об'єктивних потреб і інтересів.

Інтереси, як і особисті потреби, можуть бути усвідомленими та неусвідомленими. Усвідомлення потреб та інтересів є необхідною передумовою

поведінки людини. “Функція свідомості полягає в оцінці життєвого значення для індивідуума об’єктивних потреб та інтересів і очікуваних у зв’язку з цим дій...” [32].

Просліджуємо взаємозв’язок між категоріями “власність”, “інтереси” та “потреби”. Ці категорії використовуються різними галузями знань: філософією, економікою, педагогікою, психологією, соціологією тощо.

Власність як економічна категорія означає певну сукупність матеріальних благ, різноманітних об’єктів власності (засобів та предметів праці, предметів споживання, цінних паперів, об’єктів інтелектуальної власності тощо). З якісної сторони категорія власності характеризує систему виробничих відносин між людьми щодо привласнення об’єктів власності у всіх сферах суспільного відтворення.

Якщо виходити з положення, що виробництво і весь процес відтворення здійснюється з метою задоволення різноманітних потреб особистості, то матеріалізація потреб здійснюється через сферу споживання, але вихідним моментом все ж залишається виробництво.

Відносини власності між людьми з приводу виробленої продукції здійснюються через виробництво. Розподіл виготовленої продукції та доходу від неї здійснюється залежно від характеру відносин власності.

Відмінності між категоріями потреби, інтереси, власність необхідно шукати в різній функціональній ролі в процесі виробництва та суспільного відтворення [2, 66]. Якщо потреби та інтереси характеризують спонукальні мотиви, умови діяльності, то відносини власності визначають місце особистості у системі суспільних відносин.

Зовсім недослідженою є проблема співвідношення категорій потреби, пристрасть, бажання. Теорія пристрастей належить Шарлю Фур’є. Всі властиві людині пристрасті він розділяв на три групи [12,164]: 1) пристрасті матеріальні та чуттєві, пов’язані з органами почуттів (слух, зір, смак); 2) прихильність (дружба, кохання); 3) пристрасті найвищі (новаторство, ентузіазм, змагання). Фур’є вважав, що людині від народження властиві такі якості, як потяг до праці, честолюбство тощо. Людина створена Богом як гармонійна особа, у неї немає поганих нахилів та поганих пристрастей. Позитивні нахили в силу історичних умов можуть перетворюватися в негативні. Не дивлячись на оригінальність, ідея пристрастей Фур’є у науковій діяльності продовження не знайшла.

Бажання – це почуття нагальності задоволення основних необхідностей людини. До них належать потреби в харчуванні, житлі, повазі, самовдосконаленні, самовираженні особистості людини тощо [23, 9]. Праці численних учених підтверджують той факт, що бажання не створюються маркетологами, а спричинені біологічною, генетичною природою людини, сутністю соціальних стосунків. На думку Пітера Дойля, потреби не можуть вичерпати всіх бажань, тому бажання за сутністю є більш ширшим поняттям, ніж потреби. Однак це питання є дискусійним.

Паламарчук В.О. вважає, що потреби, будучи віддзеркаленням прагнення до чогось, формуються і розвиваються внаслідок істотного впливу соціального

життя і виховання [23]. На його думку, навіть біофізичні потреби, які забезпечують людську життєдіяльність, підконтрольні соціальним, духовним потребам.

Якщо духовні потреби визнати первинними, то впливаючи на них, можна моделювати інші потреби. До того ж, якщо виявити та систематизувати причини, які породжують потреби, то з'явиться можливість екстраполювати на них ці причини і також моделювати потреби.

Перш ніж дати своє визначення особистих потреб, проведемо підсумок здійсненого аналізу потреби як економічної категорії, визначимо критерії формування особистих потреб та сформулюємо загальні ознаки цієї категорії.

Критерії формування особистих потреб можна систематизувати таким чином: співвіднесеність із розвитком суспільних відносин; співвіднесеність із результатами праці чи наявною власністю; не повинні суперечити суспільним потребам; повинні сприяти гармонійному розвитку, а не деградації особистості; співвіднесеність із духовними запитами особистості. Сформулюємо загальні ознаки особистих потреб таким чином:

1. Відносини по задоволенню особистих потреб тісно пов'язані з іншими економічними категоріями.

2. Формування і задоволення особистих потреб визначається рівнем розвитку країни.

3. Від правильно обраних державою форм і методів перерозподілу ВВП залежить вирівнювання показника задоволення особистих потреб найбагатших та найбідніших верств населення.

4. Для змісту категорії “особисті потреби” характерні складність, універсальність її конкретних проявів.

5. Категорія “особисті потреби” використовується декількома галузями науки.

6. Ця категорія на відміну від категорій філософії не носить логіко-гносеологічного універсального характеру.

Для всіх галузей науки, де використовується ця категорія, може бути виділена її змістовна інваріанта, тобто, незмінна складова, яка з'являється як результат абстрагування від всіх її конкретних проявів.

Інваріантою категорії “особисті потреби” є те, що виникає всередині кожної людини, є досить спільним для різних людей, але в той же час має індивідуальний прояв, характеризує певну нужду, передбачає пошук усіх можливих засобів її задоволення.

При аналізі економічної літератури спостерігається значна різноманітність у підходах до визначення та формулювання поняття особисті потреби, а також різні твердження щодо їх сутності, структури та характеристики. Нині існують десятки визначень категорії “особисті потреби”. Щоб отримати цілісну уяву про неї, необхідно виділити те загальне, інваріантне, що присутнє всім модифікаціям. Інваріант змісту категорії “особисті потреби” вміщує такі основні характеристики:

- стан особистості, що характеризується потягом до чогось;
- відносини між людьми, направлені на використання певних благ;

- нужда, яка стимулює до діяльності;
- стан незадоволення, який людина хоче змінити.

Узагальнюючи існуючі в науковій літературі поняття потреб, на нашу думку, можна дати таке визначення особистих потреб: “Особисті потреби – це об’єктивний стан суб’єкта, який характеризує потребу в чому-небудь і передбачає пошук усіх можливих методів її задоволення, використовуючи власність, здібності, державні гарантії для відтворення себе як особистості”.

1.2. Методологічні підходи до класифікації особистих потреб

Існування різноманітних наукових концепцій щодо економічної природи та змісту категорії “особисті потреби” зумовлена не лише її багатоаспектністю, а й різними методологічними підходами науковців до класифікації особистих потреб.

Як відмічалось численними дослідниками, проблема класифікації потреб є складним завданням, тому що потреби – це синтетична категорія [14, 18]. Для системи потреб особистості характерні взаємодія потреб, їх взаємоузгодженість, взаємодоповнюваність та взаємопроникнення. Тому знайти критерії для диференціації потреб особистості, здійснити їх групування досить складно.

Наявні підходи до класифікації потреб свідчать, що вчені висувають численні підстави для поділу потреб на види та групи. Так, у соціологічній літературі існує класифікація потреб за більш ніж двома десятками критеріїв [31, 63]:

- 1) за сферою життєдіяльності суспільства (суспільно-функціональна ознака) – матеріальні, духовні, соціальні, політичні, естетичні потреби;
- 2) за сферою життєдіяльності особи – фізичні, фізіологічні, інтелектуальні, психологічні потреби;
- 3) за суб’єктами задоволення (суб’єктивна ознака) – загальнолюдські, національні, класові, групові, індивідуальні (особисті) потреби;
- 4) за об’єктами задоволення (об’єктивна ознака) – інституціональні (виробництв, підприємств, установ, організацій) та особисті потреби;
- 5) за циклами життєдіяльності суспільства (ознака тривалості) – добові, тижневі, місячні, річні потреби;
- 6) по відношенню до сфери суспільного відтворення (економічна ознака) – виробничі та невиробничі;
- 7) по відношенню до цінностей суспільства (ознака раціональності) – раціональні, корисні, шкідливі потреби;
- 8) за масштабом – глобальні, локальні, поширені, виняткові потреби;
- 9) за наявністю перспективи – перспективні, безперспективні;
- 10) за здійсненністю – реальні, нереальні, ідеальні потреби;
- 11) за мірою необхідності (принцип інтенсивності) – життєві (суттєві, важливі, необхідні), звичайні, другорядні, додаткові потреби;
- 12) за мірою задоволення (екстенсивна ознака) – абсолютні, відносні потреби;

- 13) за часом появи – традиційні, первинні потреби;
 14) та інші потреби.

У дослідженні важко оперувати всіма критеріями, необхідно здійснити вибір, мотивований завданням дослідження та абстрагуватись від інших критеріїв. Більшість учених при класифікації потреб виділяють один чи декілька найважливіших критерії (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Критерії класифікації потреб

Критерії класифікації	Автор класифікації, рік	Класифікація потреб
За сферою життєдіяльності особи	Тарасенко В.І., 1982	Потреби існування та потреби розвитку
За суб'єктами задоволення	Вишняк А.І., 1982	Потреби фізичного існування, інституціонально-споживчі потреби, потреби соціальної взаємодії
За сферою життєдіяльності суспільства	Купріянова А.І., 1985	Матеріальні та духовні
По відношенню до цінностей суспільства	Філіппов Л.С., 1996	Розумні та шкідливі потреби
Залежно від можливостей суспільного виробництва та купівельної спроможності фонду населення	Мандибура В.О., 1998	Абсолютні, дійсні, реальні, платоспроможні, нагальні
За сферою життєдіяльності особи	Базилевич В.Д., 2007; Юхименко Н.Ф., 2003	Фізіологічні, соціальні, духовні

Джерело: розроблено автором

Купріянова А.І. зі всієї сукупності потреб виділяє матеріальні та духовні [22, 9]. Хоча автор вірно відмічає, що матеріальні потреби є первинними і визначальними в генетичному та гносеологічних аспектах, виділення зі всієї сукупності потреб лише матеріальних та духовних є дуже проблематичним. Духовні потреби не можуть виникнути та існувати без попереднього задоволення матеріальних. Матеріальні потреби при цьому трактуються як об'єктивні відносини між людиною та матеріальними умовами, які забезпечують відтворення його фізичного буття. Духовні потреби Купріянова А.І. трактує як активний спонукальний стан до духовної діяльності, до створення і освоєння духовних цінностей. Автор неодноразово зауважує, що з ростом матеріального благополуччя у суспільстві будуть зростати духовні потреби.

Філіппов Л.С. при дослідженні потреб від характеристики потреб переходить до характеристики розумних потреб, визначаючи їх як необхідність у постійному та безперервному відтворенні і розвитку здібностей працювати й творити в інтересах конкретної особи та суспільства. Він зазначає, що для задоволення розумних потреб необхідний певний оптимум матеріальних, духовних і соціальних цінностей [17, 8].

Не можна не погодитись з автором, що розумні потреби особистості завжди більші матеріальних чи рівні з максимальними можливостями виробничого, духовного та соціального потенціалу суспільства.

Те ж саме можна сказати і з приводу особистих потреб. Завданням нині є визначення їх оптимуму з урахуванням соціального розшарування у суспільстві. Вирішення цього питання дасть змогу зменшити різницю в доходах найбільш та найбагатших верств населення.

Сам же поділ потреб на розумні та нерозумні досить сумнівний, так як і поділ їх на необхідні та наднеобхідні.

У той же час виділення необхідних потреб у харчуванні, одязі, житлі тощо дає можливість виділити той соціальний мінімум, який держава має гарантувати кожному громадянину України. Поняття “необхідні потреби” досить швидко змінюється, але держава повинна створити всі умови та задіяти всі механізми для задоволення цих потреб.

Тарасенко В.І. при класифікації потреб виділяє лише два рівні: потреби існування та потреби розвитку, зате у першому рівні (потреби існування) автор суттєво деталізує їх, виділяючи в ньому три підрівні [33]: перший підрівень – побутові потреби: в житлі, домашньому інвентарі, харчуванні, гардеробі, соціальних гарантіях, освіті, відпочинку, охороні здоров'я, дошкільних установах, пересуванні; другий підрівень – потреби самоствердження: в праці, зміні статусу, впевненості в майбутньому; третій підрівень складають сімейні потреби: потреби в сім'ї, дітях, домашній праці.

Складовими другого рівня (потреби різностороннього розвитку) автор вважає культурно-побутові потреби і потреби творчості.

У найзагальнішому вигляді Базилевич В.Д. [16] потреби класифікує таким чином:

- фізіологічні потреби, тобто потреби в їжі, житлі, одязі, які зумовлені розвитком людини як біологічної істоти;
- соціальні потреби – потреби у спілкуванні, самореалізації тощо;
- духовні потреби, зумовлені розвитком людини як особистості (творчість, самореалізація).

Це ті потреби, які є у конкретної людини, тобто їх можна назвати особистими потребами.

Інша класифікація потреб [18] є такою: а) за суб'єктами (кінцеві, проміжні); б) за формою задоволення (індивідуальні, колективні); в) за походженням (первинні, вторинні).

Не особистими є тільки проміжні потреби, тобто потреби господарюючих суб'єктів, які тільки скісно пов'язані з людиною. Такі потреби називаються виробничими. Хоча Задоя А.А. та Петруня Ю.Є. особистими потребами вважають кінцеві потреби – потреби самої людини як біосоціальної істоти. На їх думку, в результаті задоволення цих потреб відтворюється сама людина. Блага, що задовольняють кінцеві потреби, називаються предметами споживання, тобто, їжа, одяг, житло.

За Мандибурою В.О. абсолютні потреби являють собою ідеальний, внутрішньоспонукаючий мотив до споживання і є потужним стимулом до

розвитку суспільства (I рівень – потреба в їжі, одязі, житлі, духовному розвитку, засобах пересування). Дійсні потреби (II рівень) – потреби в конкретних життєвих благах, необхідних для розширеного відтворення робочої сили і розвитку особистості. Реальні потреби (III рівень) дозволяють задовольнити наявні можливості виробництва. Платоспроможні потреби відповідають купівельній спроможності населення (IV рівень). Нагальні потреби можуть задовольняти лише фізичне виживання людини [25, 28].

Децю ширшу класифікацію потреб дають у підручнику “Політекономія” за редакцією Ніколенка Ю.В.: 1) за рівнем необхідності (потреби в предметах першої необхідності та потреби в предметах розкоші); 2) за об’єктами (матеріальні потреби, духовні потреби); 3) за суб’єктами (особисті потреби, потреби фірм, державні потреби); 4) за формами задоволення (потреби, які задовольняються індивідуально, та потреби, які задовольняються колективно); 5) за роллю у суспільному відтворенні (потреби у предметах споживання, потреби у засобах виробництва) [34].

Зазначена класифікація є умовною, оскільки всі ознаки класифікації переплітаються, утворюючи систему потреб.

Також особисті потреби включають у класифікацію потреб за ознакою “за суб’єктами” у навчальному посібнику “Економіка” за редакцією Кузнецової Е.А.: 1) за способом задоволення (матеріальні та нематеріальні, тобто потреби в послугах, освіті, консультаціях); 2) за суб’єктами задоволення (особисті – їжа, відпочинок, освіта; колективні – безпека, екологія; суспільні – зниження рівня безробіття, інфляція); 3) за рівнем соціального положення людини (фізичні – елементарні, соціальні – вищі); 4) за терміновістю задоволення (первинні та вторинні, які пов’язані з духовною, інтелектуальною діяльністю); 5) за мірою реалізації (абсолютні – визначаються рівнем світової економіки; дійсні – визначаються рівнем розвитку даної країни; платоспроможні – доходами конкретної особи); 6) за способом зародження (базисні та цивілізаційні, тобто потреби, породжені цивілізацією – транспорт, розваги, комфорт) [35].

Вишняк О.І. в ієрархії потреб особистості виділяє такі рівні: потреби фізичного існування; інституціонально-споживчі потреби (потреби в ефективному функціонуванні суспільних інститутів); потреби соціальної взаємодії та соціального спілкування; статусно-рольові, інтелектуально-споживчі, інтелектуально-комунікативні та інтелектуально-творчі потреби [15].

Фактично дана вищезгаданим автором класифікація є розширеним варіантом класифікації потреб за трьома ознаками: потреби фізичного існування, соціальні та духовні потреби.

Поділ потреб на матеріальні, соціальні та духовні дає також і Юхименко Н.Ф. [36, 18]. До матеріальних потреб автор відносить не тільки фізіологічні, але і потреби в матеріальних благах; до соціальних – потреби у способі життя, праці, спілкуванні, політичні потреби, право на участь в управлінні. Духовні потреби вчений бачить як потреби духовного освоєння світу, творчості, естетичному відношенні до дійсності та морально-психологічні потреби.

При класифікації потреб Маслоу, Альдерфера та Макклелланда увага концентрується на одній найбільш суттєвій стороні об'єкта дослідження і абстрагується від інших сторін. Основним критерієм, що домінує при їх класифікації, є класифікація за сферою життєдіяльності особи.

Концепція ієрархії потреб, що була розроблена А. Маслоу [37] базується на таких положеннях: люди мають певні потреби, які можуть бути об'єднані в групи; групи потреб знаходяться в ієрархічному розташуванні по відношенню одна до одної; якщо потреба в чомусь задовольняється, вона втрачає мотиваційну функцію і на її місце приходить інша потреба; особистість відчуває, як правило, дію декількох потреб, що знаходяться у комплексній взаємодії; потреби більш високого рівня можуть виникати й активно діяти, якщо задоволені потреби більш низького рівня. Ці положення досить часто підлягають запереченню з приводу того, що:

1. Потреби по-різному проявляються під впливом вікових факторів, статевих ознак, змісту роботи тощо.

2. Задоволення верхньої групи потреб не завжди приводить до послаблення дії їх на мотивацію [38, 109].

3. Маслоу не визначає та не досліджує причини появи цих потреб, а лише їх класифікує, до того ж, потреби по-різному проявляються залежно від багатьох ситуаційних факторів; не обов'язково спостерігається чітка послідовність однієї потреби за іншою; задоволення верхньої групи потреб не обов'язково призводить до послаблення їх впливу на мотивацію [39, 13].

4. Не завжди спостерігається така чітка ієрархія потреб, як це зазначається в "піраміді" потреб Маслоу А.

Маслоу А. при класифікації потреб виділив п'ять найважливіших груп потреб, сформувавши таким чином "піраміду" потреб: фізіологічні потреби, тобто потреби, які людина має задовольняти, щоб відтворювати себе як фізіологічну істоту; потреби безпеки, що пов'язані з бажанням людей мати стабільні фізіологічні, економічні, фінансові умови життя нині та в майбутньому; потреби приналежності до колективу, нації, сім'ї; устремління брати участь у певних заходах; потреби визнання та самоствердження; потреби самовираження.

При такій класифікації потреб автор широко використовує принцип детермінізму, підтверджуючи той факт, що потреби є стимулом для розвитку особистості, мотивує його діяльність. Проте в той же час не враховується принцип гуманізації, розвитку та розширення потреб. Таку класифікацію потреб досить зручно використовувати при визначенні методів та форм управління.

Спробу систематизувати потреби особистості зробив і К. Альдерфер. Він виділив три групи потреб, які співвідносяться із групами ієрархії потреб Маслоу: потреби існування (у Маслоу – це потреби безпеки та фізіологічні потреби); потреби зв'язку (потреби приналежності); потреби росту (потреби самовираження).

Принциповою відмінністю між цими двома класифікаціями є те, що згідно з твердженням Маслоу відбувається рух від потреби до потреби тільки знизу вгору, тобто, задовольнивши потребу нижчого рівня, людина починає думати про задоволення наступної потреби, яка знаходиться на вищому рівні [38, 111].

На думку Альдерфера, рух іде в обидві сторони: вгору, якщо не задоволена потреба нижчого рівня та вниз, якщо не задовольняється потреба більш високого рівня. Альдерфер називає процес руху вгору за рівнями потреб процесом задоволення потреб, а вниз – процесом фрустрації.

Богачев С.П. сформулював ціннісний підхід для формулювання системи потреб, у межах якого весь обсяг задоволення окремих потреб розглядає як “якість споживання”. Одну і ту ж потребу можна задовольнити в різній мірі. Якщо ресурсів недостатньо, то менш цінні властивості залишаються незадіяними та недоотриманими.

Вирівнювання цінностей при формуванні структури потреб відбувається у зв'язку з тим, що особа намагається отримати за кожною потребою найбільш цінні властивості. Тому структура потреб і являє собою рівноцінне вирівнювання вимог до різних потреб. Структура потреб може вирівнюватись на основі практичного досвіду за ступенем розподілу ресурсів, а потім уже створюються еталонні потреби.

При класифікації потреби поділяють на первинні (стан самої людини та оточуючого середовища) та похідні (стан доступу до засобів задоволення потреб) [40, 31]. Богачев С.П., як і Котлер Ф., досліджують та класифікують потреби на основі теорії споживання з метою моделювання поведінки покупця.

Класифікувати потреби можна також з урахуванням системного та структурного підходу [8, 147]. Характерною рисою підходу в дослідженні є його неоднозначність у логіко-методологічному плані. Це пояснюється широтою дослідження, що фіксує лише напрямок дослідження.

Найбільш вживаним є системний підхід. Особисті потреби служать джерелом саморозвитку системи. Вони формуються під впливом економічних умов та рівня можливостей і претензій людини. Тому категорію особистих потреб як первинну категорію соціальної сфери необхідно розглядати з позицій системного підходу. Серед радянських учених проблемами системного підходу займались Блауберг І.В., Юдин Е.Г. [41; 42; 43]. Зазначимо, що системний підхід визначає методи системного дослідження з позиції цілісності та інтегрованості процесів, що відбуваються, загальних та спеціальних закономірностей, притаманних системам, і використовується для аналізу пізнання та синтезу більш складних і більш ефективних систем [44]. Він дає можливість з'ясувати складність різних проблем і розробити стратегію їх рішення.

Поняття системи можна дати через такі ознаки:

- 1) система являє собою цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів;
- 2) вона функціонує разом із середовищем;
- 3) будь-яка система є елементом системи більш високого рівня;
- 4) елементи будь-якої системи можуть розглядатись як системи більш низького рівня.

Системними вважаються такі узагальнюючі положення, які можуть існувати тільки у внутрішньо узгодженому скоординованому вигляді. Характерною ознакою системи є її цілісність. Поділ системи на частини дає можливість виділити складові. Функції кожної складової визначаються з врахуванням їх місця та ролі у загальній системі.

Система – це сукупність елементів, їх цілісний комплекс. Поділ системи приводить до поняття елемента, властивості та функції якого є подібними до функцій цілого. Елемент – це щось неподільне, найпростіше. Звичайно, ця неподільність відносна, елемент як “підсистема” може мати надзвичайно складну будову. Однак на першому етапі аналізу конкретних систем доцільно прийняти їх елементи за неподільні [45, 82]. Так, система потреб складовим елементом має конкретну потребу, наприклад, потребу в забезпеченні фізичного існування. Отже, особисті потреби – це складне явище, яке може розглядатись як система, що складається із конкретних елементів (конкретних потреб). У той же час особисті потреби є підсистемою більш складної системи – соціальної сфери.

Системний підхід передбачає розгляд комплексу потреб в якості певної цілісності. Для цього необхідно з'ясувати системоутворюючі зв'язки між потребами.

Системний підхід передбачає входження системи особистих потреб у більш широкі системи, різні малі і великі групи (потреби сім'ї, колективу, суспільства). Таким чином, формування системи потреб особистості здійснюється в ієрархії систем [46, 144]. Опис цих систем має доповнюватись виміром обсягу потреб.

Системний підхід передбачає виявлення вертикальних та горизонтальних зв'язків, ступінь взаємопов'язаності елементів.

Якщо виділити горизонтальні зв'язки, то серед потреб доцільно виділити потреби особистості, потреби сім'ї, колективу, країни. Враховуючи актуальні нині процеси глобалізації, виділимо ще і потреби людства.

Колектив складається з окремих індивідуумів, кожний з яких має свої потреби, інтереси. Проте колективні потреби – це не проста сума індивідуальних потреб. У ній відображаються потреби функціонування, розвитку колективу як певної цілісності, відносини колективу з суспільством, іншими колективами, індивідуумами.

Задоволення кожною особою своїх потреб повинно співвідноситись з можливостями аналогічного задоволення потреб іншими членами суспільства [47, 84]. Задоволення індивідуальних потреб має здійснюватись без зашкодження задоволенню потреб іншим членам сім'ї, колективу, суспільства, виходячи із досягнутих можливостей відповідного рівня розвитку.

Систему колективних потреб (залежно від напрямку їх прояву) формують матеріальні та духовні потреби. Матеріальні пов'язані із економічною діяльністю колективу як самостійно господарюючого суб'єкта. Духовні потреби колективу – це наукові, естетичні його потреби. Механізм реалізації колективних потреб в особисті можна подати таким чином: інтереси особистості виражаються в її мотивах. Мотиви набувають стабільного характеру, урівноважуються стимулами. Матеріальні потреби особистості починають задовольнятися. Реалізуючи свої інтереси та задовольняючи свої потреби, особистість тією чи іншою мірою реалізує інтереси колективу. Особистість реалізує в колективі свої потреби в праці, спілкуванні, самореалізації.

Серед вертикальних елементів системи потреб актуальним вважаємо виділення потреб фізичного існування, духовних та соціальних потреб.

Горизонтальні та вертикальні зв'язки системи потреб були вже частково досліджені науковцями. Так, зазначалось, що “горизонтальний” структурний зріз демонструє різноманіття потреб, а “вертикальний” – групує їх за принципом підпорядкування [7, 12].

Конкретна сукупність особистих потреб завжди опосередкована приналежністю до певної сім'ї, колективу, країни. У цьому випадку проявляється закономірність співвідношення одиничного та загального. Одиничне стає загальним через особливе. Особливе опосередковує одиничне, наділяючи його різними новими якостями.

Якщо класифікувати потреби відразу за суспільно-функціональним, суб'єктним та об'єктним критерієм, то серед численних потреб особистості, сім'ї, колективу, суспільства можна виділити потреби матеріального існування, духовні і соціальні потреби (табл.1.4).

Таблиця 1.4

Класифікація потреб

Види потреб	Рівні потреб				
	особистості	сімейного господарства	колективу	суспільства	людства
Потреби фізичного існування	одяг, житло, дохід, продукти харчування, товари довгострокового користування, соціальний захист, освіта, охорона здоров'я, захист довкілля	народження дітей, шлюбні відносини, потреби в економічному добробуті, потреби в домашній праці	отримання доходів, соціальні гарантії, відпочинок, освіта, охорона здоров'я, захист довкілля	економічна стабільність, захист довкілля	гарантія економічного суверенітету країн, захист довкілля
Духовні	творчість, самореалізація, релігійні вірування	виховання дітей, формування у них духовних цінностей, релігійних вірувань	творчість, самореалізація	стримування факторів деградації нації; створювати сприятливі умови для духовного росту особистості	збереження духовних цінностей кожної країни
Соціальні	спілкування, потреби приналежності	спілкування, підвищення соціального статусу	спілкування, підвищення соціального статусу, кар'єра, нормальний психологічний стан у	політична стабільність	політичний суверенітет країн

Джерело: розроблено автором

Розвиток матеріальних потреб відбувається у процесі розширення об'єктів споживання. Для духовних потреб більш актуальним є стан суб'єкта, його інтелектуальний, духовний рівень.

Стан та розвиток духовних потреб як з філософської, так і економічної точки зору має базуватись на проблемі пошуку сенсу життя і взаємовідносин її з суспільством. Аналіз проблеми духовних потреб не повинен обмежуватись їх онтогенезом, розглядати їх варто у філогенезі.

Під духовними потребами особистості варто розуміти сукупність сформованих під впливом суспільства вищих потреб її діяльності, спрямованої на підвищення рівня розвитку особи та суспільства [48, 81].

Духовні потреби є тим засобом, за допомогою якого здійснюється збереження та розвиток суспільства, виконання ним своїх духовних функцій. Все це зумовлює зацікавленість суспільства у розвитку духовних потреб у кожної особи.

Доцільно виділити такі основні компоненти духовних потреб: потреба у пізнанні; потреба у праці; потреба в інтелектуально насиченому спілкуванні; естетичні потреби.

Якщо матеріальні потреби мають певну раціональну межу, за якою іде сфера нерациональних потреб, то потреби духовні за своєю суттю безмежні.

Процес формування потреб різних суб'єктів не ідентичний. Він залежить від соціального статусу, життєвої позиції, способу життя конкретної людини.

Потреби особистості в процесі їх усвідомлення переживають безліч впливів. Потреби суспільства впливають на потреби особистості через розподіл праці і закріплення певних видів діяльності за певними групами; через формування різних форм власності, володіння та присвоєння результатів праці. Потреби суспільства впливають на потреби колективу, потреби сім'ї, потреби особистості. Кожний з перелічених суб'єктів відрізняється особливими потребами, виконує свою роль, відпрацьовує свої критерії формування потреб.

Вихідним пунктом для уточнення методологічних функцій системного підходу є уточнення змісту цих функцій. Будь-яке методологічне положення виступає або в нормативній, або в дескриптивній формі.

Якщо підходити з точки зору нормативної функції дослідження категорії "особисті потреби", то необхідно розробити рекомендації щодо оптимальності потреб. Дескриптивний аналіз здійснює ретроспективний огляд формування та забезпечення особистих потреб.

При ретроспективному аналізі джерел забезпечення особистих потреб важливим є класичний та неокласичний підхід. Представники класичного підходу (Адам Сміт та Давид Рікардо) трактують економічну сферу як виробництво матеріальних благ. Джерело матеріального багатства – трудова діяльність людей – зводиться до засобу створення матеріальних благ і обмежується рамками економічної сфери.

К. Маркс і Ф. Енгельс розширили трактування економічної сфери тим, що трактували її не тільки як виробництво матеріальних благ, але й як духовне виробництво та “виробництво” самої людини як суспільної істоти [49, 7]. Якщо А. Сміт акцентував увагу на задоволенні матеріальних потреб людини, то К. Маркс у межах класичного підходу досліджував процес задоволення соціальних потреб людини у процесі реалізації суспільних відносин. Джерелом задоволення особистих потреб вони вважали працю та робочу силу.

Шумпетер як представник неокласичного підходу переніс акцент з трудової діяльності на підприємницьку як основне джерело задоволення особистих потреб. Ростоу та Арон (на відміну від Маркса) відмічають зміщення основної функції економічної сфери з власне виробництва на забезпечення високого рівня масового споживання. На думку Арона, постіндустріальне суспільство буде розвиватись суперечностями між прагненням людини до індивідуалізації та нівелюючим впливом науково-технічного прогресу. Белл характеризував постіндустріальне суспільство як суспільство інформації та високого рівня надання послуг.

Характерним прикладом дескриптивного аналізу потреб у межах системного підходу є класифікація потреб, здійснена Брентало Л. [50, 7]: потреби підтримки життя (потреби в їжі, в спокої та відпочинку); статеві потреби; потреби у визнанні; потреби в турботі про майбутнє; потреба здоров'я; потреба в чистоті; потреба в освіті; потреба в творчості. Класифікація потреб, що була здійснена на початку ХХ століття, відображає ті потреби, які є актуальними і нині, тобто вона витримала перевірку часом.

Важливим пунктом будь-якого системного дослідження є цілісність об'єкта дослідження. Система може бути прийнята як щось цілісне лише в тому випадку, якщо вона в якості системи протистоїть своєму оточенню – середовищу [41, 21]. Система потреб дійсно протистоїть економічному середовищу – відносинам формування власності, розподілу створеного ССП тощо.

При врахуванні системного підходу доцільно звернути увагу на таке важливе питання, як співвідношення функціонування системи, її формування і розвиток. Функціонування системи означає її існування в межах одного і того ж рівня. Розвиток системи – це вихід на більш високий рівень функціонування. Система потреб проявляє себе як єдине ціле, що має тенденцію до росту. Окремі потреби як елементи цілого є джерелом розвитку системи в цілому. Потреби з часом змінюються. Вони впливають на відносини в системі, змінюючи їх. Таким чином відбувається зміна системи.

На структуру потреб впливає вік людини. З часом у неї змінюються смаки, погляди, формуються одні потреби та відходять на інший план інші потреби. Якщо виділити сім життєвих циклів людини, то кожному із них притаманні певні потреби (табл. 1.5).

Класифікація потреб за життєвими циклами

Вік (років)	Життєвий цикл	Потреби
0-3	раннє дитинство	захищеності, фізіологічні
3-12	дитинство	захищеності, фізіологічні, освіти, розвитку
12-16	підлітковий вік	освіти, розвитку, захищеності, фізіологічні
17-20	юність	самовдосконалення, саморозвитку, фізіологічні
21-34	молодість	самовдосконалення, саморозвитку, фізіологічні, продовження роду, самореалізації, матеріальні, кар'єрного росту
35-65	зрілість	потреби росту, духовні, заощадження, стабільності, відпочинку та спокою, самовдосконалення, саморозвитку
65-74	похилий вік	відпочинку та спокою, самовдосконалення, саморозвитку
75- 90	старі люди	відпочинку та спокою, самовдосконалення, саморозвитку
старше 90	довгожителі	відпочинку та спокою, самовдосконалення, саморозвитку

Джерело: розроблено автором

Якщо все життя людини поділити на певні життєві цикли, то на кожному із них домінують ті чи інші потреби. Залежно від того, на якій стадії життєвого циклу знаходиться людина, в неї можуть домінувати фізіологічні, духовні, естетичні, соціальні потреби. Так, у ранньому дитинстві домінують потреби життєдіяльності та потреби захищеності. У підлітковому віці актуалізуються (крім потреб фізіологічного розвитку) потреби в освіті, саморозвитку та самовдосконалення. У молодому віці, крім вище згаданих потреб, з'являються потреби продовження роду, кар'єрного росту. У зрілому віці стають актуальними також духовні потреби, потреби мінімізації соціальних ризиків за допомогою заощаджень, потреби спокою та відпочинку.

Важливе місце в ієрархії системи потреб займає державне регулювання. Державне регулювання дає можливість впливати через систему потреб суспільства на систему особистих потреб.

Система потреб являє собою утворення, в якому зміна одного з елементів веде до зміни інших. Розвиток особистості являє собою зміну стану рівноваги, зміну системи її потреб. Ця рівновага має динамічний характер і проявляється при функціонуванні системи в межах одного рівня розвитку.

Структурний підхід. Принцип структурності передбачає розглядати всі речі, процеси як об'єкти, що мають структуру. В деякій мірі структурний підхід можна розглядати як елемент системного підходу. Адже уявлення про цілісність системи конкретизується через поняття зв'язку. У системах особливе місце займають системоутворюючі зв'язки, наприклад, зв'язки управління. Так, на наш погляд, найбільш відомими класифікаціями потреб з урахуванням системно-структурного підходу є класифікації Маслоу та Альдерфера. Сукупність зв'язків і їх типологічна характеристика дає можливість охарактеризувати структуру та організацію системи (структура – це спосіб взаємозв'язку елементів системи, тобто сукупність відносин між елементами системи, їх організація).

Взаємозв'язки між складовими особистих потреб досить складні (рис.1.3). На їх формування впливають численні зовнішні та внутрішні чинники.

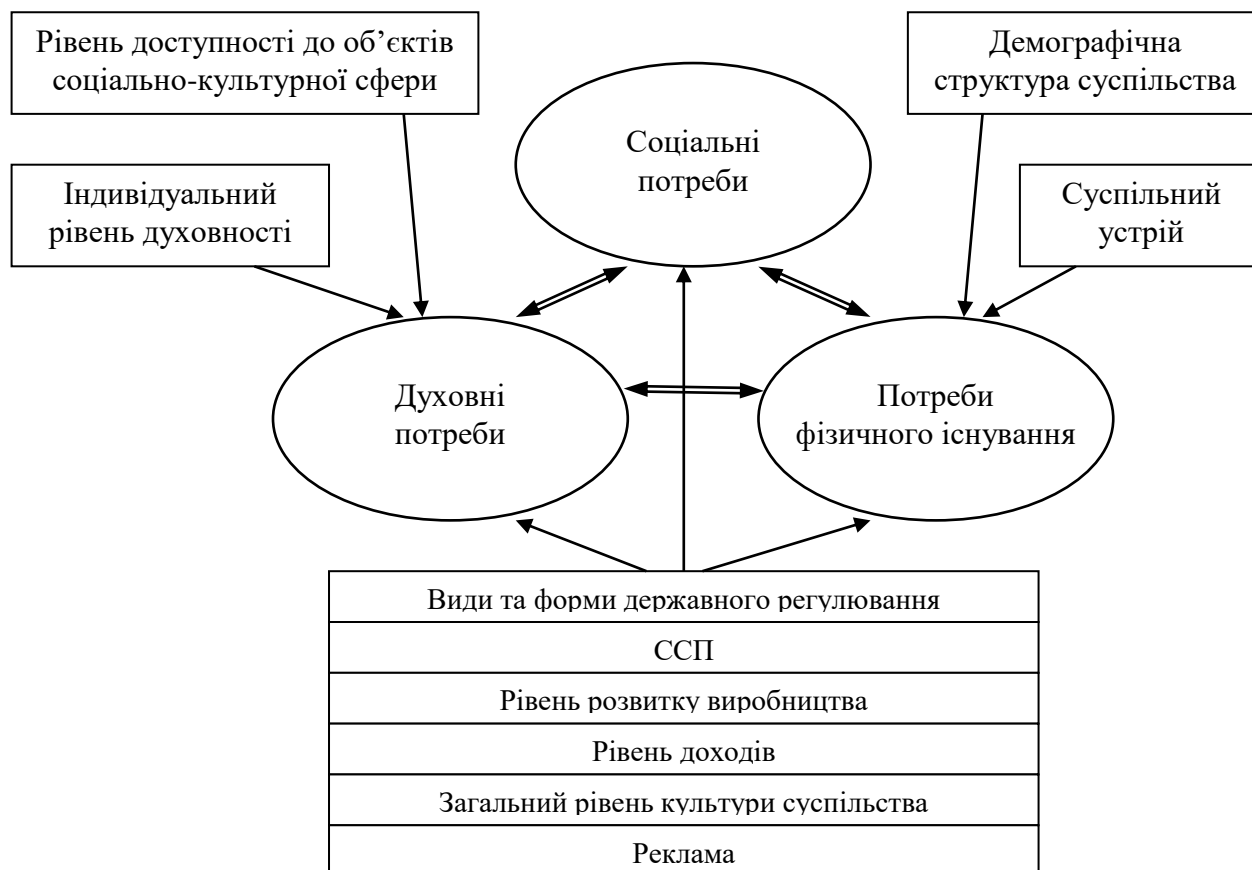

Рис. 1.3 Види взаємозв'язків між особистими потребами та чинники впливу на них

Джерело: розроблено автором

На структуру потреб впливають також стать людини, місце її проживання, соціальний статус, приналежність до тієї чи іншої верстви суспільства. Все суспільство умовно можна поділити на чотири верстви залежно від майнового положення, активності на споживчому ринку, інвестиційної діяльності [51, 13]. Кожній верстві населення характерні певні особливості формування та задоволення особистих потреб. Так, приналежні до найбільш бідної верстви населення не мають можливості задовольняти потреби в раціональному харчуванні, отриманні кваліфікованої медичної допомоги, належній освіті. Бідні також не можуть дозволити собі якісне харчування та покращення житлових умов. Проте ця категорія населення має доступ на ринок споживчого кредитування. Вони забезпечують задоволення своїх потреб на мінімально необхідному рівні. Середня верства населення живе в умовах певного комфорту, має сучасне житло та модерні автомобілі, достатній рівень заощаджень. До середнього класу належать менеджери та експертний персонал корпоративного сектору, власники малих та середніх підприємств. Багате та найбагатше населення мають можливість задовольняти свої потреби на високому рівні, володіють значними фінансовими активами, промисловою та торговою нерухомістю, контрольними пакетами акцій тощо.

Нині не розроблені загальноприйнятні критерії пошуку відмінностей у зв'язках та відносинах по формуванню й задоволенню особистих потреб як системи.

Глибокий метаморфоз цих потреб полягає в тому, що відбувається їх віддалення від об'єктивного потребного стану організму [52, 11]. Механізм формування сучасних вищих потреб здійснюється практично автономно від фізіологічних потреб, що обумовлюється все складнішими відносинами людини зі світом. Відбувається зміна сфери особистих потреб, їх взаємозв'язків та співвідношення. У людини (на відміну від тварин) потреби вступають у такі ієрархічні взаємовідносини одна з одною, які зовсім не визначаються біологічною необхідністю.

Вищі потреби не накладаються на необхідні. У деяких випадках вони можуть домінувати. Якщо простежити шлях розвитку потреб особистості, то можна зробити висновок, що він починається із задоволення вітальних потреб, а з часом вітальні потреби задовольняються заради вищих.

1.3. Державні та ринкові механізми регулювання особистих потреб населення

Залежно від інтенсивності втручання держави в соціально-економічні процеси розрізняють комунітарну та індивідуалістичну роль уряду. На думку професора Гарвардської школи бізнесу Дж. Лоджа, комунітарна роль уряду передбачає з'ясування потреб населення та їх задоволення на довгострокову і короткострокову перспективу з метою мобілізації власних фінансових резервів й залучення коштів інших структур. Причому, державним інвестиціям у людський фактор віддається перевага.

Термін “комунітарна роль уряду” в науковій літературі не знайшов широкого розвитку, але є характерним і тому є доцільним для використання. Комунітарна роль уряду передбачає активне втручання держави в економічно-соціальні процеси. Досвід економічних перетворень у постсоціалістичних країнах довів, що без ефективного впливу держави потенціал ринкових перетворень та поступальний розвиток суспільства дуже обмежений. Комунітарній ролі уряду (Японія, Німеччина) протиставляється індивідуалістична (США), коли втручання уряду в економічні процеси мінімальне [53].

Механізм забезпечення особистих потреб населення залежить від країни, де він функціонує [54, 59]. За континентальної моделі соціально-ринкового господарства значна частка ВВП розподіляється через бюджетні механізми і направляється на задоволення як особистих, так і суспільних потреб. За скандинавської моделі через бюджет розподіляється більше 50% ВВП. Домінуючу роль у забезпеченні особистих потреб відіграє держава. Англосаксонська модель соціально-ринкового господарства: через бюджет розподіляється 40-50% ВВП. Соціальні видатки – один із пріоритетів уряду. Модель південного типу: характерне залучення громадянських функцій. Соціальна політика направлена на компенсацію втрат доходів окремих

категорій громадян. Шведська модель базується на соціальній організації ринку, складній системі прямих та непрямих податків, регулювання ринку здійснюється через регулювання трудових відносин (на основі соціального партнерства) і через державну власність на підприємствах. Ця модель відрізняється соціальною політикою, направленою на зменшення майнового розшарування за рахунок перерозподілу національного доходу на користь менш забезпечених верств населення. Це створює сприятливі умови для відновлення висококваліфікованої робочої сили як у виробничій, так і в соціальній сферах.

Модель південного типу відрізняється відставанням рівня життя населення від рівня продуктивності праці, за рахунок чого відбувається зниження собівартості продукції та підвищення її конкурентоздатності на світовому ринку. Існування такої моделі можливе лише при високому рівні національної самосвідомості та превалюванні інтересів нації над інтересами індивідуума.

Залежно від форми правління виділяють такі типи соціальних держав [55, 34], як соціал-демократична, консервативна або корпоративна, ліберальна або обмежена. Кожний тип держави має свою характеристику (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Типи соціальних держав

Тип держави	Соціал-демократична	Консервативна або корпоративна	Ліберальна або обмежена
Характеристика	рівне соціальне забезпечення всіх громадян	рівень соціального забезпечення залежить від особистого внеску	забезпечення мінімального рівня соціальних гарантій
	повна зайнятість	неповна зайнятість	високий рівень зайнятості
	низький рівень диференціації доходів	високий рівень диференціації доходів	високий рівень диференціації доходів
	високий рівень податків	рівень податків та допомог поміркований	високий рівень податків

Заслуговує на увагу характеристика сутності соціальної держави за такими складовими, як: загальносоціальна, тобто здатність задовольняти потреби всього суспільства; спеціально-соціальна – можливість держави задовольняти інтереси переважної частини населення [56, 42].

При цьому визначення сутності соціальної держави вбачається в здатності держави забезпечувати у процесі свого функціонування задоволення основних потреб усього суспільства, а також у створенні умов для можливого, за наявних конкретно-історичних обставин, задоволення потреб і інтересів окремих суспільних груп.

Ці складові співвідносяться з врахуванням того, що: будь-яка держава задовольняє першочергово загальносоціальні потреби та інтереси суспільства;

держава виражає інтереси переважної частини населення залежно від історично-політичних умов; мають бути поєднані у діяльності держави загальносоціальні та особисті інтереси окремих соціальних груп.

Державі належить основна роль у створенні необхідних умов для реалізації національної політики при задоволенні суспільних та особистих потреб відповідно до обраної стратегії розвитку. Стратегічними завданнями розвитку України у цьому напрямку визнані: "...забезпечення випереджаючого розвитку соціальних інститутів (освіти, медицини, культури) та відповідного зростання соціальних інвестицій, безпосередньо спрямованих на розвиток людини. У найближчі роки необхідно посилити адресні засади підтримки малозабезпечених сімей, замінивши цим нинішню соціально несправедливу і вкрай неефективну систему пільг, субсидій та компенсацій" [1].

Державне регулювання особистих потреб – це, перш за все, вплив органів державної влади за допомогою різноманітних форм, методів та інструментів на розвиток соціальних відносин, умови життя та праці населення країни.

Головна мета державного регулювання конкретизується у спеціальних завданнях держави, таких, як сприяння організації ринково-конкурентних відносин; вирішення економічних і економіко-організаційних питань, досягнення економічних, політичних, соціальних і фіскальних цілей, коректування розподілу ресурсів з метою впливу на народногосподарську структуру.

Завданням регулювання особистих потреб є створення оптимального механізму поєднання ринкових та державних важелів впливу на соціальні процеси, їх орієнтація на всебічне задоволення потреб різних верств суспільства.

Ринковий та державний механізм регулювання по-різному впливають на особисті потреби, зумовлюють різну політику в цій сфері. Так, ринковий механізм розвитку зумовлює потребу в активізації індивідуальних здібностей людини, залучення її до економічного та суспільного життя, розширення її економічних можливостей. Ринковий механізм передбачає активізацію підприємницьких здібностей особистості.

Ринковий механізм регулювання особистих потреб передбачає, що людина самостійно організовує своє життя. Працевлаштування та дохід особи залежить від конкурентоспроможності її трудових послуг, на які безпосередньо впливають рівень освіти, професійні якості, стан здоров'я.

Ринок створює умови для самореалізації особистості та прояву її підприємницької ініціативи, створює умови для постійного аналізу альтернатив та вибору найбільш ефективних з них.

Особливе місце у системі ринкових важелів впливу на забезпечення особистих потреб займає конкуренція. З метою максимізації грошових надходжень конкуруючі фірми можуть використовувати цінові та нецінові методи конкуренції. При використанні цінових методів конкуренти у боротьбі за покупця знижують ціни на товари, що реалізуються. В результаті потенційний покупець може за наявну суму коштів купити більший обсяг товарів.

За нецінових методів конкуренції продавці намагаються забезпечити більш високу якість своїх товарів, створити сприятливі умови для обслуговування

реалізованого товару після продажу. Продавці ведуть активну маркетингову діяльність, вивчаючи попит покупців та інформують їх за допомогою реклами, характеризуючи властивості товарів.

Таким чином, цінові та нецінові методи конкуренції сприяють більш повному задоволенню особистих потреб. Хоча за цінових методів фірми-конкуренти з метою зниження цін знижують собівартість реалізованої продукції. Тому знижують вартість комплектуючих, сировини, розмір заробітної плати, що може знизити якість реалізованої продукції та доходи працюючих.

Ринковий механізм регулювання особистих потреб має недоліки в силу недосконалої конкуренції та впливу зовнішніх факторів [53, 30]. За умови недосконалої конкуренції фірма може підняти ціни на товари. Споживачі в такому випадку зможуть купити менше товарів. Зовнішні фактори недосконалої ринкового механізму проявляються тоді, коли не враховуються побічні результати виробництва чи споживання, наприклад, забруднення навколишнього середовища.

Ринковий механізм не може враховувати всі вигоди та затрати, пов'язані з виробництвом та споживанням певних товарів та послуг. Споживчий попит, що враховується ринком, відображає лише попит, що задовольняє індивідуальні потреби. При цьому не враховуються суспільні потреби, які не можуть фінансуватись індивідуумами за допомогою ринку, наприклад, автомагістралі, національна оборона тощо. Ринкова система не може враховувати такі суспільні та колективні потреби. Вплив складових ринкової інфраструктури на задоволення особистих потреб досить різноманітній. Серед складових елементів інфраструктури ринку виділимо комунальні послуги, оптову та роздрібну торгівлю, оборону, соціальні послуги, освіту, соціальні послуги (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

Вплив складових інфраструктури ринку на задоволення особистих потреб

Елемент інфраструктури ринку	Характеристика впливу на особисті потреби	Особливості впливу	
		Позитивний	Негативний
1. Оптова та роздрібна торгівля, ресторани, готелі	Сприяє задоволенню матеріальних та духовних потреб	Зростання споживання	Диференціація у рівні задоволення потреб
2. Оборона та обов'язкові соціальні послуги	Виконують функції захисту особистої власності та життя	Сформовані нові силові структури, створені соціальні фонди, установи соціального захисту	Знижується рівень захисту, захищеності, впевненості в завтрашньому дні та соціальних гарантіях держави
3. Освіта, охорона здоров'я	Відіграють важливу роль у гармонічному розвитку особистості	Запроваджені ринкові відносини в систему освіти та охорони здоров'я	Знижується якість медичного обслуговування та освіти

Джерело: розроблено автором

Необхідність державного регулювання обумовлюється необхідністю задоволення не тільки особистих, але і потреб всього суспільства, необхідністю підтримки пріоритетних напрямків економічного та соціального розвитку тощо.

Використовують різноманітні методи державного регулювання: планування та прогнозування; бюджетне регулювання; використання різноманітних регулюючих інструментів.

На державному рівні визначено, що нинішня стратегія економічного і соціального розвитку має спиратись на індикативне планування та прогнозування [1].

Індикативне планування вирішує завдання координації використання державних ресурсів. Індикативний план складається з двох частин. Перша містить інформацію з приводу пріоритетних економічних цілей, прогнозів структурних змін, динаміку кон'юнктури внутрішніх та зовнішніх ринків, співвідношення цін. Друга (директивна) частина містить бюджетний план, банківський відсоток, ставки оподаткування, види державного замовлення. Найбільш вживаними методами індикативного планування є: прогнози та плани економічного й соціального розвитку територій; комплексні цільові програми; маркетингове прогнозування внутрішніх і зовнішніх ринків тощо.

Однак попри переваги індикативного планування воно не може замінити середньострокові та довгострокові плани економічного та соціального розвитку зі встановленням деталізованих виробничих завдань та термінів їх виконання. Дієвість плановості економічних та соціальних процесів підтверджують такі країни, як Франція, Японія, Південна Корея. У них розробляються та успішно виконуються п'ятирічні плани.

Відповідно до Закону України "Про державне прогнозування та розроблення програм економічного та соціального розвитку України" прогноз економічного і соціального розвитку країни є засобом обґрунтування вибору стратегії та прийняття конкретних рішень органами влади при державному регулюванні. Складовими частинами програм розвитку галузей соціальної сфери мають бути стратегічні цілі, техніко-економічне обґрунтування та оцінка необхідних ресурсів для реалізації поставлених цілей, розрахунок очікуваної ефективності, механізм управління та контролю за ходом виконання програм.

В основу економічного планування та прогнозування має бути покладений рівень життя населення. У межах соціального прогнозування доцільно виділити три групи факторів, які впливають на рівень життя: матеріальні умови життя населення; підтримання рівня здоров'я; соціальний, культурний розвиток особистості. При прогнозуванні рівня життя доцільно розраховувати такі показники, як коефіцієнти народжуваності та смертності, тривалість життя, зайнятість, обсяг витрат у бюджетах різних рівнів на освіту, медицину, заощадження населення тощо.

У системі державного регулювання деяких країн виділяють два рівні: ринково-організаційний та фінансовий. Формами державного ринково-організаційного регулювання є макро- та мезоекономічна політика [57]. При мезоекономічному ринково-організаційному регулюванні визначаються правові обмеження для підприємств усіх сфер економіки щодо виходу на ринок,

регулювання ціноутворення та обсягу реалізації. Фінансове регулювання базується на системі державних субвенцій.

Джозеф Стігліц виділяє такі інструменти впливу держави на всі операції в економіці: створення правових рамок, у яких фірми та окремі особи можуть залучатися до економічної діяльності; використання податків, субсидій, різних інструментів регулювання з метою коригування поведінки суб'єктів економічних відносин; прямі закупки товарів та послуг, трансфертні виплати тощо [58].

Активне залучення механізмів державного регулювання в країні стає передумовою досягнення найбільш пріоритетних цілей розвитку суспільства. Про необхідність і важливість оптимального розподілу функцій між державою та недержавними структурами зазначала Маргарет Тетчер у книзі “Роки на Даунінг-стріт”: “Правильна економічна політика вирішальною мірою залежить від правильної оцінки того, які види діяльності належать державі, а які – людям”. Так, нерівність при розподілі ресурсів у суспільстві між різними сферами може усуватись шляхом державного втручання. Особливої актуальності при цьому набувають важелі непрямого державного регулювання: пільги в оподаткуванні, створення сприятливих умов для діяльності галузей сфери, введення пільгового кредитування тощо.

У науковій літературі дискутується питання щодо наукового розуміння терміну “державне регулювання”. Цей термін часто ототожнюється із державним управлінням, оскільки з переходом до ринкових відносин державне управління набуває регулятивного характеру. Державне регулювання розглядається переважною більшістю вчених як категорія, похідна від державного управління [59, 106]. Але разом з тим, державному регулюванню не притаманна така ознака, як безпосереднє розпорядження, керування об'єктами. На відміну від управлінського впливу, регулятивний вплив допускає певну можливість вибору учасників суспільних відносин.

Однак незаперечним залишається той факт, що значення державних органів управління у формуванні правових, економічних, організаційних засад державного регулювання діяльності підвищується.

Серед методів державного регулювання найбільш об'ємними заходами є бюджет (бюджетне планування та прогнозування, бюджетне регулювання).

Бюджетне планування особистих потреб варто розглядати як комплекс організаційно-технічних, методичних і методологічних заходів з визначення доходів та видатків бюджетів на забезпечення особистих потреб на всіх стадіях бюджетного процесу.

Завдання бюджетного планування досить широкі: організація складання фінансових планів у народному господарстві, їх взаємозв'язок із загальною фінансовою програмою держави і з відповідними показниками проекту плану соціально-економічного розвитку країни; встановлення загального обсягу фінансових ресурсів та їх розподіл за окремими міністерствами, відомствами і галузями народного господарства; визначення розмірів власних ресурсів господарства, які можуть бути направлені на його розвиток; визначення та обґрунтування бюджету з усіх джерел надходжень; встановлення загальних

фінансових зв'язків у народному господарстві, визначення необхідних пропорцій і співвідношень між централізованими та децентралізованими фінансами; визначення всіх напрямків витрат бюджету; мобілізація грошових надходжень для фінансування галузей економіки, які знаходяться на бюджетному фінансуванні; здійснення державного фінансового контролю за ходом виконання бюджету (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Бюджетне регулювання особистих потреб

Розрізняють зведене та адресне бюджетне планування. Головними завданнями зведеного планування є: формування найважливіших народногосподарських пропорцій розвитку економіки на плановий період; визначення факторів економічного росту; визначення факторів, що впливають на бюджетну політику.

На стадії зведеного бюджетного планування розробляється система фінансових балансів, а на стадії адресного бюджетного планування відбувається встановлення конкретних зв'язків бюджету з усіма фінансовими планами народного господарства.

Фінансовий баланс можна визначити як сукупність показників, що відображають створення і використання фінансових ресурсів у загальнодержавному, галузевому, територіальному масштабах чи на окремому підприємстві, організації, установі. До системи фінансових балансів відносять: баланси доходів і витрат суб'єктів господарювання; кошториси витрат

бюджетних установ; фінансові плани колгоспів, громадських організацій; державний бюджет та місцеві бюджети; баланс фінансових ресурсів та витрат держави; баланс грошових доходів та витрат держави; платіжний баланс.

Усю сукупність фінансових балансів поділяють на дві групи – індивідуальні та зведені. До індивідуальних фінансових балансів належать: баланси доходів та витрат підприємств, установ, організацій усіх форм власності, баланси доходів та витрат бюджетних установ тощо. До зведених фінансових балансів – баланс фінансових ресурсів та витрат держави, баланси фінансових ресурсів областей, районів, міст, державний бюджет та інші елементи бюджетної системи: баланси грошових доходів і витрат населення, платіжний баланс.

У фінансовому балансі в найзагальнішій формі знаходить відображення фінансове обґрунтування прогнозу економічного і соціального розвитку. У дохідній частині балансу відображається та частина валового внутрішнього продукту, яка в процесі розподілу та перерозподілу може бути використана на розвиток економіки держави, соціальний захист населення тощо. У витратній частині відображається потреба в матеріальних та фінансових ресурсах. Фінансовий баланс має важливе значення, він створює основу для подальшої роботи зі складання проекту державного бюджету, встановлює взаємозв'язок державного бюджету з загальною величиною фінансових ресурсів держави. Баланс фінансових ресурсів держави – це фінансова програма прогнозу економічного і соціального розвитку держави, а державний бюджет конкретизує цю програму в адресному, територіальному, галузевому розрізах.

Бюджетне прогнозування – це визначення вірогідних показників доходів і видатків бюджету на перспективу. Це науково-аналітична стадія розробки бюджету, в процесі якої формується концепція, шляхи її вирішення і основні цілі, які повинні бути досягнуті. Бюджетне прогнозування буває короткострокове (1-5 років) та довгострокове (5-10 років). При прогнозуванні показників бюджету спочатку визначаються завдання та цілі прогнозування, потім збирається, аналізується та опрацьовується інформація, вибирається модель прогнозування, розробляються рекомендації для оптимізації рішень, що приймаються за даними прогнозних розрахунків.

Серед методів бюджетного прогнозування рівня забезпечення особистих потреб найбільш дієвими є такі, як екстраполяція, метод математичного моделювання, балансовий метод, метод багатоваріантного планування тощо (табл.1.8).

Таблиця 1.8

Методи бюджетного прогнозування рівня забезпечення особистих потреб

Назва методу	Ознака методу
екстраполяція	бюджетні показники визначаються на основі виявленої динаміки, у розрахунках відштовхуються від показників бюджету звітного періоду, змінюючи їх на відносно сталий темп змін;
метод математичного моделювання	полягає в побудові моделей, які імітують перебіг реальних економічних, соціальних, демографічних процесів (оптимізаційні, динамічні, статистичні, математичні моделі);

балансовий метод	використовують для узгодження напрямків використання бюджетних коштів з їх джерелами використання;
метод багатоваріантного планування	полягає в тому, що при розробці державного бюджету розглядається 5-7 його варіантів.

Соціально-економічний зміст бюджетного регулювання полягає в участі держави у процесі суспільного відтворення шляхом формування та витрачання грошових коштів, призначених для фінансового забезпечення держави та органів місцевого самоврядування [60, 191].

Розрізняють пряме та непряме бюджетне регулювання. До прямого бюджетного регулювання можна віднести: дотримання державних мінімальних стандартів; вирівнювання показників соціально-економічного розвитку регіонів; розвиток виробничо-економічної та соціальної баз територій. Характерними рисами здійснення непрямого бюджетного регулювання соціальних процесів може бути: реалізація галузевих та регіональних програм; пільгове кредитування; надання безповоротних позик; фінансування науково-дослідних робіт; фінансування будівництва нових об'єктів соціальної сфери.

Протягом останніх років домінує бюджетна політика, направлена на зменшення податкового тягаря, та політика збільшення соціальної захищеності населення.

Бюджетна політика України на початку XXI ст. мала чітку соціальну спрямованість. Так, основні завдання бюджетної політики визначені таким чином:

1. Забезпечення розширеного відтворення фінансових ресурсів держави, закріплення досягнутих темпів економічного зростання.

2. Посилення соціальної функції державного бюджету, зростання частки державних витрат, інвестиції у людський капітал – освіту, медицину, соціальні компенсації.

3. Посилення взаємодії між бюджетною політикою уряду та грошово-кредитною політикою НБУ, забезпечення подальшої стабілізації національної грошової одиниці, збільшення валютних резервів.

4. Подальше удосконалення управління державними фінансами: підвищення якості основних макроекономічних прогнозів; перехід до середньострокового бюджетного планування як основи формування державного бюджету; перехід від багатоканальної до одноканальної системи фінансування закладів бюджетної сфери; здійснення витрат державного та місцевого бюджетів на конкурсній основі; поглиблення реформування міжбюджетних відносин; удосконалення касового виконання державного та місцевих бюджетів; скорочення кількості головних розпорядників бюджетних коштів; приведення у відповідність з міжнародними стандартами функціональної класифікації видатків бюджету; переведення всіх операцій державного бюджету на казначейську систему обслуговування.

5. Складання бюджету на основі програмно-цільового методу.

Бюджетна резолюція 2002 року дала поштовх розвитку бюджетних відносин на нових засадах. Середньострокове бюджетне планування, програмно-цільовий метод складання бюджету, казначейське обслуговування бюджету, соціальна спрямованість бюджету стали основою бюджетної політики 2002-2009 років.

У 2003 році пріоритети бюджетної політики дещо змістились. Найважливішим у цей період вважалось забезпечення збалансованості бюджету, послаблення боргової навантаженості на державні фінанси, підвищення рівня реальних доходів населення та купівельної спроможності громадян, погашення заборгованості з заробітної плати у бюджетній сфері та соціальних виплат, розробка та впровадження податкової реформи.

Бюджетна політика 2004 року була націлена на створення інституціональних умов для оптимізації бюджетної та податкової систем, удосконалення системи оплати праці з урахуванням її мінімальних розмірів та інших соціальних стандартів, збереження загальноекономічної рівноваги, збалансованість і соціальна спрямованість бюджету за умов ризику скорочення певних податкових надходжень, зниження рівня боргового навантаження на ВВП, орієнтацію бюджетної політики на критерії, що впливають із стратегічного курсу України на інтеграцію в Європейський Союз.

В основних напрямках бюджетної політики на 2004 рік одним із пріоритетів було визначено забезпечення соціальних гарантій, соціального захисту та безплатної медичної допомоги. Обов'язковим завданням на цей рік було поетапне погашення бюджетної заборгованості з соціальних виплат. Передбачалось також перейти від системи надання пільг і субсидій населенню до надання адресної грошової допомоги категоріям населення, доходи яких нижче прожиткового мінімуму. Починаючи з 2004 року, облік державних цільових фондів почав здійснюватись у складі державного бюджету.

Відповідно до Основних напрямків бюджетної політики на 2005 рік метою бюджетної політики на цей рік визначалось фінансове забезпечення підвищення рівня державних соціальних стандартів, надання державних і соціальних послуг та зниження рівня бідності в країні. При цьому бюджетна політика мала проводитись у напрямку підвищення рівня збалансованості та прозорості бюджету, посилення впливу бюджетного регулювання на соціально-економічний розвиток держави та адміністративно-територіальних одиниць. З цією метою у 2005 році передбачалось:

- продовжити застосування та удосконалення механізму середньострокового бюджетного планування;
- посилити взаємоузгодження бюджетної та грошово-кредитної політики;
- стимулювати інноваційну та інвестиційну діяльність, формувати бюджет розвитку;
- збільшити видатки соціальної спрямованості;
- продовжити роботу з реформування системи соціального захисту, освіти, медицини та пенсійного забезпечення;
- забезпечити поступове наближення розмірів мінімальної заробітної плати, пенсій, соціальних виплат до рівня прожиткового мінімуму;

- підвищити рівень соціальної підтримки малозабезпечених, у першу чергу, через механізм забезпечення зростання рівня зайнятості працездатного населення;

- забезпечити реалізацію ефективної регуляторної податкової політики, узгодженої з політикою запровадження інноваційної моделі економічного розвитку та державною структурною політикою;

- зміцнити ресурсну базу місцевих бюджетів, поглибити децентралізацію управління бюджетними ресурсами.

Бюджетна політика 2005 року мала чітку соціальну спрямованість. Якщо завданням у попередньому році було погашення заборгованості з соціальних виплат, то у 2005 році було поставлене завдання недопущення виникнення заборгованості з заробітної плати у бюджетній сфері та соціальних виплат.

Децентралізація управління бюджетними коштами, закріплена нормами Бюджетного кодексу, визначається як пріоритетний напрям бюджетної політики 2005 – 2007 років. Децентралізація бюджетних ресурсів та управління ними передбачає перенесення і відповідальності за розподіл суспільних благ на децентралізований рівень. Однак, враховуючи макроекономічну нестабільність, яка потребує концентрації на державному рівні інструментів податкової та бюджетної політики, значну боргову залежність країни, тенденції державного патерналізму, нерівномірність розвитку регіонів, необхідно чітко прорахувати оптимальні пропорції розподілу коштів між державним та місцевими бюджетами.

Основний акцент у бюджетній політиці 2006 року ставився також на соціальних пріоритетах. Так, основною метою у бюджетній резолюції визначено створення умов для постійного підвищення реальних доходів населення, якості життя та якості державних послуг, соціально-економічний розвиток регіонів та їх економічного потенціалу, зміцнення ресурсної бази місцевих бюджетів. Як необхідний захід для досягнення поставленої мети пропонується виведення економіки на траєкторію сталого економічного зростання, забезпечення розвитку внутрішнього ринку, зміцнення експортного потенціалу, вихід на нові зовнішні ринки та усунення небезпечної і загрозливої для економіки України моноекспортної залежності, створення сприятливого інвестиційного клімату, розвиток підприємницької активності громадян.

Основними завданнями бюджетної політики на 2006 рік визначені: підвищення якості життя; покращення інвестиційного клімату; стимулювання зайнятості та створення нових робочих місць; підтримка розвитку підприємництва; розвиток ракетно-космічної галузі та літакобудування; підвищення рівня життя на селі та розвиток агропромислового комплексу; нарощування обсягів житлового будівництва та покращення якості житлово-комунальних послуг; розбудова транспортної інфраструктури; підвищення ефективності функціонування паливно-енергетичного комплексу; регіональний розвиток та посилення ролі місцевого самоврядування.

У Бюджетній резолюції 2006 року зазначалося, що регуляторна, податкова, кредитна політика, розвиток банківського сектору, захист прав власності, захист прав дрібних акціонерів, чітке врегулювання відносин державних

органів і бізнесу, прозора, конкурентна політика приватизації, утримання низьких темпів інфляції покликані сприяти збільшенню обсягів приватного інвестування в економіку.

Соціальний компонент у бюджетній політиці 2006 року превалував: зростання реальної заробітної плати і пенсій, зміцнення власної ресурсної бази Пенсійного фонду України і зменшення його залежності від бюджету, підвищення якості та доступності державних послуг, досягнення істотного прогресу у забезпеченні громадян житлом та поліпшенні умов проживання, здійснення заходів щодо формування єдиного національного інформаційного та культурного простору.

Відбулося подальше збільшення питомої ваги місцевих бюджетів у зведеному бюджеті 2006 року порівняно з відповідним розрахунковим показником 2005 року.

Важливим моментом було те, що бюджет 2006 року починає грати роль не тільки простого перерозподільного фактору, але і став засобом для макроекономічних зрушень у суспільстві. Тобто, розв'язання проблем у соціальній сфері здійснювалось, насамперед, шляхом створення умов для інвестицій та підприємницької активності, можливостей для самореалізації особистого потенціалу кожного громадянина. Широкий підхід до бюджету, коли він береться як інструмент економічного зростання, домінує у бюджетній політиці України 2006-2008 років.

Спеціалісти зазначали, що бюджетна політика 2007 року мала поєднати у собі інноваційно-інвестиційну спрямованість і високий рівень підтримки населення [61]. В Основних напрямках бюджетної політики на 2007 рік (крім традиційних завдань бюджетної політики по забезпеченню збалансованості бюджету, сприяння розвитку підприємницької діяльності, забезпечення реалізації соціальних гарантій) поставлені такі завдання, як виконання програм енергозбереження та удосконалення механізмів соціального страхування.

З метою енергозбереження у 2007 році передбачалося на державному рівні сприяти впровадженню енергозберігаючих технологій та розвитку альтернативних видів палива, спрямованих на скорочення споживання традиційних видів енергоносіїв, створювати сприятливі умови для геологічного вивчення надр для максимального забезпечення галузей економіки власною мінеральною сировиною.

У 2007 році планувалось запровадити єдиний соціальний внесок з одночасним зменшенням розміру загальної ставки страхових внесків залежно від фінансових можливостей фондів соціального страхування та державного бюджету.

Якщо у Бюджетній резолюції 2007 року ще планувалось розробити середньострокову стратегію спорудження житла за рахунок бюджетних коштів для малозабезпечених і соціально незахищених громадян з використанням іпотечного кредитування, то у 2006-2007 роках акцент ставиться вже на спорудження соціального житла (табл. 1.9).

Соціальні пріоритети бюджетної політики у 2000-2009 роках

Роки	2000-2006	2007-2009
Головні завдання у соціальній сфері	Забезпечення збалансованості бюджету	Спорудження соціального житла з використанням механізмів іпотечного кредитування з наданням державної допомоги при цьому
	Використання програмно-цільового методу формування та виконання бюджету	
	Зменшення податкового тягаря	
	Забезпечення реалізації соціальних гарантій	
	Збереження практики захищених статей бюджету	Політика енергозбереження та інноваційно-інвестиційна спрямованість бюджету
	Спорудження соціального житла за рахунок бюджетних коштів з використанням іпотечного кредитування	
	Виділення коштів з бюджету на підтримку сільського господарства	
Поліпшення умов розвитку соціальної сфери шляхом збільшення обсягів видатків		Реформування охорони здоров'я у напрямку переходу до системи медичного страхування. Перехід від утримання вищих закладів освіти на систему оплати державного замовлення

Джерело: розроблено автором

Згідно з основними напрямками бюджетної політики на 2007 рік значних реформ мала зазнати соціальна сфера: перехід на медичне страхування та скасування статусу бюджетних установ для закладів освіти. При реалізації цих положень враховувалось, що заклади освіти, зокрема вищі навчальні заклади, крім освітньої функції виконують ще і наукову. Скасування статусу бюджетних установ для закладів освіти, надання їм більшої економічної самостійності допомогло знизити рівень якості освіти і наукових розробок у них.

Система державного регулювання може бути виявлена і встановлена за різними критеріями: функціональним, інституціональним, суб'єктивним тощо [62]. Вихідним стає питання суб'єктів державного регулювання. Сьогодні відбувається перехід до децентралізованої системи управління та регулювання соціальними процесами. Все більшого значення набувають місцеві органи управління, громадські об'єднання, які володіють власними фондами фінансових ресурсів. Джерелами ресурсів для них можуть стати кошти, які виділяються з місцевих бюджетів, надходження від підприємств тощо. Органи виконавчої влади можуть надавати таким об'єднанням право визначення напрямків розвитку соціальної сфери або окремих її підсистем у регіоні, формувати власну політику, розробляти та фінансувати цільові програми.

Система державного регулювання особистими потребами складається із регулюючої системи, об'єктів державного регулювання, методів і засобів регулювання (рис. 1.5).

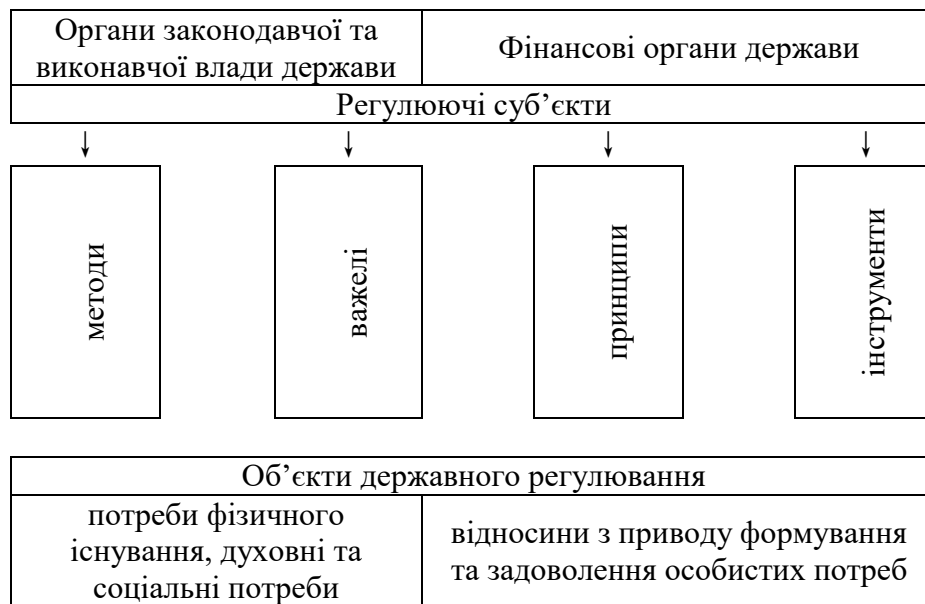

Рис. 1.5. Система державного регулювання особистих потреб

Джерело: розроблено автором

При визначенні методологічних основ державного регулювання важливе місце займають принципи державного регулювання особистих потреб.

Принцип (від лат. *principium* – початок, основа) трактується як вихідне положення певної теорії, науки, вчення.

Виявлення та обґрунтування принципів повинно відповідати таким вимогам: необхідно відображати лише найбільш суттєві, головні закономірності, відносини; характеризувати лише ті закономірності та відносини, які притаманні особистим потребам як цілісному явищу.

Для принципів регулювання особистих потреб характерні універсальність та загальна значимість. Універсальність як ознаку принципів регулювання особистих потреб слід розуміти таким чином: ними пронизана вся діяльність людини і вони повинні враховуватись у будь-якій економічній ситуації. Загальна значимість цих принципів полягає в тому, що вони спрямовують і синхронізують весь механізм державного регулювання особистих потреб населення.

Для характеристики особистих потреб можна використати такі методологічні принципи:

1. Принцип детермінізму. Потреби, обумовлені всім ходом розвитку природи та людини, є породженням та результатом розвитку всього суспільства. Разом з тим, на долю потреб припадає функція бути спонукою діяльності, рушійною силою поведінки [63, 49]. Вони є передумовою будь-якої діяльності особистості.

2. Принцип розвитку потреб. Потреби знаходяться в стані постійної зміни та розвитку. Цей принцип тісно пов'язаний з принципом історизму.

Діалектика потреб полягає в їх динаміці, вони постійно розширюються та удосконалюються.

Потреби розвиваються в процесі всього життя особи. Виникнувши на певному історичному етапі, потреби існують протягом певного часу, поступово удосконалюються, закріплюються чи змінюються наступними поколіннями.

Підставою систематизації принципів регулювання особистих потреб є виокремлення тих закономірностей і процесів, які забезпечують стабільність системи державного регулювання. Це – загальні принципи державного регулювання особистих потреб.

Зокрема, до загальних принципів можна віднести: загальність та універсальність; рівність прав та можливостей кожної людини при задоволенні особистих потреб, диференціація умов та рівня забезпечення особистих потреб; наукова та економічна обґрунтованість соціальних стандартів та державних гарантій у сфері задоволення особистих потреб.

Проведене дослідження дало підставу сформулювати такі основні загальні принципи державного регулювання особистих потреб:

1. Принцип стратегічної спрямованості – означає підпорядкованість кожної потреби завданню гармонійного розвитку особистості, є завданням соціальної політики держави як складової стратегії розвитку суспільства. У зв'язку з цим постає питання чіткого визначення стратегічного напрямку і цілей розвитку економіки та розробки послідовного плану їх досягнення. На нашу думку, реалізація структурної перебудови як фінансової, так і економічної систем є менш важливим завданням, ніж забезпечення високих темпів зростання ВВП та НД.

Крім того, вкладання коштів державою в більшість галузей соціальної сфери з метою задоволення особистих потреб передбачає віддачу тільки через певний час. Тому розвиток освіти, спорту, культури сьогодні – це вирішення стратегічних завдань завтра.

2. Складність. Обґрунтування принципів державного регулювання формування та забезпечення особистих потреб, їх систематизація потребує глибоких досліджень. Виявити ці принципи, описати їх у достовірній формі, систематизувати та розробити конкретні механізми їх використання – складне та відповідальне завдання. До того ж, використати ці механізми на практиці за умови, що всі люди різні, мають різні можливості, здібності, стан здоров'я – завдання ще складніше.

3. Принцип ефективності полягає в тому, що державне регулювання особистих потреб повинно керуватись загальним правилом – мінімум матеріальних, фінансових і максимум практичних результатів. Принцип ефективності регулювання особистих потреб має враховувати як кількісні, так і якісні результати впливу матеріальних, трудових, фінансових чинників на вирішення стратегічних і тактичних цілей розвитку країни та конкретної людини.

4. Принцип наукової та економічної обґрунтованості соціальних стандартів та соціальних нормативів полягає в тому, що соціальні виплати повинні відповідати потребам людини, але в той же час вони повинні бути

адекватними економічному розвитку країни та економічним можливостям держави. Для реалізації цього принципу в Україні введено систему соціальних стандартів.

Зміни в суспільстві, які спрямовані на формування багатуукладної економіки, спричинили зниження рівня життя населення, що особливо гостро підкреслює необхідність реалізації принципу наукової обґрунтованості соціальних стандартів. Вони повинні бути не нижчі вартості величини прожиткового рівня в державі. Тому як базовий соціальний стандарт визнано прожитковий мінімум.

Соціальні стандарти повинні, з одного боку, сприяти трудовій і підприємницькій активності громадян, а з іншого – повинні забезпечувати фізіологічні, духовні та соціальні потреби людини.

5. Принцип диференціації умов формування та рівня забезпечення особистих потреб. У реальному житті люди об'єктивно неоднакові. Вони мають різні потреби. Це зумовлене неоднаковими індивідуальними властивостями, станом здоров'я, здібностями, різними умовами життя та виховання, інтелектуальними можливостями кожної людини, етнічною та національною приналежністю тощо. Тобто, під диференціацією слід розуміти відмінності у підставах, змісті та способах формування особистих потреб. Диференціація умов формування особистих потреб залежить від статі, віку, стану здоров'я, наявності та кількості дітей, матеріального стану, характеру трудової діяльності тощо. На неї впливають також суб'єкти та об'єкти забезпечення.

6. Принцип плановості полягає в обов'язковому плануванні дій по задоволенню особистих потреб. Враховуючи те, що значна частина видатків на соціальні цілі фінансується за рахунок бюджетних коштів, підвищується значущість бюджетного планування – комплексу організаційно-технічних, методичних і методологічних заходів з визначенням доходів і видатків бюджетів на всіх стадіях бюджетного процесу. Для реалізації принципу плановості на рівні бюджету відбувається: організація складання фінансових планів, їх взаємозв'язок із загальною фінансовою програмою держави і відповідними показниками проекту плану соціально-економічного розвитку країни; встановлення загального обсягу фінансових ресурсів та їх розподіл по окремих міністерствах, відомствах і галузях народного господарства; визначення розмірів власних ресурсів господарства, які можуть бути направлені на його розвиток; визначення та обґрунтування бюджету по всіх джерелах надходження; встановлення загальних фінансових зв'язків у народному господарстві, визначення необхідних пропорцій і співвідношень між централізованими і децентралізованими фінансами; визначення всіх напрямків витрат бюджету; мобілізація грошових надходжень для фінансування галузей економіки, які знаходяться на бюджетному фінансуванні; здійснення державного фінансового контролю за ходом виконання бюджету.

7. Принцип системного підходу передбачає побудову такого спеціального понятійного апарату, що забезпечує перехід від загальних методологічних принципів до забезпечення конкретних потреб. Призначення

системного підходу не тільки в системному розгляді сукупності елементів і зв'язків між ними, але і в тому, що на підставі одного і того ж досліджуваного об'єкта можна змодельовати різноманітні системи залежно від обраного критерію, який буде визначений як системоутворююча ознака.

8. Принцип оптимального поєднання бюджетних, спеціальних, особистих джерел фінансування при задоволенні особистих потреб полягає в тому, що задоволення особистих потреб може здійснюватись за рахунок власних ресурсів індивідуума, бюджетних коштів, коштів соціального страхування, спеціальних коштів бюджетних установ. При недостатній кількості перших двох джерел з'являється потреба у максимальній мобілізації спеціальних, особистих надходжень. При зменшенні обсягів національного доходу, що перерозподіляється через бюджетні механізми, акцент переноситься на пошук особистих джерел фінансування.

9. Принципи страхування як елемента підтримання певного рівня задоволення особистих потреб мають такі складові:

- принцип страхового інтересу. Формування страхових фондів у всіх галузях невиробничої сфери передбачають виплату певних сум при настанні страхових випадків. Зацікавлені при цьому як страховики, юридичні особи, так і страхувальники;

- принцип законодавчого визначення умов і порядку формування та використання страхових фондів соціальної сфери;

- принцип державного регулювання розміру та тарифів на послуги, що надаються за рахунок коштів страхових фондів соціальної сфери;

- принцип оптимального поєднання соціального страхування, соціальної допомоги, що надається державою, приватної страхової ініціативи та соціальних послуг, що надаються підприємствами.

Всі принципи мають діяти одночасно, оскільки вони визначають ефективність функціонування всієї системи.

10. Принцип цілісності означає наявність енергетичного ефекту взаємодії елементів системи потреб, який не дорівнює просто сумі дій цих елементів окремо один від одного. Системі потреб особистості як цілісному утворенню характерні нові інтегративні якості, які не властиві окремим її елементам, а виникають завдяки їх взаємодії у системі.

11. Принцип суперечності між зростаючими потребами та наявними фінансовими, матеріальними ресурсами для їх задоволення. Цей принцип (крім суто гносеологічного аспекту) має використовуватись у тісному взаємозв'язку з аналізом конкретних потреб та їх задоволення.

Джерелом розвитку економіки є реалізація закону зростання потреб. Він полягає у суперечності між розвитком продуктивних сил, що сприяє появі нових потреб, і обсягом та структурою споживання, які не відповідають новій системі потреб. Тенденції та перспективи розвитку індивідуальних, сімейних, колективних потреб, їх структурні зміни впливають на напрямки розвитку виробництва. Задоволення особистих потреб завжди має певні обмеження. Для потреб особистості – це матеріальні, фінансові, етичні обмеження, для потреб людства – це обмеження природних ресурсів, екологічні проблеми тощо.

12. Принцип взаємозалежності і загального зв'язку потреб особистості. Цей принцип передбачає необхідність розгляду кожної потреби з урахуванням всіх її зв'язків та взаємовідносин.

13. Принцип державних гарантій забезпечення особистих потреб у разі погіршення матеріального стану працівників внаслідок втрати працездатності, заробітку, народження дітей, інвалідності та інших наслідків соціальних ризиків.

Виходячи з актуальності досліджуваної теми та огляду категорій, які з нею пов'язані, пропонується модель визначення ефективності державного регулювання особистих потреб (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Процес визначення ефективності державного регулювання особистих потреб населення

Джерело: розроблено автором

При характеристиці системи державного регулювання особистих потреб по вертикалі постає необхідність визначення рівнів системи та ієрархії між ними. Організаційна структура державного регулювання має бути побудована з врахуванням державного, місцевого та низового рівнів. Системний підхід передбачає, що моніторинг формування та задоволення особистих потреб повинен здійснюватись на всіх рівнях – від державного до рівня конкретної особи (рис. 1.7).

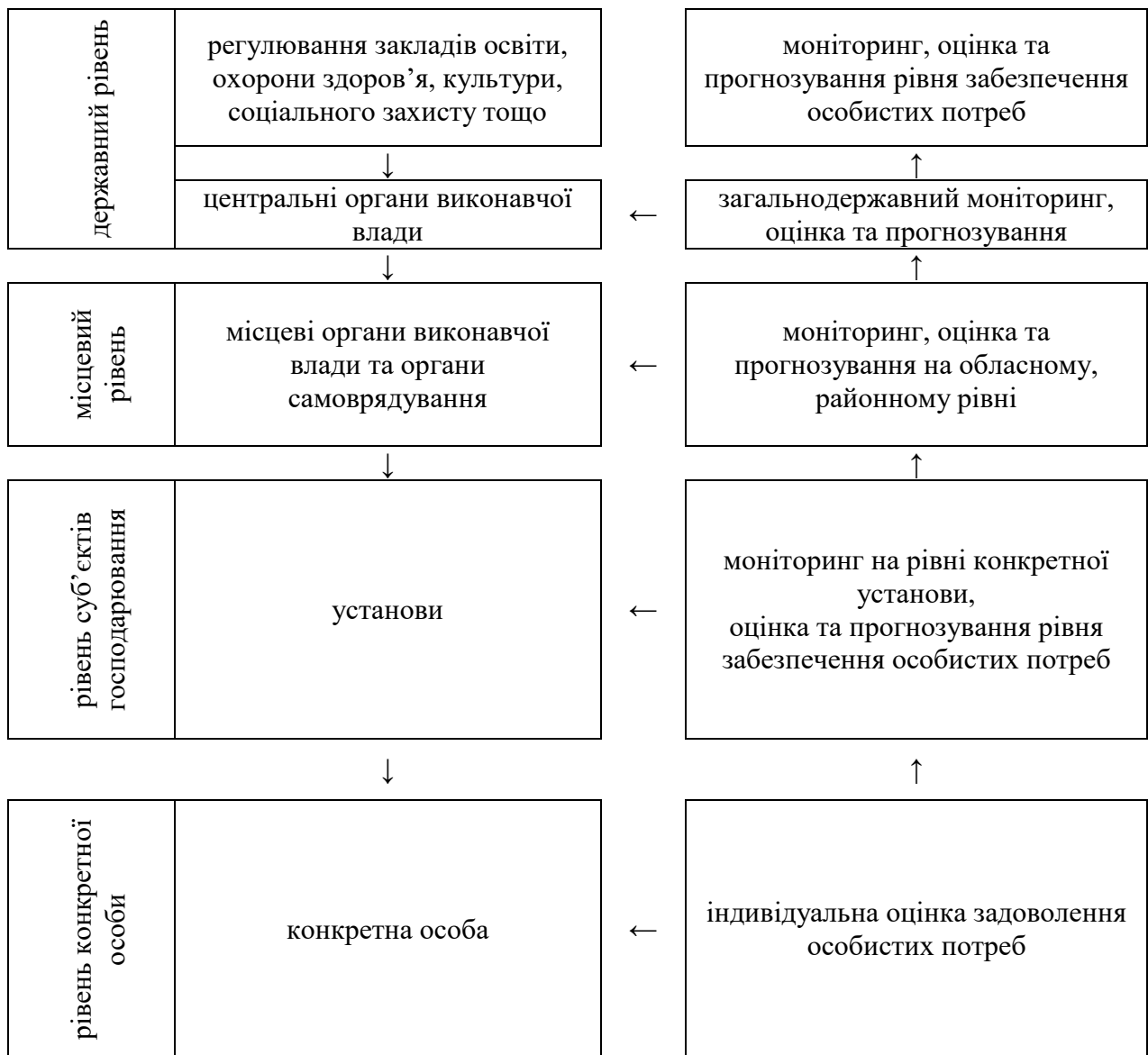

Рис. 1.7. Схема державного регулювання особистих потреб

Джерело: розроблено автором

Система соціально-економічного моніторингу потреб особистості необхідна з метою отримання об'єктивної інформації про якість життя, матеріальні та духовні результати праці. Отримання об'єктивної інформації стає важливим фактором вирішення питань соціально-економічного розвитку країни.

Результатом діяльності інститутів незалежної соціальної експертизи і контролю має бути виявлення індивідуальних потреб населення. При взаємоузгодженому та взаємодоповнюючому функціонуванні органів самоврядування, суспільних організацій з'являється можливість розробити стратегію та тактику регулювання процесів задоволення потреб населення.

На кожному з рівнів має визначатись ефективність регулювання. Цій меті відповідають показники життєвого рівня населення, які є узагальнюючими показниками задоволення особистих потреб населення.

На рівень життя впливають три групи факторів [64]. Перша група є вихідною. Вона охоплює матеріальні умови життя населення: харчування, одяг, житло, предмети споживання. Друга група пов'язана з підтримкою рівня здоров'я, медичного обслуговування, умов відпочинку, охорони оточуючого середовища. Третя група передбачає розвиток соціального, культурного, духовного рівня особистості.

При визначенні рівня життя та при прогнозуванні його величини розраховується комплекс показників, а саме: коефіцієнти народжуваності та смертності; тривалість життя; зайнятість; витрати на освіту, культуру, охорону здоров'я у бюджеті; заощадження населення.

До структури системи державного регулювання особистих потреб входять такі елементи: нормативно-правове регулювання процесу формування доходів населення та їх використання; методи реалізації політики державного регулювання (прогнозування, планування); інформаційне забезпечення.

При державному регулюванні особистих потреб з урахуванням системного підходу необхідно: здійснювати моніторинг процесів, що відбуваються; прогнозувати подальший розвиток подій, простежувати можливі варіанти руху фінансових потоків; розробляти концепції та пропозиції щодо покращення рівня життя населення.

Складність управління та державного регулювання полягає в тому, що відбувається постійна зміна детермінованого та стохастичного способів управління. До того ж, ускладнює регулювання особистих потреб те, що всі вони мають два взаємопов'язані аспекти [65]:

Перший – об'єктивний, що полягає в зміні об'єктивних характеристик таких процесів, наприклад, параметрів соціальної структури, умов праці, рівня освіти, демографічного складу груп, рівня заробітної плати тощо.

Другий – суб'єктивний, полягає в зміні мотивів до діяльності, життєвих цінностей, цілей.

Підвищується значення державного прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку.

Відповідно до Закону України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України” державне прогнозування економічного і соціального розвитку України – це науково обґрунтоване передбачення напрямів розвитку країни, окремих галузей економіки, можливого стану економіки та соціальної сфери в майбутньому. Програма економічного і соціального розвитку країни визначається як документ, в якому визначаються цілі та пріоритети розвитку, шляхи їх досягнення, формується комплексна система заходів органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, спрямованих на ефективне розв'язання проблем економічного і соціального розвитку [66].

У програмі економічного і соціального розвитку прогнозується соціальний розвиток відповідної території, стан її невиробничої сфери.

Виділяють такі етапи розробки програм: аналіз існуючого стану розвитку; обґрунтування цілей, завдань та пріоритетів соціально-економічного розвитку на прогнозний період; узгодження основних завдань і параметрів проекту

програми між суб'єктами різних рівнів управління; складання проекту програми.

Одним зі складових елементів управління та державного регулювання є отримання комплексної інформації. Можна виділити такі основні типи інформації: інформація про об'єктивні процеси в суспільстві; інформація про соціальні наслідки тих процесів, які відбуваються у суспільстві; інформація про суб'єктивні аспекти соціальних процесів у суспільстві; інформація про можливі шляхи вирішення тих чи інших соціальних проблем, що є предметом соціального планування.

Висновки до розділу 1:

1. Теоретичне узагальнення досліджень особистих потреб населення дозволяє зробити висновок, що категорія “особисті потреби” не розглядалась як самостійна економічна категорія. Це і зумовило необхідність уточнення її змісту, відстеження взаємозв'язку її з такими категоріями, як власність, виробництво, ціна, заробітна плата.

2. Особисті потреби не є виключно економічною категорією. Ця категорія є інтегральною. Вона використовується такими науками, як педагогіка, соціологія, філософія. Категорія “особисті потреби” є спеціальною за змістом, але набуває разом з тим широкого значення. Особисті потреби синтезують логіко-методологічні особливості вищезгаданих наук. Основним фактором, що зумовлює використання цієї категорії в різних галузях науки, є розвиток міждисциплінарних досліджень, які направлені на вирішення такої комплексної проблеми, як гуманізація суспільних відносин.

3. Узагальнюючи існуючі в науковій літературі поняття потреб, на нашу думку, можна дати таке визначення особистих потреб: “Особисті потреби – це об'єктивний стан суб'єкта, який характеризує нужду в чому-небудь і передбачає пошук усіх можливих методів її задоволення, використовуючи власність, здібності, державні гарантії для відтворення себе як особистості”.

4. Дослідники систематизують особисті потреби за численними ознаками: за сферою життєдіяльності суспільства; сферою життєдіяльності особи; суб'єктами задоволення; об'єктами задоволення; циклами життєдіяльності суспільства; відносно сфери суспільного відтворення; відносно цінностей суспільства; за мірою задоволення тощо. Найбільш вживаним критерієм класифікації є сфера життєдіяльності особи.

5. Класифікувати особисті потреби доцільно з урахуванням стадій життєвого циклу людини у розрізі системного та структурного підходу. Системний підхід передбачає розгляд комплексу потреб в якості певної цілісності. Передбачається при цьому входження системи особистих потреб у більш широкі системи, різні малі і великі групи (потреби сім'ї, колективу, суспільства). Якщо класифікувати потреби відразу за суспільно-функціональною, суб'єктною та об'єктною ознакою, то серед численних потреб особистості, сім'ї, колективу, суспільства можна виділити потреби матеріального існування, духовні і соціальні потреби.

Розділ 2

Система економічних важелів та їх мотиваційна функція у забезпеченні особистих потреб

2.1. Регуляторна функція зайнятості у задоволенні особистих потреб

Постіндустріальна траєкторія розвитку передбачає, що конкурентоспроможність країни в умовах глобалізації економічних процесів визначається не стільки забезпеченістю матеріальними та фінансовими ресурсами, скільки станом трудових ресурсів, їх здатністю до створення, засвоєння та вміння використовувати нові знання та нову інформацію. Рушійними силами розвитку суспільства стають соціалізація, тобто забезпечення найбільш повної реалізації особистості, та інтелектуалізація – здатність до постійних інновацій.

Високий рівень споживання у процесі виробництва сировини та енергоресурсів робить країну залежною від стану енергетичних та сировинних ринків світу. Постіндустріальна економіка з інноваційним характером розвитку передбачає можливість зниження сировинної та енергетичної залежності в зв'язку з переорієнтацією на нові відкриття, технології, нові менш затратні товари та послуги.

Інтелектуалізація суспільства передбачає переорієнтацію інвестицій з матеріальних активів на розвиток конкретної особистості як основи інтелектуального активу нації. Вектор на інтелектуалізацію всіх сфер життєдіяльності суспільства вносить свої корективи і в процес зайнятості населення.

Використання методів “шокової терапії” в процесі формування ринкових відносин відкрило цілу низку проблем у різних сферах життєдіяльності суспільства, а особливо в соціальній сфері. Це все і зумовило об'єктивну необхідність соціальної орієнтації реформ в Україні та визначення соціальних пріоритетів у політиці зайнятості населення. Не втрачають своєї актуальності питання зайнятості і нині.

Втілюючи в життя економічну політику, держава велику увагу приділяє проблемам зайнятості населення, адже зайнятість не тільки впливає на задоволення особистих і суспільних потреб громадян, але й за результатами високопродуктивної праці створює необхідні для розвитку суспільства ресурси.

Зайнятість розкриває один з найголовніших аспектів соціально-економічного життя людини, що пов'язаний із задоволенням її потреб у сфері праці [67, 71]. Зайнятість також включає такі аспекти, як забезпечення гідного рівня життя працюючих, задоволення професійних потреб працівників, потреби в освіті, підвищенні кваліфікації тощо.

У сучасних умовах зайнятість повинна органічно поєднуватись із задоволенням особистих потреб людини, в тому числі таких, як: характер праці, умови праці, тривалість робочого дня, рівень оплати праці, охорона праці, інтенсивність праці [68, 337]. Метою зайнятості та реалізацією в праці своїх

знань, вмінь, навичок є підвищення добробуту особистості та її сім'ї, підняття статусу людини в колективі, суспільстві.

У доперестроєвний період при визначенні сутності зайнятості акцент ставився на суспільно корисній праці. По мірі наближення епохи перебудови акцент праці змінився в напрямку матеріальних та духовних потреб як фактору продуктивності праці [69, 6]. Валасинович Б.О. до зайнятості відносить не тільки суспільно необхідну, але й антисуспільну, зазначаючи, що зайнятість охоплює комплекс мотивацій індивіда, його спонукання та стимули до праці, сукупність усіх чинників, що дають можливість для самовираження через діяльність – як суспільно корисну, так і антисоціальну, ступінь задоволення потреб та реалізації економічних інтересів. Генезис категорії “зайнятість населення” можна подати у вигляді таблиці (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Генезис розуміння категорії “зайнятість населення”

Рік	Автор	Зміст поняття “зайнятість населення”
1975	Рузавіна О.І.	рух активної частини населення відносно речових умов виробництва у процесі нагромадження в специфічних для того чи іншого суспільства соціально-економічних формах [70]
1996	Мочерний С.В.	певна сукупність соціально-економічних відносин між людьми з приводу забезпечення працездатного населення робочими місцями, формування, розподілу та перерозподілу трудових ресурсів з метою його участі в суспільно корисній праці і забезпечення розширеного відтворення робочої сили [71]
1997	Золотогоров В.Г.	сукупність економічних відносин, пов'язаних з участю населення в усіх видах діяльності [72]
2001	Богиня Д.П., Грішнова О.А.	діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб, що не суперечить законодавству і, як правило, приносить заробіток [67]
2005	Валасинович Б.О.	комплекс мотивацій індивіда, його спонукання та стимули до праці, сукупність усіх чинників, що дають можливість для самовираження через діяльність – як суспільно корисну, так і антисоціальну, ступінь задоволення потреб та реалізації економічних інтересів [73]

У постіндустріальній економіці акцент має ставитись на інноваційній зайнятості, тобто діяльності громадян по продукуванню та впровадженню нових ідей на своїх робочих місцях, безпосередньо пов'язаній із задоволенням особистих та суспільних потреб. У цьому контексті необхідно оновити систему організації наукових досліджень та впровадження їх результатів у виробничий процес, сприяти кадровому забезпеченню інноваційної діяльності за допомогою створення технополісів та технопарків.

Інноваційна зайнятість передбачає постійне підвищення рівня знань, нові вимоги до системи освіти. З'являється необхідність постійної освіти та підвищується значення самоосвіти. Нині ж тисячі випускників вузів не можуть

знайти роботи за отриманою спеціальністю і вимушені виконувати роботи, які не відповідають їх кваліфікаційному рівню. Це значно знижує інтелектуальний потенціал країни. Одним із першочергових завдань держави у цьому відношенні має бути завдання щодо забезпечення необхідної кількості робочих місць науково-дослідного та інженерного профілю.

Як і в більшості визначень категорії “зайнятість”, так і у визначенні самого терміну “інновації” вчені використовують базову категорію – “потреби”. Так, Колот А.М. зазначає, що “...інновація – це нові знання у вигляді досконаліших чи принципово нових ідей, проектів, результатів наукових досліджень тощо; це зміни творчого характеру, дещо нове у сфері діяльності людини;...це реалізація нових ідей у діяльності людини, що сприяє задоволенню потреб і приносить економічну вигоду тим, хто ці ідеї продукує, поширює і запроваджує” [74, 7].

У постіндустріальному суспільстві модифікується саме поняття “праця”. Праця набуває інноваційного характеру. “Інноваційна праця – це трудова діяльність, для якої є характерною висока частка інтелектуальної, творчої компоненти і яка здатна задовольнити суспільні потреби з великим корисним ефектом” [74, 7]. Варто додати, що інноваційна праця, перш за все, задовольняє особисті потреби.

Вихідною причиною діяльності власників капіталу і власників робочої сили є потреби. Основними серед них є потреби власників капіталу у максимізації прибутку та потреби власників робочої сили у підвищенні рівня заробітної плати. Власники капіталу усвідомлюють, що без оновлення, переобладнання, без впровадження у виробничий процес новітніх досягнень науки та техніки неможливе довгострокове збільшення норми прибутку, тобто, з’являється мотив та життєва необхідність вкладати кошти у наукові розробки.

Серед чинників, які об’єктивно протидіють системі оновлення організації наукових досліджень, можна виділити: зниження до мінімуму питомої ваги державної власності; подрібнення великих майнових комплексів у процесі приватизації; децентралізація капіталу; державна політика сприяння розвитку дрібного бізнесу. Так, дійсно, дрібний бізнес більш мобільний, він сприяє створенню нових робочих місць, але він не володіє достатніми фінансовими й інтелектуальними ресурсами для серйозних наукових досліджень. Дрібні підприємства не можуть вкладати кошти у наукові розробки, оскільки часовий лаг між ідеєю і результатом інколи триває роками.

Дослідження динаміки технологічних зрушень у структурі промислового комплексу свідчить про те, що процес інноваційних трансформацій в Україні особливою інтенсивністю не відрізняється (кількість впроваджених нових видів технологічних процесів, зокрема, ресурсозберігаючих у 2006 році ледь становила третю частину обсягів 1991 року). Тому необхідними умовами реалізації проголошеного на державному рівні інноваційного вектору розвитку мають бути: відповідні бюджетні та податкові механізми підтримки підприємств, які створюють чи використовують інноваційні проекти; сприяння централізації капіталу як необхідної умови приватного фінансування довгострокових та великомасштабних наукових розробок; націоналізація об’єктів, які мають недержавну форму власності і використовуються

неефективно або несуть серйозні загрози економічній, екологічній, соціальній безпеці суспільства.

Для більш глибокого розуміння категорії “зайнятість” та її впливу на особисті потреби населення необхідно прослідкувати взаємодію категорії “зайнятість” з іншими категоріями. Науковцями категорія “людський капітал” трактується як подальший розвиток категорії “робоча сила”. А.Сміт ототожнював працю з робочою силою і вважав знання, майстерність і досвід людей основним капіталом суспільства. У подальшому це положення було покладено в основу теорії людського капіталу [75, 14].

Метою діяльності власників засобів виробництва є максимізація прибутку та примноження капіталу. Для цього підприємець може: підвищити ціну, за якою буде реалізовуватись продукція; знизити рівень заробітної плати; замінити дешевшими складовими сировину та комплектуючі; впровадити у виробництво нові технології, які дозволять випускати принципово нову продукцію чи надавати послуги, яких ще не було на ринку і потреба в яких ще не існувала. Завдання при цьому полягає в тому, щоб за допомогою реклами сформувати стійку потребу в новому товарі чи послугі серед потенційних споживачів.

При підвищенні рівня конкуренції на ринку, особливо враховуючи вплив глобалізованих ринків, підвищенню ціни протидіє падіння попиту на продукцію. Зниження заробітної плати також має свої межі. Вона не може тривалий час бути нижче рівня розширеного відтворення робочої сили. Не будемо брати до уваги кризові періоди розвитку суспільства, коли заробітна плата опускається нижче рівня простого відтворення робочої сили, спричиняючи деградаційні тенденції в середовищі найманих працівників та зниження рівня народжуваності. Зниженню заробітної плати протидіє також попит на робочу силу на світових ринках праці. Дешева сировина та комплектуючі знижують якість вироблених товарів, що негайно або через певний час також знизять рівень реалізації продукції. Залишається єдине – впровадження новітніх досягнень у виробництво, генерування ідей по створенню нових товарів та наданню особливих послуг, що відповідає інтересам працівника і роботодавця, забезпечує збільшення норми прибутку та зростання заробітної плати при зниженні її витрат на одиницю продукції, при зростанні ефективності діяльності підприємства в цілому.

Теоретичні концепції сучасного інституціоналізму надають науковим знанням, творчій особистості, інтелектуальним ресурсам вирішальну роль у розвитку суспільства. Більшість учених збігаються у думці, що ресурси, знання, інформація, інтелект стали основним засобом досягнення високих соціально-економічних результатів як на мікрорівні, так і в масштабах економіки країни в цілому [75, 16].

На думку Колот А.М., людський капітал є складовим елементом інтелектуального капіталу поряд з капіталом установи [74, 19]. При цьому зазначається, що людський капітал установи є ресурсом, який акумулює знання, уміння, творчі навички, мотиваційні настанови тощо.

Людський капітал формується шляхом інвестицій в людину шляхом затрат на освіту, охорону здоров'я, підготовку на виробництві тощо. Отже, перш ніж інвестувати кошти в освіту, здоровий спосіб життя, грошові кошти необхідно отримати у вигляді доходів.

Серед доходів, що залежать від трудової та підприємницької діяльності (заробітна плата тих, хто працює за наймом, особисті доходи працівників від реалізації продукції, доходи від індивідуальної трудової діяльності, підсобного господарства тощо) заробітна плата займає найбільшу питому вагу.

Заробітна плата як найважливіша частка доходів виступає регулятором зайнятості, в чому частково проявляється виконання нею регулюючої функції.

Особливість товару робоча сила полягає в тому, що її власник є живим організмом з власним характером та психологією, прагне до самовираження, потребує матеріальної підтримки при несприятливій кон'юктурі ринку. Відтворення робочої сили – процес довготривалий та дорогий для суспільства, що включає затрати на фізичне відтворення, освітню, професійну підготовку. Отже, збереження вже створеного виробничого ресурсу має бути одним з першочергових завдань у суспільстві.

Збільшення вартості робочої сили відбувається за рахунок: розширення потреб у нових товарах та послугах; збільшення витрат на житло та транспортних витрат; підвищення інтенсивності праці найманих працівників, зростання психологічного навантаження, що потребує більше коштів та засобів для відновлення моральних, фізичних, нервових сил [76, 59].

Робоча сила функціонує лише в живій людині. Кількісний вираз вартості робочої сили складають затрати, які необхідні для забезпечення життєдіяльності людини, для простого та розширеного відтворення, для створення страхових гарантій та гарантій на непередбачувані життєві обставини. До складу вартості робочої сили входить заробітна плата, натуральні виплати, що надаються працівникам на соціальне страхування, витрати на соціально-побутове обслуговування.

На думку Базилук А.В. [77, 36], на розмір витрат при формуванні робочої сили впливають численні фактори: рівень розвитку суспільства, його інтелектуальний потенціал, міра реалізації досягнень тощо. Відповідно автор зазначає, що саме ці фактори визначають потреби людей. Працівники повинні відпочивати, підвищувати свою кваліфікацію, підвищувати свій культурний рівень, що потребує фінансових затрат. Все це впливає на ціну робочої сили, тобто заробітну плату.

Вартість робочої сили та її ціна залежить від рівня розвитку суспільства. У високорозвинутому суспільстві підвищуються вимоги до кваліфікації, освіти працівників. Щоб відповідати поставленим вимогам, працівник повинен мати високий рівень життя. Роботодавці несуть значні витрати на виплату високої заробітної плати. Зниженню заробітної плати запобігають такі чинники, як недостатній рівень пропозиції висококваліфікованих працівників та той фактор, що для більшості покупців на ринку товарів заробітна плата є основним джерелом доходів. Зниження заробітної плати призводить до зниження

купівельної спроможності громадян, відповідно, до зменшення обсягу реалізації продукції.

Ціною товару “робоча сила” або її вартістю є заробітна плата. Вартість робочої сили виступає як вартість життєвих засобів, яка має бути достатньою для того, щоб підтримувати стан нормальної життєдіяльності працівників і членів їх сімей [78, 199].

Розуміння та пошук шляхів удосконалення механізму взаємодії категорій “особисті потреби”, “заробітна плата”, “робоча сила”, “зайнятість” сприяє ефективному функціонуванню економіки в цілому.

Взаємозв'язок потреб та заробітної плати науковці трактують по-різному. На думку одних, мінімум заробітної плати визначається мінімумом споживання при простому відтворенні робочої сили, максимум – потребами розумної, всебічно розвиненої особистості. Інші вважають, що такий підхід створює можливості для волонтаризму та суб'єктивізму [79, 6]. Волонтаризм цього підходу (на їх думку) полягає в тому, що мінімальна заробітна плата може бути визначена у будь-якому розмірі, бо цей розмір залежить від безмежних потреб людини, які в різні моменти можуть коливатися у найширших межах. За таких умов виникає можливість розподілу не тільки виробленого продукту, але і виходу за межі фонду споживання та національного доходу. Суб'єктивізм такого підходу вчені вбачають у тому, що за первинне приймаються суб'єктивні чинники та умови визначення і регулювання заробітної плати – потреби і споживання, а об'єктивні чинники й умови виробництва, які формують заробітну плату, визначають її обсяг та економічно доцільні розміри – за вторинне. Ломанов І. також вважає невірним уявлення щодо зародження і розвитку особистих потреб у споживанні – тобто, поза межами виробничих і суспільних потреб. На його думку, людина – це продукт суспільного розвитку, тому її потреби слід розглядати у контексті суспільних відносин, тобто, потреба стає реальністю тільки в тому випадку, коли вона забезпечена відповідним доходом. “Не потреби і споживання формують рівень заробітної плати і розподілу взагалі, а навпаки, рівень заробітної плати і доходів визначають рівень споживання і можливості його розширення” [79, 7].

Професор Палкін Ю. підтверджує той факт, що вихідним положенням суті заробітної плати є потреби працівника в життєвих засобах, розмір яких залежить від досягнутого рівня розвитку продуктивних сил [80, 43]. Заробітна плата у процесі формування проходить два етапи. На першому етапі вона набуває форми вартості або ціни товару – робочої сили. Грошова оцінка необхідних життєвих засобів відбувається у процесі формування споживчого кошика. При визначенні вартості або ціни робочої сили враховуються також такі фактори її оцінки, як кваліфікація працівника, умови його праці, співвідношення попиту і пропозиції на робочу силу тощо. Для визначення грошової оцінки оплати праці ціна праці зіставляється з мірою праці, тобто з обсягом роботи, який має виконати працівник. При цьому враховуються фактичні витрати і результати праці. На другому етапі формування заробітної плати, коли працівник перетворює грошову оплату на міру споживання, заробітна плата набуває форми розподілу за працею.

Взаємозв'язок між заробітною платою і зайнятістю полягає в тому, що заробітна плата як основна частина доходів населення, виконуючи регулятивну функцію, формує платіжний попит населення, визначає структуру і динаміку виробництва, регулює зайнятість. І навпаки, регуляторна функція зайнятості проявляється в тому, що чисельність зайнятих тісно пов'язана з фондом оплати праці та середньомісячною заробітною платою. Між ними існує зворотно-пропорційний зв'язок. Чим менша чисельність зайнятих, тим вища має бути середньомісячна заробітна плата, яка повинна забезпечити належний платіжний попит.

Виконання зайнятістю регулятивних функцій може бути оцінене за такими аналітично-статистичними параметрами: рівень і динаміка показників зайнятості, стан та зміни структури зайнятості населення у співставленні з основними макроекономічними показниками економічного розвитку, оцінка взаємодії заробітної плати і зайнятості за показниками, що аналізуються.

Представлені дані (табл. 2.2) свідчать, що за 2000-2008 роки відбулося збільшення зайнятих у народному господарстві на 792 тис. осіб, але порівняно з 1990 роком у 2006 році кількість зайнятого населення зменшилось на 4688,7 тис. чоловік. У той же час у 2009 році намітилось у зв'язку з кризою зменшення кількості зайнятих (20192 тис. осіб).

За 2000-2008 роки спостерігається позитивна тенденція росту ВВП, доходів населення, зайнятості населення. У промисловості та сільському господарстві відбувається скорочення зайнятого населення. За період з 2000 по 2008 рік частка зайнятих у промисловості зменшилась приблизно на 719 тис. осіб. Скорочення числа зайнятих, як показують статистичні дані, пов'язано, перш за все, зі скороченням обсягів виробництва, реконструкцією підприємств, перепрофілюванням економіки України із промислово-аграрної до торгово-банківської. Зростання зайнятого населення спостерігається у будівництві, транспорті, торгівлі, сфері послуг, зокрема високотехнологічних. Внаслідок комерціалізації електронного простору відбувається розвиток інноваційних форм зайнятості.

Рівень заробітної плати залежить від здібностей найманого працівника, від його відношення до праці, його особистих якостей тощо. Здібність до праці розвивається тим швидше, чим вище рівень об'єктивності визначення оплати праці.

Таблиця 2.2

Динаміка основних показників розвитку економіки України за 2000 - 2008 роки

Показники	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Індекси фізичного обсягу ВВП (у % до 1990р.)	43,2	47,2	49,7	54,4	61,0	62,7	67,3	72,6	74,1
Індекс реальної заробітної плати (у % до попереднього року)	99,1	119,3	118,2	115,2	123,8	120,3	118,3	112,5	106,3

ВВП (млрд. грн.)	170,0	204,2	225,8	267,3	345,1	441,4	544,1	720,7	949,7
Доходи населення (млрд. грн.)	128,7	157,9	185,0	215,6	274,2	381,4	472,01	623,3	845,6
Питома вага доходів населення у ВВП (%)	76	77	82	81	79	86	88	85,3	89,0
Кількість зайнятих (млн. осіб), всього:	20,18	19,97	20,09	20,16	20,3	20,68	20,73	20,904	20,972
у промисловості	4,59	4,39	4,22	4,13	4,07	4,07	4,037	3,973	3,871
у сільському господарстві	4,3	4,1	4,1	4,0	3,97	3,99	3,63	3,468	3,300
у будівництві	0,9	0,86	0,84	0,83	0,9	0,94	0,99	1,03	1,043
у транспорті та зв'язку	1,35	1,32	1,35	1,36	1,37	1,4	1,42	1,45	1,47
у торгівлі, громадському харчуванні	3,1	3,4	3,66	3,75	3,97	4,18	4,4	4,6	4,7
у % до 1990 року	79	79	79	79	80	81	82	82	83

Низький рівень заробітної плати сприяє прояву негативних якостей людини в силу того, що вона не може забезпечити своє існування та проживання своєї сім'ї. Наслідком цього може бути обман, крадіжки, випуск продукції низької якості. Низька ціна робочої сили не є стимулом до високопродуктивної праці.

Заробітна плата як ціна робочої сили пов'язана з процесом відтворення робочої сили, формує взаємозв'язок між життєзабезпеченням населення та його динамікою [77, 32].

Ріст розміру заробітної плати забезпечує позитивну динаміку рівня життя. Це є одним із факторів росту чисельності населення, результатом чого є перевищення пропозиції робочої сили над попитом, що формується на ринку праці. І навпаки, зменшення ціни на робочу силу призводить до падіння здоров'я нації, підвищення рівня смертності, депопуляції населення.

Висока заробітна плата є основою збільшення споживання, рушійною силою розширення ринку тощо.

Якщо темпи розвитку заробітної плати не співпадають із темпами розвитку потреб, то це свідчить, що заробітна плата починає грати дестабілізуючу роль у розвитку економіки та особистості.

У результаті зайнятості реалізується потреба особистості у праці. Праця є життєдайним джерелом, людиноформуючим фактором. Праця є способом перетворення й освоєння природних ресурсів для задоволення потреб особистості. У процесі праці створюються матеріальні та духовні блага, розвивається сам суб'єкт праці, тобто, праця має значний соціальний ефект.

Задоволення потреби в праці можна визначити за допомогою коефіцієнта задоволення особистих потреб у суспільно корисній праці.

$$K_{\text{зн праці}} = \frac{СРКНП}{СРКНП + ПРС}, \text{ де}$$

$K_{зп\ праці}$ – коефіцієнт задоволення особистих потреб у суспільно корисній праці;
СРКНП – середньорічна кількість найманих працівників;
ПРС – кількість зареєстрованих громадян, не зайнятих трудовою діяльністю.

Таблиця 2.3

**Потреба населення в суспільно корисній праці
по районах (СРКНП+ПРС)**

(тис. осіб)

	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Україна	22473,1	12291,5	12213,9	12073,3	12266,2
Автономна Республіка Крим	807,6	444,1	432,3	426,5	433,9
Вінницька	859,2	419,2	407,3	392,5	396,2
Волинська	529,9	246,8	242,3	238,5	246,7
Дніпропетров- ська	1694,4	1068,1	1078,3	1060,3	1065,4
Донецька	2223,5	1344,4	1338	1325,6	1336,9
Житомирська	603,5	336,7	322,5	309,7	310,9
Закарпатська	588,6	231,1	228,5	232	234,4
Запорізька	884	533,6	536,9	536,6	542,5
Івано- Франківська	582,7	274,8	273,8	269,6	278,6
Київська	802,8	418	415,5	416,9	419,6
Кіровоградська	493	266,2	260	249,9	249,1
Луганська	1053,9	639,1	630,4	613,2	619,9
Львівська	1244,1	633,2	622,5	619,3	632,4
Миколаївська	614,6	319,7	304,4	293	294,5
Одеська	1093,4	567,6	569,4	571,1	575,6
Полтавська	779	458,3	541,8	442,8	450,2
Рівненська	577,3	278,1	270,9	261,2	266
Сумська	673,1	338,5	328	316,6	319,9
Тернопільська	513	249,8	238,7	228	231,6
Харківська	1406	756,5	766,5	750,8	753,2
Херсонська	526,7	258,5	249,8	243,9	243,5
Хмельницька	738,3	328,2	314,4	296,1	303
Черкаська	634,1	349,1	345,1	334,8	340,7
Чернівецька	416,3	176,7	170,6	165,1	168,6
Чернігівська	624,9	303,9	294,8	284,2	287,9
м. Київ	1330,9	972,4	1042,7	1116,7	1184,8
м. Севастополь	177,2	78,9	78,5	78,4	80,1

Коефіцієнт задоволення потреби в праці по районах

	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Україна	0,926	0,926	0,936	0,945	0,929
Автономна Республіка Крим	0,957	0,919	0,932	0,950	0,938
Вінницька	0,959	0,899	0,908	0,917	0,891
Волинська	0,831	0,900	0,920	0,931	0,898
Дніпропетровська	0,977	0,952	0,962	0,967	0,949
Донецька	0,956	0,960	0,966	0,971	0,957
Житомирська	0,910	0,900	0,909	0,917	0,891
Закарпатська	0,927	0,887	0,906	0,922	0,900
Запорізька	0,957	0,935	0,941	0,951	0,931
Івано-Франківська	0,912	0,877	0,891	0,905	0,887
Київська	0,933	0,935	0,946	0,950	0,932
Кіровоградська	0,929	0,890	0,904	0,916	0,895
Луганська	0,948	0,945	0,947	0,956	0,942
Львівська	0,911	0,918	0,932	0,946	0,931
Миколаївська	0,954	0,901	0,917	0,925	0,910
Одеська	0,987	0,944	0,948	0,953	0,947
Полтавська	0,942	0,910	0,916	0,924	0,902
Рівненська	0,919	0,870	0,879	0,896	0,876
Сумська	0,924	0,910	0,918	0,929	0,903
Тернопільська	0,922	0,825	0,850	0,868	0,851
Харківська	0,954	0,937	0,943	0,951	0,936
Херсонська	0,960	0,894	0,909	0,923	0,912
Хмельницька	0,963	0,908	0,903	0,919	0,884
Черкаська	0,945	0,882	0,898	0,908	0,883
Чернівецька	0,946	0,849	0,879	0,902	0,890
Чернігівська	0,918	0,915	0,923	0,925	0,889
м. Київ	0,988	0,992	0,994	0,925	0,991
м. Севастополь	0,984	0,976	0,981	0,982	0,974

Коефіцієнт задоволення потреб у праці по районах у 2008 році був нижчим, ніж у 2007 році. В той час як і до цього, спостерігалась тенденція його росту за попередні роки. Це відбулось за рахунок росту чисельності зареєстрованих громадян, не зайнятих трудовою діяльністю.

Ціна товару, робоча сила в значній мірі залежить від державного впливу. Сфера державного впливу охоплює забезпечення мінімальних соціальних гарантій в оплаті праці, стимулювання випереджувального, порівняно з темпами ВВП, зростання заробітної плати, розвитку соціального партнерства [81, 36].

Основним джерелом отримання доходу власника робочої сили є заробітна плата. Право власності на робочу силу передбачає:

– право на вибір професії, розвиток своїх здібностей, право розширювати спектр своїх знань, періодично підвищувати рівень своєї кваліфікації;

- право на форми і способи відновлення фізичних і духовних сил, затрачених у процесі праці;
- право одержувати дохід від продажу активу “робоча сила” у вигляді зарплати, премій, бонусів, гонорарів тощо [82, 3].

Роботодавці та наймані працівники самостійно приймають рішення щодо співпраці з урахуванням економічних інтересів та потреб кожного. Власники капіталу та робочої сили мають різні інтереси, але які не можна відділити один від одного. Виникнення власності на робочу силу і капітал зумовлене первісним нагромадженням капіталу та великої кількості незайнятого населення.

Роботодавець надає найманому працівнику право користуватися засобами виробництва, предметами праці, створює належні умови праці, організує належний рівень охорони праці, несе витрати на соціальне страхування працівників, підвищення їх кваліфікації, виплачує заробітну плату.

Кожен із суб'єктів оцінює вигідність такої угоди, виходячи із власних інтересів та потреб. Якщо обидві сторони мають можливість задовольнити свої економічні інтереси та потреби, обмін стає взаємовигідним [82, 4].

Ґрунтовний аналіз доходів від власності на робочу силу подає Шевченко Л., виділяючи при цьому доходи працюючих та непрацюючих членів суспільства. Серед доходів від власності на робочу силу непрацюючих членів суспільства виділяються такі, як стипендії студентів, курсантів, матеріальні доходи тимчасово непрацюючих членів суспільства, пенсії. З цього переліку досить спірним є положення про те, що саме стипендії студентам та слухачам є доходом від власності на робочу силу непрацюючим особам. Ймовірно, мова йде про те, що студенти у майбутньому будуть найманими працівниками. Однак серед них є велика кількість талановитих людей, які відразу після навчання самі зможуть організувати бізнес. Тому вважаємо за доцільне вилучити з переліку доходів від власності на робочу силу непрацюючих членів суспільства стипендії студентів, курсантів та слухачів різних навчальних закладів, які отримують професію.

Структура трудової винагороди працюючих характеризується таким чином: трудова рента, інвестиційний дохід, заробітна плата, нематеріальні доходи, платежі, заплановані на майбутнє [82, 5].

Нині відсутній у структурі доходів працюючих членів суспільства такий елемент, як трудова рента. Трудова рента може бути визначена як плата за надане роботодавцеві право користуватися робочою силою. Надаючи таке право одному роботодавцеві, робітник відмовляється від альтернативного застосування своїх знань, умінь та навичок.

Якщо працівник отримав освіту, захистив кандидатську чи докторську дисертацію, постійно підвищує рівень кваліфікації за допомогою самоосвіти, то маємо констатувати факт, що відбулося довгострокове індивідуальне інвестування. Такі довгострокові інвестиційні вкладення підвищують вартість робочої сили, створюючи додатковий дохід працівникові.

Вирішальним чинником впливу на ціну робочої сили є співвідношення попиту та пропозиції на неї, які формуються в умовах функціонування ринкового середовища, зокрема, ринку праці.

Важливість дослідження ринку праці, як вірно зазначає Павловська О., пов'язана з тим, що низький рівень заробітної плати та інші недоліки в оплаті праці є наслідком того, що послуги робочої сили ще не стали повною мірою товаром на ринку праці, а її вартість – рівноважною величиною, що забезпечувала б відповідність між попитом та пропозицією на робочу силу [83, 8].

Одним із пріоритетів економічних реформ в Україні є формування розвинутого, цивілізованого ринку праці. Дослідженням цього процесу сьогодні займаються вчені, провідні фахівці цієї галузі різних закладів та установ.

Ринок праці має, як відомо, складний механізм, де діють різноманітні регулятори та соціальні сили. Проблеми його становлення постають як на мікро-, так і на макрорівні. Особливо актуальними серед них є проблеми, пов'язані з ефективною зайнятістю, організацією праці та виплатою заробітної плати, охороною праці, наймом та звільненням працівників, соціальним захистом працюючих.

Ринок праці має певну структуру, яка включає біржі праці, агентства з працевлаштування, різні установи, які займаються перепідготовкою, підвищенням кваліфікації працівників.

Економічна наука виділяє такі функції, що виконує ринок праці: розмежування найманого працівника та роботодавця; розподіл найманих працівників за професією та кваліфікацією; створення сприятливих умов для надання інформації стосовно умов найму, рівня заробітної плати, пропозиції робочих місць; організація зв'язку між роботодавцями і найманими працівниками; вплив на весь спектр економіко-трудових відносин у суспільстві.

Ринок праці є ефективною економічною категорією, що суттєво впливає на соціально-економічні показники країни. Держава встановлює систему економіко-правових норм (правову основу ринку праці), в результаті яких здійснюється розмежування працівника і роботодавця, відбувається регламентування трудових відносин. Дотримання трудових норм сприяє налагодженню цивілізованих трудових відносин, створює умови для підвищення продуктивності праці працівників, управлінського персоналу. Недоліком вищезгаданого розмежування на сьогодні є недостатність механізмів стимулювання. Фактично трудові відносини впливають на такі показники, як розмір національного доходу, фонду споживання в межах країни, споживання матеріальних благ на душу населення, фонд накопичення, розмір тимчасово не зайнятих у сфері виробництва. Безробіття як феномен незбалансованого ринку праці впливає на макроекономічну рівновагу в суспільстві. Розмір даного показника знаходиться у взаємозв'язку з інфляційними тенденціями в країні, станом грошово-кредитної системи.

Важливим завданням для країни є ефективна організація ринку праці, яка (в свою чергу) залежить від багатьох умов: густоти населення; конкурентних

відносин між продавцями та покупцями робочої сили; міграційних процесів у країні; економічної свободи і відповідальності суб'єктів трудових відносин.

Густота населення розрізняється по регіонах, отже, потрібно модифікувати підходи до організації ринку праці по регіонах. У зв'язку з тим, що найбільша густота населення в західних областях, то ці області мають найвищий рівень забезпечення трудовими ресурсами, отже, в них потенційно можливий найвищий рівень безробіття, якщо на державному та регіональному рівні не вжити відповідних заходів. У південних областях густота населення набагато нижче західних областей. Значно розрізняється густота населення в селах та містах, де відбувається галузева спеціалізація [84, 37].

Конкуренція – невід'ємна частина ринкової економіки. Досвід розвинутих країн показує, що економічна система не може ефективно функціонувати як без резерву виробничих потужностей, так і без резерву робочої сили. На сьогодні в Україні конкурентні відносини при існуванні різних форм безробіття можливі між продавцями робочої сили. Це не стосується висококваліфікованої праці, представників різних професій, на яких завжди є попит, але більшими стають вимоги до професіоналізму. Головною негативною рисою конкурентних відносин є їх стихійність, яка загострює проблеми працевлаштування населення й ускладнює реалізацію права на працю і доходи.

Важливим фактором формування ринку праці виступають міграційні процеси. Найбільш суттєвий вплив міграція здійснює на територіально-галузевий та міждержавний перерозподіл і характер використання трудових ресурсів. Виділяють такі види переміщень: безповоротні, маятникові, епізодичні, сезонні [85, 220]. Найбільш суттєво впливають на екстенсивні показники ринку праці безповоротна міграція, коли населення переміщується з одних населених пунктів та країн в інші зі зміною приписки та громадянства, і сезонна, коли здійснюється переміщення осіб до місць тимчасової роботи та проживання. В умовах дефіцитності робочих місць і надалі буде зростати маятникова міграція, за якої частина населення здійснює щоденні або щотижневі поїздки до місця роботи. Ця міграція збільшує трудові ресурси тих районів, де число робочих місць перевищує власні. Виділяють такі види міграцій, як внутрішня та зовнішня. Зовнішні міграції (еміграція та імміграція), в свою чергу, поділяються на міжнародні та міжконтинентальні. Внутрішні міграції розрізняються за напрямками переміщення населення – “місто – село”, “село – місто”, “місто – місто” тощо.

Основним напрямком міграції населення був і залишається напрямок “село – місто”. Нерегульована міграція з села призвела до деформації вікової і статевої структури сільського населення. Переміщення працездатного населення до міста призвело до збільшення питомої ваги осіб пенсійного віку в сільській місцевості. Останнім часом відбувається коливання результативності коливання міграційних процесів населення: позитивне міграційне сальдо в 1992 році складало 288,1 тис. чол., а починаючи з 1994 року міграційне сальдо було від'ємним – 1994 р. – 143,2 тис. чол., 1995 рік – 94,5 тис. чол. [86, 37]. Починаючи з 2005 року, число прибулих в Україну перевищує число вибулих.

Так, у 2006 році позитивне сальдо міграції склало 14,2 тис. чоловік, у 2007 році – 16,8 тис. чоловік, у 2008 році – 14,9 тис., у 2009 році – 13,4 тис. чоловік.

В умовах переходу до ринкової економіки все більш різноманітними стають форми зайнятості населення. Частина населення в активному віці займається індивідуальною трудовою діяльністю. Скорочується чисельність працюючих у матеріальній сфері з одночасним збільшенням у приватному, індивідуальному секторі. Характерною рисою ринку праці України є наявність великого сектору неформальної зайнятості, особливо у сфері торгівлі та послуг, тіньовій економіці. До того ж, на зайнятих у тіньовій економіці не поширюється дія трудового законодавства, соціального страхування, державних гарантій зайнятості та оплати праці. Це є однією з найактуальніших проблем формування як ринку праці, так і ринкової економіки України в цілому. Адже неформальна зайнятість створюється і функціонує пропорційно розміру тіньової економіки.

У науковій літературі зустрічається така класифікація населення, що займається нерегламентованою зайнятістю [87, 9]:

Перша група – це ті люди, що займаються діяльністю вимушено, тимчасово і при сприятливому збігу обставин будуть шукати іншу роботу.

Друга група. До неї відносяться підприємці, які мають свій бізнес, але не хочуть його реєструвати в силу високого рівня оподаткування. При зниженні рівня податкових ставок вони можуть перейти до легального існування.

Третя група. До неї входять особи, які займаються антисоціальною діяльністю (шахрайство, проституція, рекет). Ця діяльність і надалі залишатиметься нерегламентованою діяльністю.

Вирішення проблеми мінімізації неформальної зайнятості є комплексним завданням для законодавчих та виконавчих структур країни. Легалізація тіньового капіталу, неформальної зайнятості за сприятливих умов дасть змогу підняти вітчизняне виробництво і збалансувати доходну та видаткову частину бюджетів.

Зайняте населення, отримуючи винагороду за свою працю, задовольняє особисті потреби та потреби своєї сім'ї. Частина незайнятого населення, доглядаючи за членами своєї сім'ї, працюючи у присадибному господарстві, також задовольняє певні особисті потреби та потреби своєї сім'ї.

У цьому відношенні серед незайнятого населення варто виділити [87, 3]:

- осіб, які зайняті в домашньому господарстві (жінки працездатного віку, які доглядають дітей, осіб похилого віку, домогосподарки). Вони зайняті самообслуговуванням сім'ї. Це тимчасово економічно неактивне населення. Під впливом об'єктивних та суб'єктивних факторів (подорожчання життя, зміні складу сім'ї, погіршення економічного стану сім'ї тощо) ця частина населення може стати економічно активною його складовою;

- осіб, які зайняті в особистому підсобному господарстві. До цієї частини населення відносять як мешканців сіл, так і мешканців міст, які залишили роботу з метою забезпечення себе та своєї сім'ї продуктами харчування, вирощеними власноруч. Частина населення суміщає догляд за членами родини з роботою на присадибній ділянці.

Відповідно до Закону України “Про зайнятість населення” безробітними визнаються працездатні громадяни працездатного віку, які з незалежних від них

причин не мають заробітку через відсутність відповідної роботи, зареєстровані у державній службі зайнятості, шукають роботу і здатні приступити до праці. Вже саме існування безробіття означає, що скоротилось виробництво, зросли соціально-економічні протиріччя. Дана проблема не втрачає своєї актуальності в силу того, що безробіття, особливо довгочасне, порушує той складний зв'язок, який існує між утвердженням себе, як особистості, і роботою, як формою забезпечення засобами для існування. Тобто, безробіття впливає на економічний, психологічний, соціальний стан людини, відбивається на її здоров'ї та довголітті.

Залишається актуальною проблема прихованого безробіття. Відповідно до сучасних поглядів скрите безробіття розглядається як форма недовикористання праці офіційно зайнятих працівників, які влаштувались на роботу з повним робочим часом, але працюючих або неповний робочий день, або з неповною ефективністю, або з неповною оплатою праці з незалежних від них причин технологічного, структурного, економічного або соціального характеру.

Для обґрунтування суті прихованого безробіття і виявлення її структурних елементів застосовується сегментаційний підхід до ринку праці, який базується на критеріальних ознаках кожного сегменту. На підставі критеріальних ознак у структурі прихованого безробіття в Україні варто виділити: надмірно зайнятих; осіб, які не працюють з ініціативи адміністрації; працівників, вимушених працювати неповний робочий день; працівників, які знаходяться у відпустках без збереження або з частковим збереженням заробітної плати.

Другим елементом у структурі прихованого безробіття на українському ринку праці є надання відпусток без збереження або з частковим збереженням заробітної плати.

Наступним елементом структури прихованого безробіття є вимушена неповна часткова зайнятість, тобто неповний робочий день, тиждень. Це найбільш актуально для промисловості, машинобудування, будівництва.

Ринкових важелів недостатньо для вирішення всіх проблем, пов'язаних з безробіттям. Тому відносини, які виникають на ринку робочої сили, вимагають регулювання і забезпечення соціальних гарантій громадян на державному рівні. В зв'язку з цим однією з функцій держави стає регулювання зайнятості, усунення негативних наслідків безробіття.

На сучасному етапі відбувається відставання процесів законотворення від наявних економічних, політичних зрушень у суспільстві, що негативно впливає на весь хід економічних реформ. Все нагальніше в зв'язку з цим постає питання про місце держави в цих процесах, про можливість впливу нормативно-правової бази як стабілізуючого фактору.

Всі відносини в суспільстві держава регулює за допомогою створення певного правового режиму, що досягається прийняттям певних нормативних актів. Вивчаючи вплив держави на соціальні процеси у суспільстві, на формування ринку праці, виділяють два основні напрямки:

- 1) організаційні, законодавчі, фінансові заходи держави по ліквідації диспропорцій у попиті та пропозиції робочої сили;
- 2) вирішення шляхів подолання вже існуючих негативних процесів у соціально-економічній сфері, а саме: безробіття, інфляція тощо.

Цікавим у цьому відношенні є досвід регулювання зайнятості та попередження безробіття в інших країнах. Наприклад, у Греції допускається протягом місяця звільнення не більше 3% робітників, а для звільнення більшої кількості роботодавця повинен отримати дозвіл міністерства праці. У Франції цей показник становить максимум 10 чоловік за умови, що роботодавець подасть обґрунтування своїх дій до центральної комісії у справах підприємств. На відміну від України, в інших країнах існують більш суттєві виплати при звільненні працівників за скороченням штатів. У Греції звільнені мають право на отримання допомоги в розмірі місячного заробітку на кожний пропрацьований рік, у Франції – 1/10 частини місячного заробітку за кожний пропрацьований рік, у Бельгії – 2/3 заробітку за 4 місяці. В Бельгії термін попереднього повідомлення про майбутнє звільнення працівника становить від 3 до 6 місяців. У Голландії звільнення працюючих ще більш складна процедура – необхідний дозвіл місцевої влади.

Одним із варіантів виходу з даного становища є запровадження дійових механізмів активізації вітчизняного виробництва, вкладання інвестицій у виробничі сфери, захист вітчизняного виробника.

Проблема ефективної зайнятості не має однозначного трактування. Вона безпосередньо проявляється на мікрорівні. Для підприємців актуальна та обставина, що недостатність кваліфікованої робочої сили викликає кадрові проблеми і може призвести до росту виробничих витрат. На думку деяких економістів, інвестиції, здійснювані в умовах дефіциту робочої сили, стають економічно не вигідними. Неповна укомплектованість кадрами примушує підприємця залучати до роботи низькокваліфікований персонал. Звідси можна зробити висновок, що з розвитком ринку праці неминуха реорганізація соціальних інститутів у системі управління зайнятістю, а також зміна і розвиток регулюючих функцій не тільки держави, але і кожного конкретного підприємства. Прихильники іншої точки зору стверджують, що ефективна зайнятість має максимально наблизитись до повної зайнятості. Підприємство повинно бути готовим до появи нових структур, які будуть виконувати посередницькі функції між працівником і роботодавцем щодо вибору, підготовки та перепідготовки кадрів, забезпечення консультативної допомоги в питанні оплати праці, вирішення трудових конфліктів. У той же час підприємство самостійно повинно використовувати більш активну і різнобічну кадрову політику.

З розвитком ринку праці важливою функцією підприємства є підвищення рівня задоволення особистих потреб працівників через діяльність всього підприємства. Це можна зробити, змінивши в кращий бік будь-які організаційні параметри, що впливають на людей, наприклад, участь в управлінні підприємством, перепідготовка кадрів та інші. Як результат – не тільки зростуть додаткові можливості працівників у задоволенні їх потреб, але і стане фактором підвищення ефективної діяльності підприємства.

Серед механізмів удосконалення оплати праці пропонується введення соціального пакету. На думку Новак І., соціальний пакет має охоплювати: базовий соціальний пакет (забезпечення необхідних для виконання роботи умов праці, які передбачені законодавством, колективним договором, угодою сторін тощо;

загальнообов'язкове соціальне страхування; достойна оплата праці працівників; надання соціальних пільг та гарантій); конкурентний соціальний пакет (забезпечення здоров'я, розвиток корпоративної культури, навчання, підвищення кваліфікації, мотивація праці); компенсаційний пакет (відшкодування особистих витрат, пов'язаних з роботою, наприклад, оренда житла, оплата транспортних витрат, мобільного зв'язку тощо) [88, 7]. Дуже слушним є те, що автор акцентує свою увагу при характеристиці соціального пакету на юридичних, економічних, соціальних, політичних, етичних, соціологічних та психологічних аспектах взаємодії між роботодавцем та працівником.

У процесі реалізації гарантійної, мотиваційної, регулятивної та компенсаторної функції соціального пакету забезпечується збалансування індивідуальних потреб працівника (рівень доходу, який має забезпечувати достойний рівень життя працівника та його сім'ї, професійне зростання й особистий розвиток, безпека та належні умови праці, профілактика і забезпечення здорового способу життя) з потребами компанії (залучення персоналу в організацію та запобігання відпливу кваліфікованих працівників, мінімізація витрат, пов'язаних з відсутністю працівників на роботі у зв'язку з хворобою та з інших причин).

У процесі зайнятості потреби особистості реалізуються через потреби колективу (рис. 2.1).

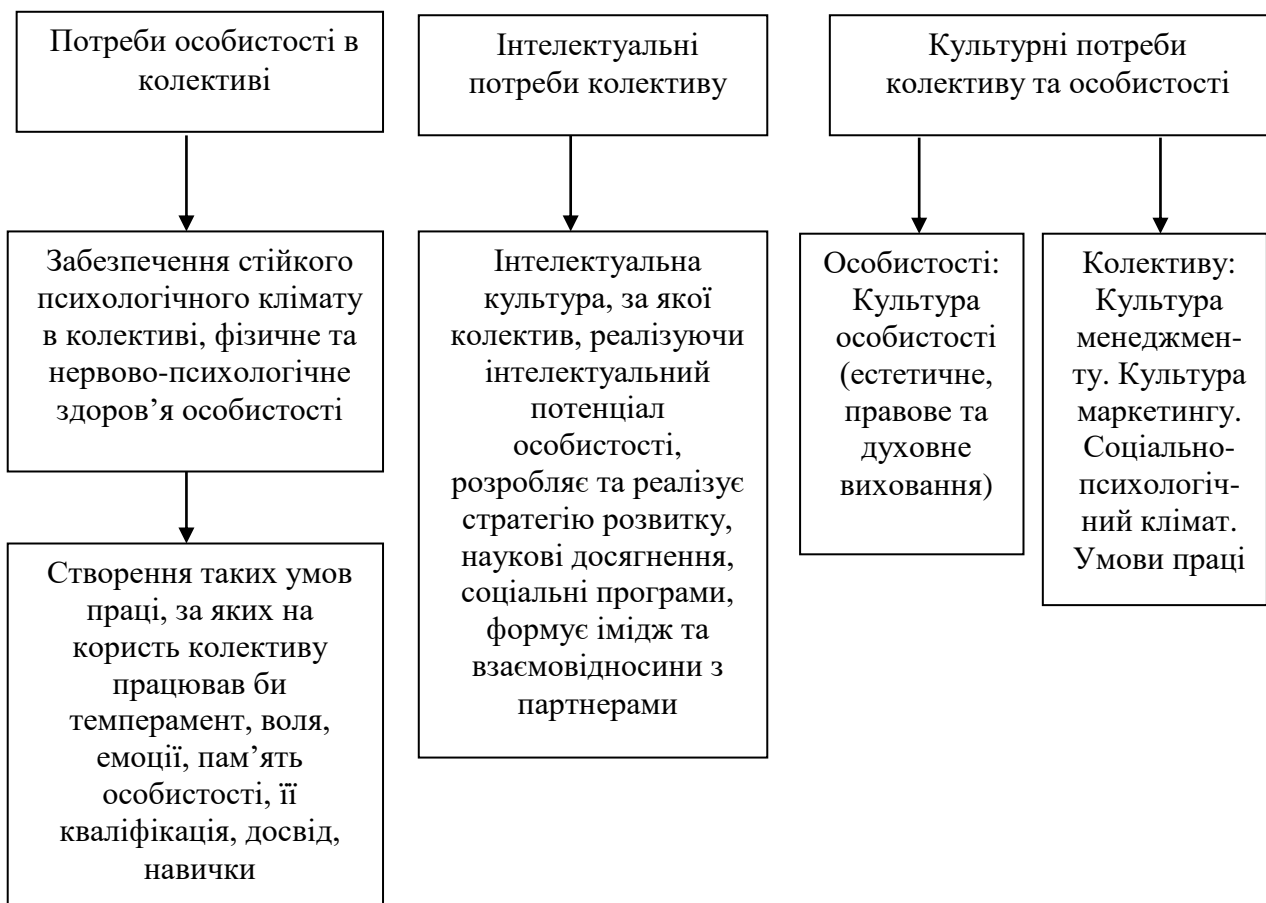

Рис. 2.1. Складові формування особистих потреб та потреб колективу
Джерело: розроблено автором

Важливою функцією бізнесу є підвищення ступеня задоволення особистих потреб працівників через діяльність усього підприємства. Це можна зробити, змінивши в кращий бік будь-які організаційні параметри, що впливають на людей, наприклад, участь в управлінні підприємством, перепідготовка кадрів, формування механізму соціальної відповідальності бізнесу. В результаті не тільки зростуть додаткові можливості працівників у задоволенні їх потреб, але і з'явиться додатковий фактор підвищення ефективності роботи підприємства.

Однією з сучасних ліній поведінки підприємств є їхня соціальна відповідальність, яка знаходиться на перетині задоволення потреб людини, підприємства і держави, котрі є взаємопов'язаними та взаємообумовленими і можуть забезпечити максимальне їх задоволення.

Індивіди та підприємства не тільки можуть задовольняти потреби одне одного, а й створювати їх. Так, у результаті інноваційної діяльності компаній створюються нові продукти, а в результаті маркетингової – потреба людей у них. І за умови, що продукт виправдав сподівання споживачів, компанія задовольняє власні потреби у розширенні ринкової ніші та зростанні прибутків.

Прагнучи задовольнити особисті потреби, індивіди висувають до компаній певні вимоги та встановлюють обмеження, користуючись демократичним порядком. Крім того, саме вони приймають рішення купувати чи не купувати продукцію компанії, користуватися чи ні її послугами, а отже громадяни вирішують, чи отримуватиме компанія прибуток і чи буде вона фінансово-життєздатна. Згідно з рис. 2.1 ці процеси відповідають етапові сприйняття (несприйняття) суспільством продукту, запропонованого компанією. Саме на цьому етапі потреби людей протистоять або співпадають з потребами підприємства.

Основними заходами з вирішення проблем ринку праці, оптимізації соціального захисту працюючого та тимчасово вивільненого з суспільно необхідної праці населення є загальноекономічні заходи та заходи, які регулюють саме трудові відносини. Перші пов'язані зі стабілізацією економіки, розвитком підприємництва, зваженим підходом на рівні держави до підприємств з елементами прихованого безробіття.

При формуванні зайнятості на макрорівні органи управління мають користуватись такими визначеними законодавством принципами, як: забезпечення рівних можливостей усім громадянам; сприяння забезпеченню ефективної зайнятості, яка запобігає безробіттю, сприяє створенню робочих місць; добровільність праці.

В результаті проведення реформ в Україні активізується соціальна проблематика. Виділяються три основні групи, які найбільше потребують допомоги – молодь, інваліди та особи похилого віку. Ці групи мають інтелектуальний та фізичний потенціал. Вони потенційно можуть створювати конкуренцію на ринку праці, але при забезпеченні необхідних умов.

Зайнятість доцільно характеризувати з економічної та соціальної точки зору. З економічної точки зору зайнятість створює в результаті високопродуктивної праці як індивідуальний дохід кожному працівникові, так і необхідні ресурси для розвитку суспільства. Зайнятість з соціальної точки зору

– це зайнятість такими видами діяльності, як навчання, зайнятість у домашньому господарстві, інше. І економічна, і соціальна функції зайнятості сприяють створенню ССП у суспільстві, соціальній злагоді, відтворенню робочої сили – тому вони однаково важливі.

2.2. Економічна функція власності у забезпеченні особистих потреб населення

Заслуговує на увагу позиція, автори якої зазначають [89, 17], що історія формування особистостей, які усвідомлюють себе такими, починається з появою засобів праці у період розпаду первісних общин на сімейні виробничі одиниці. У первісній общині не було особистостей, які усвідомлювали себе чимось особливим. Робоча сила членів общини, як потенційних індивідів, виступала як колективна робоча сила общини. Тільки в силу розвитку засобів праці починається формування приватної власності на засоби виробництва та приватної (особистої) власності індивідів на свою робочу силу.

Найбільш ґрунтовною і конструктивною в науковому аспекті є позиція, що ґрунтується на класичних методологічних положеннях, згідно з якою економічний зміст власності – це сукупність виробничих відносин, макроструктуру якого утворюють суспільні відносини розподілу, обміну і споживання матеріальних благ і послуг. На їх думку, категорії виробництва, розподілу, обміну та споживання є категоріями економічного змісту власності і синонімами категорій володіння, розпорядження і використання. Підтвердженням цього є те, що “... виробництво – це виробниче споживання факторів виробництва; розподіл засобів виробництва – це у своєму соціальному (не технологічному) змісті не що інше, як приналежність останніх певним особам; обмін – це відношення відчуження – привласнення, а споживання – це використання власником приналежних йому предметів особистого споживання” [89, 69].

На наш погляд, відносини власності опосередковують відносини виробництва, розподілу й обміну, в результаті яких при поєднанні факторів виробництва створюються різноманітні блага, які надходять в особисте споживання лише після відчуження та привласнення (рис. 2.2).

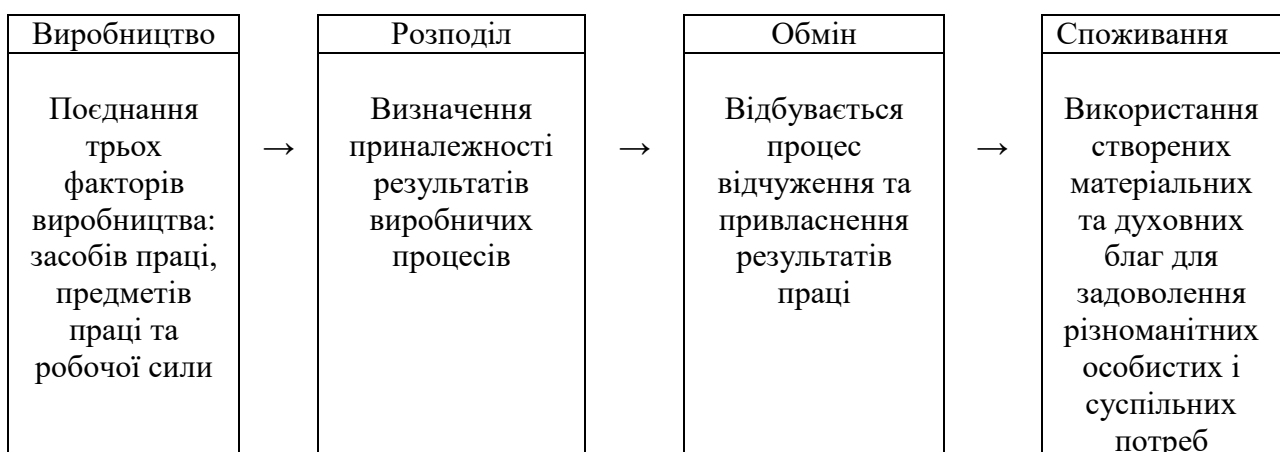

Рис. 2.2. Категорії економічного змісту власності

Джерело: розроблено автором

Рибалкін В.О. та Лазня І.В. зазначають також, що економічна структура власності змінюється більш динамічно, ніж її юридична форма. Консервування застарілих юридичних форм гальмує розвиток економічного змісту відносин власності.

Не можна також заперечити їх тезу про те, що механізм реалізації власності здійснюється шляхом переходу правових відносин приналежності, володіння, розпорядження та використання об'єктів власності в реальні, дієві відносини володіння, розпорядження та використання, тобто в економічні відносини. На їх думку, економічний зміст відносин володіння, розпорядження і використання утворюють фактичні дії суб'єктів власності, спрямовані на видобування з об'єктів власності корисних властивостей і доходу.

Власність як відносини між людьми по присвоєнню умов і результатів виробництва завжди суб'єктизована (персоніфікована) [89, 63]. Суб'єктами власності можуть бути окремі індивідууми, колективи (групи осіб), суспільство в цілому. Класифікація суб'єктів власності виходить з основних її типів і видів – приватної, колективної, суспільної та різних похідних форм і видів, таких як трудова (нетрудова), приватна, кооперативна власність тощо.

Суб'єкти власності поділяються на такі групи: власники капіталу; власники засобів виробництва; власники майна, яке передається у користування іншим особам; власники ресурсів виробництва, які використовують їх при веденні особистого господарства та при індивідуальній трудовій діяльності; власники робочої сили; власники інтелектуальної власності [90]. Кінцевою метою привласнення та володіння суб'єктами власності об'єктів власності й загалом всієї їх діяльності є, перш за все, задоволення їх особистих потреб (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Особисті потреби суб'єктів власності

Джерело: розроблено автором

Переважна частина засобів виробництва в Україні, що знаходяться в недержавній формі власності, надійшла до своїх власників у результаті приватизації. Питання приватизації становить основу процесу приватизації, адже весь економічний лад суспільства базується, перш за все, на відносинах власності. Власники засобів виробництва самостійні у своїй діяльності. Вони зацікавлені в збереженні своєї власності, бо своїм майном та прибутками вони відповідають за неї. Отже, якщо власність приватна, то це є передумовою більш ефективного її використання.

Приватизація безпосередньо пов'язана зі структурною перебудовою, адже узаконена приватизація власності призводить до виникнення дрібних підприємств. Дрібний бізнес більш мобільний, ніж великий. Ледь чуттєва зміна попиту та пропозиції призводить до виникнення нових підприємств чи переорієнтації старих у потрібному напрямку.

В економічній літературі виділяють такі форми власності, як приватна власність громадян, колективна, державна, власність спільних підприємств, іноземних громадян. Люсов А.Н. [91, 30], крім перерахованих, виділяє ще й інтернаціональну (міжнародну) власність, суб'єктом якої є світове господарство. Цей вид власності розповсюджує свою дію на світовий океан, майно міжнародних організацій, космічний простір. Стосовно значення того чи іншого виду власності думки розділились. Так, Ян Венецький [92, 3] вважає, що лише приватна власність є рушійним ефективним фактором, який створює добробут та сприяє росту виробництва. Цей автор, як основний аргумент, приводить приклад кризи та занепаду підприємств державної власності в постсоціалістичних країнах. Венецький спирається на історичний досвід і пише, що Людвіг фон Мізес у 1923 році вперше чітко сформулював докази на користь приватного підприємництва як основи ефективної економіки. Мізес вважав, що працівники суспільного сектору не несуть всіх витрат і тому не можуть отримувати всі вигоди від своєї діяльності. Система покарань та винагород у суспільному секторі слабо стимулює ефективність. На думку Яна Венецького, рушійною силою всього процесу підвищення ефективності виробництва є потреба підприємців у максимізації прибутків. Без приватних власників ринок втрачає головну пружину, що приводить його в дію і підтримує функціонування.

Донець Л.І., навпаки, наголошує на тому, що для ефективного функціонування виробництва приватна власність є необхідною, але недостатньою умовою [93, 150]. Негативним моментом приватизації є те, що приватизація, яка починається і закінчується лише зміною форми власності, не веде до автоматичної реалізації трудового потенціалу. Стають необхідними нові форми узгодження інтересів найманої робочої сили і роботодавців, адже колективний власник слабо пов'язує свою власність з реалізацією своїх інтересів. У силу цього актуальним залишається створення таких мотиваційних механізмів, які б поєднували інтерес власника з інтересом та особистими потребами працівників.

Для власників приватних підприємств пріоритетними є інвестиційні потреби, пов'язані з прагненням спрямувати частину прибутку на примноження

власності, розширення та оновлення виробництва. Для найманих працівників інвестиції є непрямими стимулами, адже вони не впевнені, що в умовах економічної нестабільності вони будуть працювати саме на цих підприємствах, а покращення умов праці та підвищення заробітної плати будуть стосуватись саме їх. Тому для того, щоб інвестиції на приватних підприємствах стали потребою як власників засобів виробництва, так і власників робочої сили, необхідна стабільність у суспільстві, зокрема, на ринку праці. Працюючі акціонери повинні бути впевнені, що вони будуть працювати саме на цих підприємствах, що їхні майбутні доходи безпосередньо пов'язані з ефективністю цього підприємства.

На державних підприємствах працівники зацікавлені в максимальному використанні прибутку на поточне споживання в силу того, що державна власність знеособлена. Результатом цього є зростання доходів на фоні значного падіння обсягу капітальних вкладень [94, 77].

Професор Гош О. вважає, що ефективність виробництва визначає не приватна власність, а рівень техніки, кваліфікації, матеріальна зацікавленість суб'єктів виробництва. На його думку, в постсоціалістичних країнах приватна власність формується у процесі подальшого розвитку індивідуальної власності [95, 34], а в Україні приватна власність формувалась шляхом привласнення суспільного майна. Гош О. акцентував увагу на тому, що саме особиста власність має складати основу всієї системи власності на засоби виробництва в перехідний період у сільському господарстві, промисловості, послугах, торгівлі.

Любохимець Л.С. вважає, що приватизація причетна до різкої диференціації суспільства за рівнем доходів [96, 13]. Вона вірно відмічає, що реальні відносини власності – це завжди певний фактичний розподіл факторів виробництва у суспільстві, який визначає суть самого виробництва. Тому існує прямий зв'язок матеріального стану певних соціальних груп з реальними, а не формальними відносинами власності. На думку Любохимець Л.С., ті процеси приватизації, які обмежуються лише формальним переходом прав власності від одного власника до іншого без адекватних фактичних процесів привласнення, не можуть забезпечити їй адекватного формального праву власності матеріального стану соціальних груп чи конкретної особи.

Підприємства різних форм власності доцільно порівнювати за такими критеріями, як підконтрольність власнику, здатність до нововведень, наявність стимулів для підвищення ефективності. Підконтрольність власнику краще здійснюється в приватній формі, ніж у державній. У період масової приватизації в Україні домінувала думка, що коли виробничі фонди знаходяться у суспільній (фактично державній) власності, а робітники мають право розпоряджатись цими фондами і розділяти чистий прибуток, то виникають проблеми: рішення приймаються робітниками, які мають різні інтереси і не є спеціалістами в керівництві. Інтереси робітників розрізняються, як правило, за віком (молоді зацікавлені у вкладанні коштів у розвиток фірми, а люди передпенсійного віку – в збільшенні відрахувань на соціальні потреби). Ці проблеми негативно впливають на процес виробництва у державному

секторі. Різна також здатність і до нововведень на державних і приватних підприємствах. У останніх вона значно вища.

Питання стосовно місця конкретного працівника на виробництві та розподілу виробленого продукту було і залишається дискусійним, не знайшло подальшого розвитку ні у наукових працях, ні у практичному використанні. Пропозиції деяких учених стосовно місця і ролі персоніфікованої власності [97, 44; 98, 236] такі: одним із ефективних засобів підвищення мотивації праці робітників є передача частини власності підприємств у власність робітників. Власність при цьому має передаватись не трудовому колективу, як практикувалось в Україні у процесі приватизації 1992 – 1998 років, а конкретно кожному робітнику. Таким чином, формується власність членів трудового колективу, яка є персоніфікованою. “Це принципово важливо, тому що тільки за таких умов у робітника виникає почуття співвласника, що призводить до появи значно вищого мотиваційного ефекту, обумовленого єдністю власності та праці” [97, 44].

Враховуючи те, що нині в Україні державна власність займає біля 10%, перетворювати державну власність у персоніфіковану недоцільно. Необхідно передавати робітникам не державну, а приватну власність. Тим більше, що у світі цей процес набуває обертів. Так, Рада ЄС прийняла рекомендації щодо розширення програм переходу до персоніфікованої власності у всіх західноєвропейських країнах. У США десятки мільйонів працюючих мають персоніфіковану власність [98, 237].

При персоніфікованій власності працівник має два джерела доходів – від продажу своєї робочої сили та дохід на вкладений капітал. Таким чином, економічна функція власності подвоюється, збільшуючи пропорційно мотивацію працюючих. Інтереси фірми та конкретного працівника, пересікаючись, втрачають антагоністичний характер. Чим більшою персоніфікованою власністю володіє працівник, тим вища у нього заробітна плата. Крім того, при звільненні він може отримати від реалізації своєї частини власності нарощену суму вкладеного капіталу.

Поділяє думку стосовно того, що перевагу слід віддати власникам, які уособлюють у собі одночасно і власника, і учасника виробництва, професор Ю. Палкін [80, 40]. Він вважає, що поєднання особистого інтересу працівника з інтересами колективу здійснюється у більшості випадків з розвитком і примноженням акціонерної форми власності на засоби виробництва. Важко не погодитись з автором у тому, що тут необхідний реалістичний підхід. Якщо акціонерне товариство створене у формі ВАТ, то власники акцій у більшості випадків не працюють на підприємстві. Підприємство ж має зберігати конкурентоспроможність, використовувати прибуток на модернізацію виробництва. Потреба акціонерів у збільшенні розміру дивідендів може вступати у протиріччя з потребами підприємства в його оновленні та модернізації.

У закритих акціонерних товариствах, як правило, акціонер є учасником виробництва, у нього поєднуються мотивація як власника акції і як власника робочої сили.

При акціонерній формі власності долається відчуження праці від власності. Коли працівник надає підприємству, де він працює, свої заощадження, формується особливий вид присвоєння частки доходу підприємства у вигляді дивіденду поряд із заробітною платою [89, 184].

Саме акціонерна форма власності наділена функцією гармонізації приватногосподарських і загальних інтересів на основі індивідуалізації акціонерної власності. Акціонерна форма власності має поєднувати інтереси різних соціальних груп. Власники акцій підпадають під вплив підприємницької мотивації через програму партнерства праці та капіталу.

Більшість особистих потреб власників робочої сили задовольняється на підприємствах усіх форм власності, а саме: отримання доходу у формі заробітної плати, потреба в комфортних умовах праці, чітко встановлені правила роботи, спілкування з колегами, наявність елементу творчості при виконанні професійних обов'язків (табл. 2.5).

Отже, приходимо до висновку, що на підприємствах колективної власності діють інвестиційні та споживчі стимули. Інвестиційні проявляються як прагнення акціонерів-співвласників використовувати частину прибутку на розширення виробництва, його оновлення та модернізацію. Споживчі стимули – це можливість отримати більші дивіденди від своєї частки власності [94, 76]. Найбільші стимули до нововведень у приватного власника в силу того, що він має право на весь чистий дохід. Приватний власник намагається швидше перетворити ідею в процес або продукт. Товариства з обмеженою відповідальністю діють так, як приватний власник, якщо точно визначити їх права на чистий дохід.

Таблиця 2.5

Особливості задоволення особистих потреб власників робочої сили на підприємствах різних формах власності

Форма власності підприємств		
державна	приватна	колективна
отримання доходу у формі заробітної плати		
		отримання дивідендів
участь в управлінні підприємством	безпосереднє управління підприємством	участь в управлінні підприємством
опосередковане задоволення особистих потреб членів всього суспільства через створення суспільних державних фондів	задоволення потреб лише членів колективу через створення фондів соціального призначення на підприємстві	
потреба в комфортних умовах праці		
чітко встановлені правила роботи		
	жорсткий контроль за якістю роботи	
спілкування з широким колом колег		
наявність елементу творчості при виконанні своїх професійних обов'язків		

Джерело: розроблено автором

Щодо динамічних характеристик підприємств різних організаційно-правових форм, то слід відзначити, що за 1997-2008 роки найбільш швидкими темпами зростала кількість товариств з обмеженою відповідальністю (табл. 2.6). Досить швидкими темпами за цей період також зростала кількість приватних та іноземних підприємств, хоча частка іноземних підприємств у загальній кількості залишається незначною (0,2%).

Липов В.В. процес роздержавлення пов'язує з перерозподілом державної власності. На його думку, в Україні у післяперебудовний період склався найбільш ефективний спосіб для збагачення. У цих умовах ефективне функціонування державних підприємств у період розподілу власності тільки збільшувало вартість об'єктів приватизації. У цьому були не зацікавлені потенційні власники, "тому домінуючий мотив економічної діяльності ключових суб'єктів господарювання не тільки не націлював економіку на розвиток чи хоча б підтримку власного існування, а, навпаки, мав своїм результатом антирозвиток, кризи, руйнування системи" [99, 102].

Таблиця 2.6

**Динаміка підприємств різних організаційно-правових форм
1997-2008 рр.**

		Всього	у т.ч. приватних	колективних	державних	комунальних	іноземних	акціонерних товариств	товариств з обмеженою відповідальністю	інших видів товариств
1997		615686	111644	37666	14158	12373	1171	30922	147738	3011
	%	100	18,1	6,1	2,3	2	0,2	5	24	0,5
2005		1023396	237980	32817	7752	16460	2317	34571	302942	3376
	%	100	23,3	3,2	0,8	1,6	0,2	3,4	29,6	0,3
2006		1070705	248211	31168	7562	16688	2315	33976	325925	3387
	%	100	23,2	2,9	0,7	1,6	0,2	3,2	30,4	0,3
2007		1133200	258536	29330	7359	16755	2347	33084	351750	3354
	%	100	22,8	2,6	0,6	1,5	0,2	2,9	31	0,3
2008		1187020	270331	27708	7213	16636	2323	31993	381205	3332
	%	100	22,8	2,3	0,6	1,4	0,2	2,7	32,1	0,3
приріст	абсолют.	571334	158687	-9958	-6945	4263	1152	1071	233467	321
	віднош.	92,8	142,1	-26,4	-49,1	34,5	98,4	3,5	158	10,7

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України

Що стосується аналізу форм власності на сучасному етапі, то, на думку Липова В.В., нині в Україні поступово підвищується значення корпоративного сектору економіки на противагу приватному, знижується рівень соціальної конкуренції у суспільстві. Участь у корпоративній власності, володіння цінними паперами стає джерелом рентного доходу. Зростає роль власності як засобу задоволення особистих потреб населення.

При визначенні ролі різних форм власності необхідно враховувати особливості розвитку суспільства на тому чи іншому етапі. Якщо у другій половині 90-х років ХХ століття та на початку ХХІ століття акцент ставився на приватизації державного майна, то нині можна констатувати той факт, що настала необхідність націоналізації частини приватного та іноземного капіталу в силу їх подекуди нераціонального та неефективного використання трудових та матеріальних ресурсів. На цих підприємствах фінансова ефективність ставиться вище економічної та соціальної.

Взаємозв'язок між державною власністю і забезпеченням потреб у суспільстві на мінімальному рівні простежують Рибалкін В.О. і Лазня І.В. [89, 142]. Недостатність державної власності можна компенсувати зростанням обсягів державного регулювання і навпаки. Вони вірно відмічають, що головне завдання державної власності полягає в тому, щоб скоригувати ринковий механізм господарювання, внесок якого недостатній для досягнення ефективного розподілу і здійснення координації економічного розвитку [89, 146].

На державних підприємствах зайнята певна частина працюючих, які за рахунок отриманого доходу у вигляді заробітної плати задовольняють особисті потреби та потреби членів своєї сім'ї. У період економічного спаду підприємства державної власності, отримуючи при необхідності державну підтримку, характеризуються більшою стабільністю, тому можуть забезпечити працюючих стабільним доходом.

Розвиток економіки характеризується циклічністю. На певному етапі розвитку економіки, що функціонує на ринкових засадах, настає такий період, коли ринок перестає бути ефективним засобом розвитку економіки. У цей період особливо необхідне державне регулювання.

У період економічного росту держава має створити стабілізаційний фонд з метою підтримки підприємств пріоритетних галузей та соціально вразливих верств населення, забезпечення їх потреб на мінімальному рівні.

Метою діяльності підприємств з кооперативною формою власності є задоволення потреб лише членів свого підприємства, але при цьому працюючі на виробництві продають свою робочу силу, як на підприємстві з приватною формою власності. Але, на відміну від інших підприємств, колектив із додаткового продукту, який при кооперативній власності належить всім членам кооперативу, виділяє певну частину для особистого споживання членів кооперативу. У процесі присвоєння предмети споживання переходять з колективної власності в особисту. Засоби виробництва при цьому залишаються у колективній власності [89, 163], ними на всіх стадіях відтворення розпоряджається та використовує колектив у цілому.

Власниками засобів виробництва у ринковій економіці стають підприємці, які на власний ризик здійснюють ринковий обмін з метою отримання прибутку. Ризик, пов'язаний з підприємницькою діяльністю, можна прорахувати за допомогою бізнес-плану, комерційного розрахунку і майже звести до мінімуму.

Значення підприємницької діяльності, заснованої на недержавній формі власності, полягає не тільки у задоволенні особистих потреб підприємця, але і

потреб інших прошарків суспільства, які користуються товарами і послугами, виробленими підприємствами. Підприємці є у більшості випадків приватними власниками засобів виробництва. Вони управляють підприємством, визначають напрямки його тактичного стратегічного напрямку розвитку, розпоряджаються результатами виробництва і несуть повну матеріальну відповідальність за наслідки роботи підприємства як самостійного господарчого суб'єкта.

Науковці у більшості випадків правильно підходять до визначення підприємництва, трактуючи його як багатогранне явище, що включає не тільки виробничо-господарську діяльність, яка здійснюється на власний ризик і спрямована на отримання прибутку, але і специфічний склад мислення людини.

Важливим моментом мотиваційного механізму підприємницької діяльності виступають підприємницькі інтереси [100, 7]. Підприємницькі інтереси кожного бізнесмена реалізуються у результаті взаємодії його з державою, іншими суб'єктами ринку, найманої робочої сили тощо. Підприємницький інтерес передбачає взаємодію двох аспектів – матеріально-мотиваційного, пов'язаного з отриманням винагороди у формі доходу, та загальноекономічного, пов'язаного з реалізацією індивідуальних здібностей.

Дрібний та середній бізнес виникає, як правило, на основі приватної власності та особистих зусиль з використанням власних та позичених коштів.

У результаті необхідності пошуку нових форм задоволення потреб споживачів, формування певних потреб, підприємці змушені генерувати нові ідеї, освоювати новітні технології та впроваджувати їх у виробництво.

Метою підприємницької діяльності є максимізація прибутку, який може розподілятися як на розширення виробництва, формування заощаджень, так і на задоволення найрізноманітніших потреб підприємця та його сім'ї.

Прагнучи отримати прибуток, підприємці, крім реалізації виробничих функцій фірми, займається самореалізацією своїх здібностей. З цієї точки зору правильно дається у науковій літературі визначення економічного змісту підприємництва, яке дійсно направлене на реалізацію і задоволення особистих потреб: “підприємництво – це процес особистого або системного самооновлення і самоорганізації діяльності, спрямованої на втілення в життя інноваційних ідей по створенню нових видів діяльності, технологій, продуктів розвитку підприємств, реалізації відносин власності” [101, 12].

Підприємницька діяльність вирішує певні соціально-економічні проблеми, зокрема, створення нових робочих місць. Рушійною силою підприємницької діяльності виступають потреби, інтереси, стимули підприємців. Підприємницькі інтереси мають змістовний і мотиваційний спосіб виразу. Мотиваційний потребує адекватного виразу в отриманні прибутку, а змістовний пов'язаний з формуванням, розвитком та реалізацією індивідуальних здібностей особи.

Вірно відмічають Сизоненко В.О. та Колесник Н.Ф., що на початковій стадії ринкових відносин кожен підприємець як господарський суб'єкт намагається реалізувати себе в індивідуальній і самостійній діяльності з метою досягнення власних цілей та потреб, які пов'язані з відтворенням його життєдіяльності, задоволення матеріальних та соціальних потреб, його як

особистості та членів його сім'ї. З часом інтереси підприємця збігаються з інтересами інших підприємств, у результаті чого утворюються такі форми господарювання, як товариства, кооперативи тощо. “Визначення співпадання особистих інтересів у межах партнерських форм господарювання сприяє появі більш ефективних форм втілення як особистих, так і колективних інтересів. При цьому чинниками консолідації особистих інтересів окремих підприємств виступають спільні форми задоволення потреб, більш ефективні у порівнянні з відособленими” [101, 20]. Підприємницька діяльність не повинна завдавати збитків природі та іншим членам суспільства. Держава контролює та регулює підприємницьку діяльність, відносини між роботодавцями і найманими працівниками, між виробниками і споживачами за допомогою таких інструментів фінансового механізму, як ціна, податки, тарифи, відсотки за кредит тощо.

Отже, джерелом отримання доходу власників засобів виробництва є прибуток на капітал, який отримується шляхом розміщення своїх грошових чи матеріальних цінностей у матеріальне виробництво, сферу послуг, культуру, освіту тощо. Власник засобів виробництва може використовувати ресурси самостійно для індивідуального споживання (за допомогою найманих працівників), а також може надавати власні ресурси іншим особам на певних умовах. Тоді між власником і підприємцем виникають відносини господарського використання майна. Останній одержує реальну можливість володіти і користуватися об'єктом чужої власності [26, 167]. Найпоширенішими відносинами тимчасового користування об'єктами чужої власності є оренда, лізинг, прокат, концесія, кредит.

За оренди, лізингу, прокату власник надає об'єкт власності на різних умовах іншій особі у тимчасове користування, делегуючи функцію “користування” власністю, залишаючи за собою функцію “володіння”.

Якщо суб'єктами оренди, лізингу, прокату є фізичні та юридичні особи, то одним із суб'єктів концесії є держава. За концесії держава здає приватним чи іноземним фірмам підприємства чи ділянки землі для тимчасового використання.

За допомогою оренди, лізингу, прокату задовольняється потреба в тимчасовому використанні рухомого чи нерухомого майна. При кредитних відносинах ліквідується тимчасова нестача грошових коштів у позичальника. Спільним для всіх перерахованих форм тимчасового використання об'єктів чужої власності є те, що позичальник, лізингоотримувач, орендар мають зменшувати отриманий дохід на суму відсоткових платежів.

Власники ресурсів можуть використовувати їх також у своїй індивідуальній трудовій діяльності. Професор Палкін Ю. трактує індивідуальну трудову діяльність як суспільно корисну діяльність громадян з виробництва товарів і надання платних послуг, що не пов'язане з їх трудовими відносинами з державними, кооперативними підприємствами та організаціями [80, 44]. Суб'єктами індивідуальної трудової діяльності можуть бути працівники, які виготовляють різноманітні товари, власники дрібних підприємств без

залучення найманих працівників, спеціалісти (юристи, викладачі, лікарі), які надають платні послуги.

Грошовий дохід від індивідуальної трудової діяльності (тобто різниця між грошовими доходами та витратами) повністю іде на задоволення особистих потреб учасника індивідуальної трудової діяльності.

Частина об'єктів власності призначені для задоволення різноманітних потреб конкретною особистістю, її сім'єю чи суспільством у цілому. Сукупність об'єктів власності відповідає сформованій структурі потреб на певному етапі розвитку суспільства.

Об'єкти власності за характером споживання поділяються на дві великі групи:

1. Уречевлені фактори виробництва (засоби і предмети праці), людина, яка володіє здатністю до праці.

2. Об'єкти власності, які призначені для задоволення особистих потреб людей у життєвих благах [90, 97].

Деякі особисті потреби задовольняються за допомогою природних благ. У науковій літературі зустрічається теза, що природні ресурси не є продуктами праці людини, тому вони не відносяться до об'єктів власності. “У той же час об'єктами власності можуть виступати блага, які доставляються природою без додаткових зусиль людини, коли суспільство допускає, щоб права на них перейшли у руки приватних осіб, тоді ці блага з погляду індивідуума не є даровими, наприклад, неопрацьована земля, природні, водні ресурси, ліси тощо” [90, 97].

Більшість же вчених трактують природні блага як об'єкти власності. Так, при цьому зазначається, що залежно від матеріально-речового складу і функціональної ролі у процесі життєдіяльності людей об'єкти власності поділяються [89, 63] на:

- об'єкти власності, які надані у користування природою;
- продукти людської діяльності (предмети особистого, виробничого та невиробничого споживання);
- об'єкти інтелектуальної власності;
- продукти соціально-економічної діяльності – гроші, цінні папери, робоча сила.

В юридичному аспекті право власності включає повноваження власника володіти, користуватися і розпоряджатися майном. Розпорядження здійснює власник або за його дорученням інший суб'єкт з приводу функціонування і реалізації об'єктів власності. Володіння трактується як необмежена в часі належність об'єкта власності певному суб'єкту. Користування – процес використання споживчих властивостей об'єкта власності [90, 197].

Особливо яскраво відносини власності проявляються у споживанні. При виробничому споживанні відбувається споживання факторів виробництва, а при особистому – продуктів харчування, благ культурно-побутового призначення тощо. Споживанню передують привласнення об'єктів власності. “У самому особистому споживанні економічні зв'язки між людьми з приводу відчуження – присвоєння не мають місця. Тут людина ставиться до своєї речі,

користується нею за своїм розсудом, тобто реалізує права власника. Їм передували відносини розподілу доходів і придбання на ринку тих або інших життєвих засобів, їхнє присвоєння” [26, 103].

2.3. Матеріальні та нематеріальні методи мотивації трудової діяльності

Передумовою будь-якої діяльності є наявність у особистості певної потреби. Однак особисті потреби не здатні надати діяльності чітку направленість. Спонукає, як правило, до певної направленої діяльності не сама потреба, а предмет, що відповідає цій потребі. Реальний чи уявний предмет потреб прийнято називати мотивом діяльності. Мотиви дають змістовну характеристику потреб, вони відображають зміни в динаміці потреб. Мотиви зумовлюють дії по усуненню потреб, вони спонукають до діяльності. Первинність потреб при виникненні мотивів підтверджує і Дишлюк Н. [102, 9]. Він зазначає, що можливий варіант виникнення потреб можна зобразити так: виникнення потреб → їх усвідомлення → “зустріч потреб із стимулами → перетворення потреб за допомогою стимулів у мотив → усвідомлення мотиву”. Тобто, потреби особистості перетинаються зі стимулами. Стимули, які відповідають визначеним потребам, перетворюються в мотиви внаслідок їх усвідомлення.

Дещо іншу точку зору на це мають Шинкаренко В. та Криворучко О. На їх думку, за певних умов “... основу мотивації можуть становити як інтереси, ціннісні орієнтації, соціальні очікування, цільові настанови, так і адміністративні стимули. Однак лише частина стимулів, пройшовши через призму потреб і ціннісних орієнтацій, стають мотивами” [103, 26].

Мотиви не тільки спонукають людину до дії, але і визначають, як саме і що саме необхідно для цього зробити. Людина може впливати на свої мотиви, зменшуючи або навіть усуваючи їх. Поведінка людини визначається не одним мотивом, а їх сукупністю, в якій мотиви знаходяться у певному відношенні один до одного за ступенем їх впливу на особистість [38, 100].

У науковій літературі поняття мотивації як процесу впливу на людину з метою спонукання в ній певних мотивів знайшло широке висвітлення. Більшість учених трактують мотивацію як сукупність мотивів; сукупність зовнішніх і внутрішніх сил, що направлені на досягнення певних цілей; діяльність, спрямовану на задоволення потреб (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Особливості трактування науковцями терміну “мотивація”

Автор, рік	Зміст поняття	Особливості трактування
Віханський О.С., Наумов А.І., 1996	процес впливу на людину з метою спонукання її до певних дій шляхом спонукання в ній певних мотивів [38, 101]	мотивація як сукупність мотивів

Беляєва І.Ф., 1992	сукупність мотивів, що впливають на поведінку людини, спонукаючи її до діяльності [104, 73]	
Колот А.М., 2002	сукупність внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, які спонукають людину до діяльності, визначають поведінку, форми діяльності, надають цій діяльності спрямованості, орієнтованої на досягнення особистих цілей і цілей організації... це сукупність усіх мотивів, які справляють вплив на поведінку людини [105, 17]	мотивація як сукупність зовнішніх і внутрішніх сил, які направлені на досягнення певних цілей
Жилін О.І., 2005	сукупність внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, які спонукають людину до діяльності, задають межі і форми діяльності і надають цій діяльності спрямованість, яка зорієнтована на досягнення певної мети [21]	
Богиня Д.П., 2002	суб'єктивна сторона діяльності, яка представлена широким спектром потреб, бажань, почуттів, інтересів [106, 5]	мотивація як діяльність, спрямована на задоволення потреб

Джерело: розроблено автором

Визначне місце у мотиваційному процесі посідає мотивація трудової діяльності. На думку Семикіної М.В., поняття “мотивація трудової діяльності” має більш широкий зміст, ніж мотивація праці, оскільки включає мотивацію підготовки до праці, мотивацію зайнятості у системі трудових відносин, мотивацію праці, мотивацію володіння засобами виробництва [107, 12].

Прослідкувала розвиток досліджень з проблем мотивації праці Гніденко О.А. [108, 6]. Автор серед класичних зарубіжних теорій мотивації праці виділяє теорії А. Сміта, А. Маршала, Д. Мак-Грегора; серед представників сучасних теорій мотивації праці – А. Маслоу, Д. Мак-Клелланда, Ф. Герцберга, В. Врума, Л. Потрера, Е. Лоулера. Саме А. Маслоу, Д. Мак-Клелланд та Ф. Герцберг ввійшли в економічну історію як дослідники, які працювали над систематизацією потреб особистості, вивченням їх суті, характерних ознак прояву та їх впливу на поведінку працюючих на виробництві.

А. Маслоу, Д. Мак-Клелланд та Ф. Герцберг акцентують увагу на класифікації та структурі потреб переважно матеріального характеру. Герцберг у своїх дослідженнях припустився висновку, що фактори, які діють у процесі роботи, впливають на задоволення потреб. Такі фактори, як розмір оплати праці, умови праці, характер праці – важливі складові мотиваційного процесу. Для того, щоб досягти більш високого рівня задоволення потреб, необхідно використовувати такі мотиваційні фактори, як відчуття успіху, зростання можливостей тощо.

Аналіз взаємозв'язку особистих потреб та мотивації трудової діяльності – важливий момент у процесі дослідження особистих потреб та самого мотиваційного механізму. Семикіна М.В. визначає термін “мотиви трудової діяльності” як усвідомлені підстави, причини трудової діяльності, що регулюють трудову поведінку суб'єкта. Цей термін вона пов'язує з потребами

особистості, вірно зазначаючи, що мотиви трудової діяльності відображають рівень розвитку потреб особистості, ціннісних орієнтацій у сфері праці [107, 12]. З потребами дослідники також пов'язують таке поняття, як “багатство мотивації праці”, зазначаючи, що його формує певна кількість різноманітних мотивів (мотиваційне ядро особистості). Вищезгадане поняття відображає певну кількість потреб, які мають певну цінність для особистості і які задовольняються завдяки власній трудовій діяльності. Збіднену мотивацію зумовлює нерозвиненість потреб. Отже, можемо припуститися висновку, що низький рівень потреб особистості впливає на зниження рівня мотивації праці та зниження продуктивності праці.

Вихідним та кінцевим моментом мотиваційного процесу є потреби особистості. Потреби особистості знаходяться у складному динамічному зв'язку між собою, що є причиною того, що мотиваційний процес знаходиться у постійному русі. До того ж, не завжди можна прослідкувати, які потреби особистості породжують певні мотиви трудової діяльності.

На думку більшості дослідників [107, 18; 38, 106; 21, 7], мотивація має такі стадії: виникнення потреби; пошук шляхів усунення потреби; визначення напрямку дій; здійснення дій; отримання результатів; задоволення чи незадоволення потреби.

Проте у схемі мотиваційного процесу не відображено взаємозв'язку між потребами особистості, їх інтересами та стимулами. Шинкаренко В. та Криворучко О. простежують цей взаємозв'язок [103]. Вони пропонують враховувати у мотиваційному процесі цілі та завдання, які стоять перед підприємством, а також поєднувати особисті інтереси з колективними за допомогою стимулів, максимально спрямованих на цілі підприємства. У запропонованій схемі мотиваційного процесу вихідним моментом є не потреби конкретного працівника, а колективні інтереси.

Систематизацію еволюції наукових поглядів на форми та методи мотивації праці за критерієм переходу суспільства від індустріального до інформаційного зроблено Семікіною М.В. [107, 29]. Вона виділяє два періоди. Перший автор пов'язує зі створенням мотиваційних теорій класичного типу (з XVIII ст. до 70-х рр. XX ст.), які виникли в умовах трансформації традиційного суспільства в індустріальне. Другий період відображає появу мотиваційних теорій інноваційного типу (з 70-х років XX ст. по теперішній час). Автор зазначає, що вихідною базою для такої класифікації стала концепція інформаційного суспільства, представниками якої стали Д. Белл, Дж. К. Гелбрейт, О. Тоффлер, А. Турен, Ж. Журастьє та ін.

Семікіна М.В. вірно зазначає, що розкриття соціально-економічної сутності та теоретико-методологічних засад мотивації праці необхідно здійснювати через призму реалізації соціальних та економічних потреб людини, досягнення ключових цілей людського розвитку.

Гніденко О.А., досліджуючи проблеми мотивації праці, виділяє серед зарубіжних теорій мотивації праці класичні теорії мотивації (А. Сміт, А. Маршал, Ф. Тейлор, Е. Мейо, Д. Мак-Грегор) та сучасні теорії мотивації праці (А. Маслоу, Ф. Герцберг, В. Врум, Л. Портер, Е. Лоулер), а вітчизняні

теорії поділяє на теорії мотивації радянського періоду та сучасні українські теорії мотивації [108, 6].

Спробу поєднати мотивацію праці та потреби було зроблено О. Сиротою [109, 28]. Проте автором виділяються при цьому зі всієї сукупності потреб особистості тільки фізіологічні, соціальні, самовираження, потреби безпеки та захисту. Так, на думку автора, фізіологічним та соціальним потребам особистості відповідають такі елементи мотивації праці, як: постійний та змінний заробіток, премії, надбавки, дивіденди, пільги, компенсації, соціальні гарантії, участь у прибутках. Потреби ж у безпеці та самовираженні реалізуються за допомогою таких мотивів, як участь у власності тощо. Судячи з моделі, автор не розрізняє мотиви праці, які формуються під впливом фізіологічних потреб, а які під впливом соціальних.

Узагальнення еволюції наукових поглядів фахівців різних періодів дозволило систематизувати концептуальні підходи до проблеми взаємозв'язку мотивації трудової діяльності та потреб особистості.

Важливість задоволення ведучих потреб і інтересів при визначенні відношення особистості до трудової діяльності відмічає Червінська Л.П. [110, 29]. Вона правильно зазначає, що в першочерговому порядку механізмом збудження до праці виступають потреби й інтереси людей. Через потреби особистість вступає у взаємовідносини з оточуючим середовищем. При цьому відбувається процес переломлення потреб через нужди тілесного і духовного розвитку. Важко не погодитись з думкою автора щодо того, що спрямоване формування потреб відповідно до певних суспільних норм, актуалізація певних інтересів є вихідною умовою формування мотиваційного механізму, але не забезпечують певного напрямку її діяльності. Сполучною ланкою між впливом на людину через потреби, інтереси та способом реалізації вольового механізму є стимули і мотиви.

Через стимули та мотиви відбувається процес актуалізації потреб і інтересів [110, 30]. Стимул є фактором зовнішнього впливу, який формує у свідомості особистості необхідні для неї потреби та інтереси. Червінська Л.П. трактує мотивацію трудової діяльності як складний, відносно стійкий, обумовлений певними особистісними властивостями людини процес, викликаний необхідністю задоволення її потреб відповідно до зовнішніх стимулюючих умов [110, 43]. Тобто, потреби особистості виступають вихідною і важливою умовою формування мотивації трудової діяльності (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Використання категорії “особисті потреби” при визначенні мотивації трудової діяльності

Поняття	Автор, рік	Зміст поняття	Використання категорії “особисті потреби”
Мотивація трудової діяльності	Червінська Л.П., 1998	складний, відносно стійкий, обумовлений певними особистісними властивостями людини процес, викликаний необхід-	потреби відіграють головну роль при формуванні мотивації трудової діяльності

		ністю задоволення її потреб відповідно до зовнішніх стимулюючих умов [110, 43]	
Соціально-економічна мотивація	Семикіна М.В., 2004	динамічний процес формування взаємопов'язаних і взаємообумовлених соціальних і економічних мотивів певної трудової поведінки людей, що стають поштовхом до ефективної трудової діяльності, спрямованої на досягнення індивідуальних і колективних цілей [111, 8]	ґрунтується на соціально-економічних потребах людини, спрямована на досягнення конкурентних переваг у розвитку робочої сили і результатів праці та забезпечення на цій основі кращого задоволення актуальних потреб, отримання необхідних матеріальних і духовних благ
Мотивація праці	Донець Л.І., 1999	сукупність обставин, які спонукають людей до трудової діяльності [93, 66]	спонукальним моментом є наявність потреб (соціальних, матеріальних, духовних), недостатній рівень їх задоволення

Джерело: розроблено автором

Важливість потреб особистості у мотиваційному процесі відмічають також і інші вчені. Семикіною М.В. було запропоновано введення у науковий обіг терміну “соціально-економічна мотивація праці”, який вона розуміє як динамічний процес формування взаємопов'язаних соціальних і економічних мотивів певної трудової поведінки людини, що стають поштовхом до ефективної трудової діяльності, спрямованої на досягнення індивідуальних і колективних цілей [111, 8]. Цей вид мотивації ґрунтується на соціально-економічних потребах людини і спрямований на досягнення конкурентних переваг у розвитку робочої сили, забезпечення на цій основі потреб особистості, отримання необхідних матеріальних і духовних благ.

Мотиви праці матеріального, духовного та соціального напрямку формуються під впливом матеріальних, духовних і соціальних потреб [112, 6]. Крім біологічної, духовної, культурної, етичної поведінки особистості існує ще й економічна поведінка, яка обумовлена: взаємодією людини із засобами виробництва; формуванням потреби до праці як природної потреби; розвитком самої людини, її здібностей тощо.

Мирошніченко О.В. також зауважує, що на трудову мотивацію суттєво впливає життєвий рівень, тобто міра задоволення потреб, а саме: реальні доходи, обсяг та структура споживання, освіта, охорона здоров'я тощо [112, 7].

“Мотивація праці являє собою сукупність обставин (причин і умов), які спонукають людей до трудової діяльності” [93, 66]. Таким чином розуміє мотивацію праці Донець Л.І. При цьому також зазначається, що серед спонукальних обставин включення людей до праці визначальне місце належить матеріальним, духовним і соціальним потребам людей, які усвідомлюються ними у процесі споживання благ і послуг; недостатньому рівню задоволення

людьми своїх потреб з одночасним усвідомленням ними реальних можливостей їх задоволення.

У науковій літературі зустрічається і така точка зору, що трудова мотивація як мотивація діяльності індивіда в заданих ззовні межах переростає в господарську мотивацію, тобто мотивацію життєдіяльності суб'єкта, виходячи з внутрішньо іманентних йому ціннісних орієнтирів, що визначають його потреби [99, 44]. Липов В.В. господарську мотивацію визначає як сукупність іманентних особистості традиційних ціннісних орієнтирів, норм і правил поведінки, що регулюють націленість, характер і інтенсивність людської діяльності по організації відтворення свого існування. Завданням господарської мотивації є підтримка існування людини, поєднання її потреб як істоти біологічної і соціальної.

Як впливає із численних досліджень, мотивація трудової діяльності відбувається значною мірою індивідуально. На неї впливають такі індивідуальні особливості людини, як стан фізичного і психічного здоров'я, інтереси, освіта тощо. Більшість дослідників проблеми мотивації трудової діяльності сходяться на думці, що мотивація формується під впливом різноманітних потреб особистості. Жилін О.І. виділяє матеріальну та нематеріальну (трудова, статусна) мотивацію праці, він відмічає, що "... в процесі мотивації головна роль належить потребам людини, які можна згрупувати за трьома основними групами: матеріальні, трудові і статусні. Залежно від основних груп потреб розрізняють матеріальну, трудову і статусну мотивацію" [21, 30].

Семикіна М.В. (на відміну від Жиліна О.І.) залежно від основних загальних потреб (економічних і соціальних) вважає за доцільне здійснити поділ мотивації праці на такі види: економічна, соціальна, організаційна (адміністративна) та морально-психологічна мотивація [107, 43]. За Дишлоком Н. мотивація праці поділяється на три види: матеріальна, моральна та адміністративна [102, 9]. Тимошенко І.І., Соснін О.С. виділяють матеріальну, духовну і соціально-психологічну мотивацію [113].

Матеріальна мотивація праці – це спонукання людей за допомогою економічних важелів до збільшення кількості, підвищення якості і результативності праці (за Семикіною М.В. – економічна мотивація праці). До методів економічного стимулювання належать: оплата праці найманих працівників, індексація заробітної плати і відповідності з рівнем інфляції, одноразові виплати з прибутку підприємства (бонуси, премії); участь у акціонерному капіталі; оплата транспортних витрат; реалізація працівникам товарів, що випускаються організацією; виділення коштів на освіту, підготовку та перепідготовку кадрів, організація безкоштовного медичного та консультативного обслуговування; виділення коштів на житлове будівництво; соціальне та медичне страхування за рахунок організації працівників та членів їх сімей; оплата відпочинку працівників тощо [21, 37].

З метою усунення суперечностей між власниками засобів виробництва та найманими працівниками та з метою підвищення ефективності матеріальної мотивації пропонується [114, 47] використовувати систему участі найманих

працівників у прибутках підприємства. Об'єктом розподілу є чистий прибуток. Такий розподіл має затверджуватись у процесі переговорів між роботодавцем і найманими працівниками і відображатись у колективному договорі. Фонд соціальної підтримки працівників пропонують формувати з метою непрямого мотивування праці працюючих, а саме: безповоротна допомога в різних не передбачуваних життєвих обставинах; компенсація лікування в медичних закладах; пільгові та безвідсоткові кредити на отримання освіти чи купівлю житла тощо.

Особливістю трудової мотивації в сільському господарстві є необхідність підвищення її ефективності шляхом встановлення раціонального співвідношення доходів від праці та власності (для осіб, які є власниками земельних паїв і працюють на підприємстві) [108, 11]. Гніденко О.А. відмічає, що на формування мотивів у сільському господарстві впливають особливості аграрної праці, які залежать від природних, біологічних, кліматичних факторів, сезонності робіт, розвитку соціальної інфраструктури, рівня життя сільського населення, демографічного стану на селі тощо.

Для формування ефективного механізму матеріальної мотивації праці в сільському господарстві пропонується впровадження погодинної оплати праці, яка може виступати у фіксованій та заохочувальній формі. При фіксованій формі нарахування заробітної плати здійснюється за тарифними ставками, які залежать від тривалості роботи за певним розрядом та від оцінки трудового внеску працівника. При заохочувальній – на основі виробітку. Для кожного кваліфікаційного розряду пропонується встановити три рівні тарифних ставок залежно від виробітку працівника: нормальний – характеризує середній рівень ефективності (в межах 100%); мінімально допустимий – нижче від 100% норми; верхній (понад 100% норми) [108, 12].

Трудова мотивація формується на базі внутрішньої мотивації особистості і безпосередньо пов'язана з умовами, змістом та режимом праці. Чинниками трудової мотивації є: різноманітні економічні нормативи і пільги; рівень та справедливість розподілу доходів у колективі; наповнення праці творчим змістом та можливість для проявлення ініціативи; стимулювання вільним часом (надання за активну роботу додаткових відпусток та вихідних; скорочення тривалості робочого дня за рахунок високої продуктивності праці; організація гнучкого графіку роботи тощо).

Статусну мотивацію узгоджують з потребами досягнення поставлених цілей та самореалізації особистості. Дієвими чинниками цієї групи мотивації є можливість самостійно приймати рішення щодо форм і методів роботи; право контролю за якістю і кількістю виконуваної роботи; наявність можливості вносити пропозиції щодо напрямків удосконалення роботи колективу, особистої роботи тощо.

Адміністративна (організаційна) мотивація. Методами адміністративної мотивації можуть бути норми щодо виконання роботи з відповідними санкціями у разі порушення трудової дисципліни. Ця форма мотивації передбачає заходи щодо дотримання працівниками дисципліни, застосування

конкретних заходів дисциплінарної відповідальності (зауваження, догани, переведення на нижчеоплачувану роботу, звільнення тощо).

Тимошенко І.І., Соснін О.С. [113, 312] до соціальних методів мотивації відносять: створення умов для розвитку почуття відповідальності та взаємодопомоги, методи управління внутрішньогруповими процесами, управління поведінкою особистості в колективі за допомогою команди, наказу, заборони, особистого прикладу. Найбільш об'ємну складову соціальних методів мотивації становлять методи управління внутрішньогруповими процесами. До них відносять:

- методи активізації (обмін досвідом, змагання, моральне стимулювання);
- методи соціального нормування (гармонізація соціальних відносин за допомогою введення певних норм, таких, як традиції, обряди, подарунки, фотоальбоми тощо);
- соціальне регулювання (використання договорів, зобов'язань, встановлення порядку розподілу певних благ).

Семикіна М.В. під соціальною мотивацією розуміє процес спонукання людини до ефективної праці за допомогою соціальних важелів (умови праці та життя, соціальна захищеність особистості, рівень освіти тощо) [107, 43]. У той же час автор до методів соціальної мотивації відносить надання більшої самостійності в роботі, делегування більших повноважень, залучення до участі в управлінні, надання соціальних гарантій, розвиток соціальної інфраструктури.

На наш погляд, мотивація праці – це процес, який не може бути лише частиною психологічних методів мотивації, адже він вміщує складні економічні взаємовідносини.

Соціальна мотивація передбачає збереження стану здоров'я працівників та членів їх сімей, можливість отримати роботу відповідно до власних інтересів та схильностей і професійної підготовки, почуття впевненості у майбутньому (найближчим часом та після виходу на пенсію); творча атмосфера в колективі, створення можливостей для накопичення та росту заощаджень й добробуту працюючих та членів їх сімей.

Психологічні методи мотивації праці передбачають створення сприятливого психологічного клімату в колективі, нагородження грамотами, медалями тощо.

Підвищення ефективності мотивації трудової діяльності можна пов'язати з подальшим розширенням можливостей системи соціального партнерства, яка базується на об'єднанні представників роботодавців, держави та найманих працівників. Завданням соціального партнерства є пошук компромісів прийняття та узгодження рішень з питань стабілізації соціально-трудоких відносин.

Створення сприятливих та безпечних умов проживання і праці населення країни, підвищення мотивації його трудової діяльності, соціальне партнерство, встановлення мінімальної заробітної плати, регулювання доходів, їх індексація, встановлення соціальних гарантій – це далеко неповний перелік завдань держави в галузі регулювання трудових відносин.

Якщо мотиви формуються на основі конкретних потреб особистості, то, впливаючи на певні потреби, можна деякою мірою сформувати необхідну на даному етапі розвитку мотивацію, хоча в науковій літературі зустрічається твердження, що потреби, мотиви, бажання неможливо сформувати, що на спроби безпосереднього впливу вона відповідає імітацією та пасивністю.

На мотиви трудової діяльності впливає сукупність потреб фізіологічного розвитку, соціальних та духовних. Потреби фізіологічного розвитку особистості зумовлюють групу мотивів, а саме: прагнення отримувати дохід, достатній для забезпечення свого існування та існування своєї сім'ї; бажання досягти певного рівня достатку, відповідного власному баченню світу та уявленню про добробут; прагнення отримувати такий дохід, який би був достатнім для формування заощаджень; бажання володіти майном; прагнення до участі у розподілі прибутку підприємства та отримання дивідендів від наявних у власності акцій; потреба мати добрі умови праці та комфортне навколишнє середовище (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Взаємозв'язок потреб, мотивів та методів мотивації

Потреби	Мотиви	Методи мотивації	Вид мотивації
Фізичного існування	<ul style="list-style-type: none"> - бажання мати високу заробітну плату, достатню для досягнення певного рівня добробуту; - прагнення мати дохід, достатній для інвестування в подальший розвиток особистості; - бажання мати нешкідливі умови праці 	<ul style="list-style-type: none"> - постійний заробіток; - змінний заробіток (премія, надбавка, оплата святкових та надурочних, доплата за вислугу років); - соціальні гарантії за колективною угодою; - участь у власності (через розподіл майна, дивіденди, акції) 	економічна; адміністративна
Соціальні	<ul style="list-style-type: none"> - бажання мати чітко визначені умови праці; - прагнення виконувати роботу творчого, інноваційного характеру; - бажання брати участь в управлінні підприємством; - прагнення до стабільної зайнятості, соціального захисту та страхування 	<ul style="list-style-type: none"> - надання більшої самостійності у роботі; - залучення до участі в управлінні через самоврядування, ради, профспілки; - надання соціальних гарантій та пільг; - розвиток соціальної інфраструктури; - висування на вищу посаду; - подяка керівництва; - створення сприятливого психологічного клімату 	економічна; адміністративна
Духовні	необхідність самовдосконалення		моральна

Джерело: розроблено автором

У ситуації, коли темпи росту цін на товари широкого вжитку, продукти харчування, комунальні та інші послуги перевищують темпи росту заробітної

плати, з'являється (чи збільшується) частина населення, яка не зможе задовольняти свої потреби фізичного існування на попередньому рівні. Вихід з такої ситуації частина населення буде шукати у додатковій зайнятості, підвищенні ефективності своєї праці. Для цієї частин населення отримання доходу з метою задоволення фізіологічних потреб на рівні, не нижчому від попереднього, може стати стимулюючим фактором трудової діяльності. Інша частина населення буде шукати вихід у зменшенні рівня споживання, обмеженні потреб фізіологічного існування, в кращому випадку – в переорієнтації їх на потреби соціального та духовного розвитку, тобто зможуть обмеження споживання використати для духовного росту. Зменшення рівня задоволення потреб фізичного існування може викликати процеси деградації на всіх рівнях. Тому невідповідність у темпах росту цін на товари та темпах росту доходів населення з одночасним формуванням умов для додаткової зайнятості не може розглядатись як потужний стимул для підвищення ефективності праці.

Висновки до розділу 2

1. У постіндустріальній економіці акцент має ставитись на інноваційній зайнятості, тобто діяльності громадян по продукуванню та впровадженню нових ідей на своїх робочих місцях з метою більш повного задоволення особистих та суспільних потреб. Інноваційна зайнятість передбачає постійне поповнення рівня знань, що підвищує актуальність постійної освіти. Під впливом інформатизації та інтелектуалізації суспільних відносин значній трансформації піддаються форми та види зайнятості. Відбувається скорочення зайнятого населення у традиційних секторах економіки. Розвиваються інноваційні форми зайнятості, зокрема, дистанційна.

2. Вихідним моментом у складних економічних відносинах (зайнятість – робоча сила – заробітна плата) є процес формування особистих потреб населення. Одним із кінцевих результатів цих взаємовідносин є задоволення конкретних потреб особистості.

3. Більшість особистих потреб власників робочої сили задовольняється на підприємствах усіх форм власності, а саме: отримання доходу у формі заробітної плати, потреба в комфортних умовах праці, чітко встановлені правила роботи, спілкування з колегами, наявність елементу творчості при виконанні професійних обов'язків.

4. За рахунок частини доданої вартості підприємств приватної та колективної форми власності створюються соціальні фонди, призначені для задоволення потреб лише членів відповідних колективів, а суспільні фонди, які створюються частково за рахунок коштів державних підприємств, метою своєї діяльності мають задоволення суспільних потреб.

5. Для власників приватних підприємств пріоритетними є інвестиційні потреби, пов'язані з прагненням спрямувати частину прибутку на примноження власності, розширення та оновлення виробництва. Для того, щоб інвестиції стали потребою і власників робочої сили, необхідна стабільність у суспільстві та впевненість робітників, що вони будуть працювати на цих підприємствах.

6. Прибуток, створений на основі приватної власності, може використовуватись як на розширення виробництва, формування заощаджень, так і на задоволення найрізноманітніших потреб підприємця та його сім'ї. У результаті необхідності пошуку нових форм задоволення особистих потреб споживачів, підприємець змушений генерувати нові ідеї формування певних потреб, освоювати новітні технології та впроваджувати їх у виробництво.

7. Необхідно на державному рівні створювати умови для збільшення персоніфікованої власності, за якої працівник має два джерела доходів – від продажу своєї робочої сили та дохід на вкладений капітал. Економічна функція власності при цьому подвоюється, збільшуючи пропорційно мотивацію працюючих.

8. Підвищення ефективності мотивації трудової діяльності можна пов'язати з подальшим розширенням можливостей системи соціального партнерства, яка базується на об'єднанні представників роботодавців, держави та найманих працівників.

9. Потреби фізіологічного розвитку особистості зумовлюють групу мотивів, а саме: прагнення отримувати дохід, достатній для забезпечення свого існування та проживання своєї сім'ї; бажання досягти певного рівня достатку, відповідного власному баченню світу та уявленню про добробут; прагнення отримувати такий дохід, який би був достатнім для формування заощаджень; бажання володіти майном; прагнення до участі у розподілі прибутку підприємства.

Розділ 3

Економічні передумови формування рівня та структури особистих потреб населення

3.1. Сучасні тенденції формування особистих потреб

У зв'язку з тим, що потреби – це латентні реальності, тому без емпіричної фіксації їх прояву та вивчення механізму їх виникнення неможливо проаналізувати і прослідкувати їх властивості.

Щоб підвищити надійність ідентифікації потреб, важливо їх аналіз за формами прояву, мотивами, результатами діяльності здійснювати разом з розглядом факторів, що їх формують. Якщо виявити причини, що викликають потреби, то їх можна екстраполювати на потреби особистості.

Деякі потреби можуть виникати на основі отриманого суб'єктом досвіду, схильностей, звичок. Потреби змінюються не тільки тому, що змінюється об'єктивний світ, але і тому, що змінюється сама людина. Вони також можуть формуватись на основі знань, поінформованості. Так як поінформованістю можна управляти (наприклад, за допомогою реклами, пропаганди тощо), то це означає, що можна управляти виникненням самої потреби [33, 23].

На особисті потреби впливає система цінностей, яка, в свою чергу, формується під впливом життєвого досвіду особи, під впливом різних зовнішніх джерел (сім'я, література, телебачення, засоби масової інформації тощо).

Особисті потреби формуються і змінюються у зв'язку зі зміною об'єкта потреб та інтелектуально-психологічного, духовного стану особистості, тому важливо всебічно розвивати духовні потреби населення, особливо у підростаючого покоління.

Духовні потреби займають особливе місце у структурі потреб особистості. Формування та розвиток духовних потреб відбувається в сім'ї, різних навчальних, культурних, духовних закладах. Формуванню та розвитку духовних потреб сприяє побут, архітектура будинків, споруд, театрів тощо. Завдання батьків, учителів при формуванні духовних потреб підростаючого покоління полягає в тому, щоб, використовуючи індивідуальний підхід, знаючи особливості, схильності та здібності дитини, розкрити перед нею велич природи, людини, матеріального світу, всесвіту, талант та духовне багатство кожного народу [17, 22].

У період інтенсивного розвитку персональних комп'ютерів, посилення впливу на особистість кінематографу не втрачає, а, навпаки, набуває особливого значення формування духовності через індивідуальне спілкування з книгою. Через книгу відбувається зв'язок поколінь, формування самосвідомості та інтелекту нації. На формування духовних потреб здійснюють також відповідний вплив театр, музеї, виставки тощо.

Виробництво теж формує потреби, надає для особистого споживання об'єкти споживання, визначає відповідно до властивостей об'єкта спосіб та

форму споживання. З іншого боку, саме виробництво визначає межу задоволення потреб, тобто, крім того, що вже виготовлено, більше спожити неможливо.

У процесі особистого споживання виявляється відповідність предметів виробництва змісту і характеру особистих потреб, тому особисті потреби визначають зміст і обсяг виробництва, його техніко-організаційні характеристики.

Формування особистих потреб відповідає принципам організації суспільства в цілому, принципам розподілу та обміну. Воно відображає культуру суспільства та культуру споживання в цілому, традиції суспільства тощо [14, 32].

З розвитком суспільства відбувається зростання потреб населення. Особливістю нинішнього етапу розвитку суспільства є відсутність однакового доступу до різних благ та послуг (див. табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Диференціація життєвого рівня населення України

Роки	Квінтільний коефіцієнт диференціації грошових витрат, разів	Співвідношення грошових витрат 20% найбільш та 20% найменш забезпеченого населення, разів	Частка населення з середньодушовими витратами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму, %
2000	2,8	6,0	87,9
2001	3,0	6,0	89,0
2002	2,7	5,7	88,4
2003	2,7	5,7	83,4
2004	2,6	5,5	73,8
2005	2,6	5,5	64,0
2006	2,6	5,5	59,4
2007	2,2	4,1	39,8
2008	2,2	4,2	25,6

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України

Відповідно до офіційних оцінок Держкомстату, чисельність населення з доходами нижче прожиткового мінімуму з 2000 по 2006 роки (у %) склала відповідно 87,9%; 89,0%; 88,4%; 83,4%; 73,8%; 64,0%, 59,4% від загальної кількості. Хоча і спостерігається тенденція до зниження цього показника, доходи нижче прожиткового мінімуму мають більше 60% населення України. Співвідношення між витратами найбагатших та найбідніших верств населення хоч і зменшується, але у 2004-2006 роках залишалось досить високим – 5,5 рази.

Відсутність продуманої системи вирівнювання доходів і майнового становища різних верств населення призводить до різкої диференціації суспільства за рівнем доходів. При цьому створюється мультиплікативний ефект поляризації у зв'язку з тим, що з часом найбагатші верстви населення будуть безперервно нарощувати свої переваги за рахунок вигідних інвестицій в

економіку, отримання освіти, підтримання в належному стані здоров'я, розвитку особистості тощо [115, 70]. При такому стані речей необхідна на державному рівні політика вирівнювання доходів, спрямована на соціальну підтримку верств населення з низькими доходами та обмеження доходів груп населення з високими доходами.

Одним із напрямків подолання бідності є розвиток сільського господарства і зростання на цій основі доходів населення. Якщо розвиток сільського господарства розглядати як пріоритет розвитку країни, то, підкріпивши його економічними стимулами, можна забезпечити населення продуктами харчування, знизити рівень безробіття, залучити молодь до суспільно корисної праці.

На формування індивідуальних потреб впливає попит населення. Виробники продукції, фірми, які реалізують продукцію, орієнтуючись на платіжний попит населення, пропонують на ринку товари різної цінової категорії. Зростання товарообігу свідчить про зростання попиту населення.

Спостерігається зростання роздрібного товарообігу у всіх областях. Причому у більшості областей домінує товарообіг непродовольчими товарами (див. табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Індекси фізичного обсягу роздрібного товарообігу підприємств України

	1990=100									
	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Роздрібний товарообіг	36	32	36	42	50	61	76	95	124	145
Продовольчі товари	43	30	31	34	39	47	56	66	77	83
Харчові продукти	37	22	22	23	26	31	36	43	50	55
Алкогольні напої	80	99	109	123	146	182	214	251	286	324
Непродовольчі товари	29	38	46	56	70	86	111	146	201	245
Товарообіг ресторанного господарства	35	26	28	31	32	34	36	41	46	46

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України

У структурі роздрібного товарообігу найбільшими темпами упродовж 1995-2005 років зростала реалізація алкогольних напоїв, тобто, відбувається стрімке зростання виробництва алкогольних напоїв, особливо слабоалкогольних, основним споживачем яких є молодь. Як наслідок, Україна домінує у Європі за кількістю дітей, що вживають алкогольні напої систематично. Головна небезпека, пов'язана із впливом алкоголю на здоров'я, полягає в тому, що споживання алкоголю відображається на здоров'ї населення і може призвести до появи нежиттєздатного потомства. Алкоголізм веде до деградації особистості, наносить шкоду організму людини, морально-психологічному клімату сім'ї, колективу, суспільства (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Виробництво алкогольних напоїв, тютюнових виробів
(в млн. дол.)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Горілка, інші міцні напої, включаючи слабоградусні напої	26,7	40,3	435,1	35,5	37,2	41,3
Лікери, солодкі наливки, спиртові настоянки, інші спиртові напої	5,7	7,4	23,1	23,7	25,4	20,4
Вино виноградне	15,3	15,4	16,4	17,1	19,5	21,0
Вино "Шампанське"	3,3	4,0	4,4	4,5	4,5	4,0
Коньяк	1,6	2,0	2,4	2,8	3,6	3,9
Пиво	170	194	238	268	316	320
Сигарети, млрд. шт.	96,8	109	120	120	129	130

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України

Процес формування потреб має контролюватись з боку суспільства, щоб не допускати деформації потреб, деструктивних явищ, які впливають на підрив здоров'я нації. Тому важливо через органи державного регулювання, виховні заклади, вартісні та правові важелі впливати на те, щоб підростаюче покоління відтворювало здорові потреби. На державному рівні має бути розроблена та науково обґрунтована державна антиалкогольна програма, метою якої має бути формування стійкого імунітету проти вживання алкогольних, тютюнових, наркотичних засобів.

Для зменшення вживання пива, алкогольних та слабоалкогольних напоїв необхідно: підвищити акцизи на всі види алкогольних напоїв; продавати алкогольні напої особам з 20-ти річного віку та до 22-ої години вечора; за рахунок частини акцизного збору на алкогольні та тютюнові вироби створити фонд фінансування антиалкогольної програми, ведення пропаганди здорового способу життя.

Процес задоволення потреби характеризується певним способом, мірою, частотою, дозою, еластичністю, масштабом тощо.

Для більшості потреб способом задоволення є особисте споживання. Міра задоволення може бути повною або частковою. Можливі такі міри задоволення: нульова, коли потреба зовсім не задовольняється; низька (задовольняється мінімально); середня (задовольняється наполовину); нормальна, тобто задовольняється так, що потреба не турбує споживача; висока (задовольняється без перенасичення); найвища, коли відбувається перенасичення споживання [33].

Відповідно за мірою задоволення розрізняють такі потреби [26, 112]:

– абсолютні, які відбивають останні досягнення науки та техніки, відповідають уяві і рівню життя за високими світовими стандартами. Вони визначаються максимально можливим обсягом виробництва матеріальних благ

та послуг. Ці потреби є орієнтиром економічного розвитку суспільства, базою прогнозування виробництва у більш-менш віддаленій перспективі;

– дійсні потреби, які уже сформовані на основі досягнутого рівня виробництва. Дійсні потреби мають наблизитись до абсолютних у міру розвитку виробництва;

– платоспроможні потреби, тобто потреби, які виступають у формі задоволення платоспроможного попиту і визначаються співвідношенням цін на предмети споживання та грошовими доходами населення.

Якщо особа не знаходить правильної міри задоволення і задовольняє потребу максимально, то може сформуватись гіпертрофована потреба. Її ознакою є те, що вона отримує максимальну міру і частоту задоволення, що перевищує нормальну і абсолютно підкоряє собі носія потреби.

Міра задоволення потреб часто визначається бюджетом витрачених на них коштів та часу. Частота задоволення певної потреби визначається кількістю разів задоволення потреби за певний проміжок часу: день, місяць, рік тощо. Чим більша доза та частіша частота доз, тим вища міра задоволення потреби.

Еластичність потреби – це можливість змінювати кількісні та якісні параметри потреби за певний проміжок часу у зв'язку зі зміною факторів, що детермінують потребу. Масштаб потреб характеризується через її масовість у суспільстві, сумарну величину якої характеризує попит. Масовість потреби в суспільстві залежить від числа носіїв потреби.

Прослідкуємо міру задоволення основних потреб населення України.

Потреби у харчуванні. Витрати на продукти харчування (в тому числі харчування поза домівкою) та на алкогольні напої і тютюнові вироби складають біля 60% сукупних витрат домогосподарств. Однак якщо проаналізувати якісний склад харчування та обсяг спожитих основних мікро- та макроелементів, то приходимо до невтішних висновків.

Споживання продуктів харчування різко скоротилось у 1995 році. Не дивлячись на те, що з 2001 року намітилась тенденція росту обсягів спожитих продуктів харчування, за деякими продуктами вони ще нижче раціональної норми, затвердженої МОЗ (таблиця 3.4).

Таблиця 3.4

**Споживання продуктів харчування однією особою
(за рік, кг)**

Роки	Рац. норма	1990	2000	2005	2006	2007	2008
м'ясо, м'яс. прод.	45,0	68	39,6	39	56,4	61,2	61,2
молоко, мол. прод.	291,6	373	205,2	226	267,6	265,2	271,2
яйця, шт.	231,3	272	216,0	238	228,0	240,0	240,0
риба, риб. прод.	13,5	17,5	15,6	14,4	22,8	22,8	25,2
цукор	27,6	50	42	38	38,4	38,4	40,8
олія	6,4	11,6	21,6	13,5	20,4	20,4	21,16
картопля	93,2	131	124,8	136	104,4	99,6	100,8
овочі	110,4	102	114,0	120	112,8	104,4	111,6

фрукти і ягоди	42,0	47	30,0	37	36,0	43,2	44,4
хліб, хліб. прод.	101,4	141	128,4	124	117,6	115,2	115,2

Коефіцієнт задоволення потреб населення у продуктах харчування можна визначити таким чином:

$$K_{зпнх} = \frac{q_{\phi}}{q_{н}}, \quad \text{де}$$

q_{ϕ} – фактичне споживання на душу населення;

$q_{н}$ – нормативне споживання на душу населення.

Розрахуємо коефіцієнт задоволення потреб населення в продуктах харчування (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Розрахунок коефіцієнта задоволення потреб населення в продуктах харчування

Продукти харчування	Роки					
	1990	2000	2005	2006	2007	2008
м'ясо, м'ясопродукти	1,5111	0,88	0,867	1,253	1,36	1,36
молоко, молокопродукти	1,279	0,704	0,775	0,918	0,909	0,930
яйця, шт.	1,176	0,934	1,029	0,986	1,038	1,038
риба, рибопродукти	1,296	1,156	1,067	1,689	1,689	1,867
цукор	1,812	1,522	1,377	1,391	1,391	1,478
олія	1,813	3,375	2,109	3,188	3,188	3,306
картопля	1,406	1,339	1,459	1,12	1,069	1,082
овочі	0,924	1,033	110,4	1,022	0,946	1,011
фрукти і ягоди	1,119	0,714	0,881	0,857	1,029	1,029
хліб, хлібопродукти	1,391	1,266	1,223	1,16	1,136	1,136
Інтегральний коефіцієнт задов.	1,373	1,292		1,358	1,376	1,424

Середнє арифметичне коефіцієнтів задоволення потреб кожного з перерахованих продуктів харчування буде інтегрованим коефіцієнтом задоволення потреб населення в продуктах харчування:

$$I_j = \sum_{i=1}^{10} \frac{K_{зпнi}}{10}$$

Інтегрований коефіцієнт задоволення особистих потреб у 2000 році суттєво знизився порівняно з 1990 роком. У 2006 році він був ще нижчим, ніж у 1990 році, зате вищим, ніж у 2000 році за рахунок значного (більше ніж у 3 рази) споживання олії, що перевищувало нормативний показник. У 2007-2008 роках інтегральний показник задоволення особистих потреб у продуктах

харчування перевищує показники попередніх років (за рахунок перевищення порівняно з нормативним споживанням риби, цукру, олії, м'яса тощо).

Протягом 1990-2008 років сукупний об'єкт (тобто задоволення потреб населення у харчуванні) не удосконалювався. Спостерігаємо погіршення його структури. Домінував хлібно-картопляний характер харчування. Різко знизилось у 1995 році споживання м'ясо-молочних та рибних продуктів. Їх рівень 2008 року значно менший показників 1990 року. Так, м'яса та м'ясопродуктів у 2006 році споживалось на 35% менше ніж у 1990 році, молока та молочних продуктів на 37%, риби та рибопродуктів – на 20% тощо. Калорійність спожитих продуктів харчування однією особою у 2006 році була на 18,4% менша ніж у 1990 році. Аналіз статистичних даних, проведений з метою визначення рівня споживання продуктів харчування, свідчить, що відбулось падіння споживання рибопродуктів, яєць, фруктів. За останні 10 років ці показники виявились відкинутими на 20-25 років назад [116, 122].

У зв'язку з подорожчанням послуг громадського харчування у способі задоволення потреб у харчуванні домінує домашнє харчування та харчування в закладах “швидкого типу харчування”. Зважаючи на те, що харчування у закладах “швидкого типу” негативно впливає на білково-жировий обмін, актуальним є питання про розширення мережі традиційних закладів харчування, де б пропонувались перші, другі та інші страви в асортименті.

Варто відмітити у формуванні та задоволенні потреби у харчуванні і позитивну тенденцію: відбулося насичення побуту інструментами та технікою, які значно полегшують працю при приготуванні їжі, скорочують час, що при цьому затрачується. Збільшився асортимент продуктів харчування та напівфабрикатів, значно збільшилась площа торгових приміщень тощо.

Структура грошових доходів у 2007 році мала такий вигляд: оплата праці – 56,9%; доходи від підприємницької діяльності – 5,9%; доходи від продажу сільськогосподарської продукції – 4,0%; пенсії, стипендії, допомоги та субсидії – 25,8%; грошова допомога від родичів – 7,4%.

Розрахуємо x_1 , x_2 , ... за відповідною структурою та за найбільшим середньодушовим доходом групи.

Припустимо, що витрати на продовольчі товари однієї особи дорівнюють витратам домогосподарства, у складі якого є одна особа. Тоді грошові доходи та витрати населення на продовольчі товари можна подати за допомогою таблиці 3.6 (розрахунки виконано відповідно до видання Кулініч Є.І. Економетрія) [117].

Таблиця 3.6

Структура доходів населення

№ групи сімей	Групи сімей із середньо-душовим доходом	Доходи					Витрати на продовольчі товари, грн.
		оплата праці x_1	доходи від підприємницької діяльності x_2	доходи від продажу с/г продукції x_3	пенсії, стипендії, допомоги, субсидії x_4	грошова допомога від родичів x_5	
1	до 300,0	170,7	17,7	13,0	77,4	22,2	215,1
2	300,1-360,0	204,8	21,2	14,5	92,9	26,6	245,2
3	360,1-420,0	239,0	24,8	16,8	108,4	31,0	279,7
4	420,1-480,0	307,3	31,9	21,6	139,3	40,0	338,0
5	480,1-540,0	341,4	35,4	24,0	154,8	44,4	366
6	540,1-600,0	375,5	38,9	26,4	170,4	48,8	388,7
7	600,1-660,0	409,6	42,5	28,8	185,8	51,3	433,4
8	660,1-720,0	443,8	46,0	31,2	201,2	57,8	455,5
9	720,1-780,0	478,0	49,6	33,6	216,7	62,1	475,4
10	понад 840,0	569,0	59,0	40,0	258,0	74,0	488,0

Таблиця 3.7

Визначення параметрів рівняння залежності витрат населення на продовольчі товари відповідно від оплати праці у розрахунку на одну людину

№ групи сімей	Оплата праці в розрахунку на одну людину, грн., x_1	Витрати однієї людини на продовольчі товари, грн., y	$\frac{x_{1i}}{x_{1\min}} - 1$	$\frac{y_i}{y_{\min}} - 1$	bdx_1	Теоретичне значення витрат однієї особи, грн.
1	170,7	215,1	0	0	0	215,1
2	204,8	245,2	0,2		0,133	258,12
3	239,0	279,7	0,4		0,266	301,14
4	307,3	338,0	0,8		0,533	387,18
5	341,4	366,0	1,0		0,666	430,20
6	375,5	388,7	1,2	0,8	0,799	473,22
7	409,6	433,4	1,4	1,02	0,932	516,24
8	443,8	455,5	1,6	1,12	1,066	559,26
9	478,0	475,4	1,8	1,21	1,199	602,28
10	569,0	488,0	2,3	1,27	1,532	709,83
			10,7	7,132		4452,57

$$b_1=0,666$$

$$bdx_1 = \left(\frac{x_{1i}}{x_{1\min}} - 1 \right) \times b$$

Таблиця 3.8

**Визначення параметрів рівняння залежності витрат населення
на продовольчі товари відповідно до доходів
від підприємницької діяльності**

№ групи сімей	Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості, грн., x_2	Витрати на 1 людину на продовольчі товари, грн., y	$\frac{x_{2i}}{x_{2\min}} - 1$	$\frac{y_i}{y_{\min}} - 1$	bdx_2	Теоретичне значення витрат однієї особи, грн.
1	17,7	215,1	0	0	0	215,10
2	21,2	245,2	0,198	0,140	0,132	243,49
3	24,8	279,7	0,401	0,300	0,266	301,355
4	31,9	338,0	0,802	0,571	0,533	387,61
5	35,4	366	1,000	0,702	0,66443	430,20
6	38,9	388,7	1,198	0,807	0,796	472,79
7	42,5	433,4	1,401	1,015	0,931	516,455
8	46,0	455,5	1,599	1,118	1,062	559,045
9	49,6	475,4	1,802	1,210	1,197	602,71
10	59,0	488,0	2,333	1,269	1,550	716,928
			10,734	7,132		4445,683

$$b_2=0,66443$$

Таблиця 3.9

Визначення параметрів рівняння залежності витрат населення на продовольчі товари відповідно доходів від пенсій, стипендій, допомог та субсидій

№ групи сімей	Доходи від продажу с/г продукції, грн., x_3	Витрати на 1 людину на продовольчі товари, грн., y	$\frac{x_{3i}}{x_{3\min}} - 1$	$\frac{y_i}{y_{\min}} - 1$	bdx_3	Теоретичне значення витрат однієї особи, грн.
1	12,0	215,1	0	0	0	215,10
2	14,5	245,2	0,208	0,14	0,138	259,841
3	16,8	279,7	0,4	0,30	0,266	301,14
4	21,6	338,0	0,8	0,571	0,531	387,18
5	24,0	366,0	0,1	0,702	0,664	430,20
6	26,4	388,7	1,2	0,807	0,797	473,22
7	28,8	433,4	1,4	1,015	0,930	516,24
8	31,2	455,5	1,6	1,118	1,062	559,26
9	33,6	475,4	1,6	1,210	1,195	602,28
10	40,0	488,0	2,33	1,269	1,547	716,928
			10,738	7,132		4246,289

$$b_3=0,664$$

Таблиця 3.10

**Визначення параметрів рівняння залежності витрат населення
на продовольчі товари відповідно доходів від пенсій,
стипендій, допомог та субсидій**

№ групи сімей	Пенсії, стипендії, допомоги та субсидії, грн., x_4	Витрати на 1 людину на продовольчі товари, грн., y	$\frac{x_{4i}}{x_{4\min}} - 1$	$\frac{y_i}{y_{\min}} - 1$	bdx_4	Теоретичне значення витрат однієї особи, грн.
1	77,4	215,1	0	0	0	215,1
2	92,9	245,2	0,2	0,14	0,133	258,12
3	108,4	279,7	0,401	0,30	0,266	301,355
4	139,3	338,0	0,8	0,571	0,531	387,18
5	154,8	366,0	1,0	0,702	0,664	430,20
6	170,4	388,7	1,202	0,807	0,798	473,65
7	185,8	433,4	1,401	1,015	0,930	516,455
8	201,2	455,5	1,599	1,118	1,062	559,045
9	216,7	475,4	1,8	1,210	1,195	602,28
10	258,0	488,0	2,33	1,269	1,547	716,283
			10,733	7,132		

$$b_4=0,664$$

Таблиця 3.11

**Визначення параметрів рівняння залежності витрат населення на
продовольчі товари відповідно доходів від грошової допомоги від родичів**

№ групи сімей	Грошова допомога родичів, грн., x_5	Витрати на 1 людину на продовольчі товари, грн., y	$\frac{x_{5i}}{x_{5\min}} - 1$	$\frac{y_i}{y_{\min}} - 1$	bdx_5	Теоретичне значення витрат однієї особи, грн.
1	22,2	215,1	0	0	0	215,10
2	26,6	245,2	0,198	0,14	0,133	257,69
3	31,0	279,7	0,396	0,3	0,265	300,28
4	40,0	338,0	0,802	0,57	0,537	387,61
5	44,4	366,0	1,0	0,7	0,670	430,20
6	48,8	388,7	1,198	0,8	0,803	472,79
7	51,3	433,4	1,311	1,02	0,878	497,096
8	57,8	455,5	1,604	1,12	1,075	560,12
9	62,1	475,4	1,797	1,21	1,204	601,635
10	74,0	488,0	2,333	1,27	1,563	716,283
			10,639	7,132	7,128	4438,804

$$b_5=0,670$$

За даними таблиць розрахуємо значення параметра b – для фактора x_1 :

$$b_1 = \frac{\sum \left(\frac{y_i}{y_{\min}} - 1 \right)}{\sum \left(\frac{x_1}{x_{1\min}} \right)} = \frac{7,132}{10,7} = 0,666$$

– для фактора x_2 :

$$b_2 = \frac{\sum \left(\frac{y_i}{y_{\min}} - 1 \right)}{\sum \left(\frac{x_2}{x_{2\min}} \right)} = \frac{7,132}{10,734} = 0,66443$$

– для фактора x_3 :

$$b_3 = \frac{\sum \left(\frac{y_i}{y_{\min}} - 1 \right)}{\sum \left(\frac{x_3}{x_{3\min}} \right)} = \frac{7,132}{10,738} = 0,664$$

– для фактора x_4 :

$$b_4 = \frac{\sum \left(\frac{y_i}{y_{\min}} - 1 \right)}{\sum \left(\frac{x_4}{x_{4\min}} \right)} = \frac{7,132}{10,733} = 0,664$$

– для фактора x_5 :

$$b_5 = \frac{\sum \left(\frac{y_i}{y_{\min}} - 1 \right)}{\sum \left(\frac{x_5}{x_{5\min}} \right)} = \frac{7,132}{10,639} = 0,670$$

Параметр b однофакторних рівнянь свідчить про заміну розміру відхилень коефіцієнта порівняння результативної ознаки залежно від зміни розміру відхилень коефіцієнтів порівняння фактора на одиницю. Наприклад, для фактора “оплата праці” параметр b означає, що заміна коефіцієнтів порівняння цього фактора на одиницю обумовлює зміну розміру відхилень коефіцієнтів порівняння результативної ознаки в 0,666 рази.

Рівняння однофакторної прямої залежності має при цьому такий вигляд:

$$y_x = 215,1 \times \left(1 + 0,666 \frac{dx_i}{x_{\min}} - 1 \right)$$

Для розрахунку коефіцієнтів усталеності зв'язку між факторами та результативною ознакою за табл. 3.6 – 3.11 $\left(\frac{y_i}{y_{\min}} - 1\right)$ та (bdx) визначимо розмір відхилень $(dy - bdx)$. Розрахунки розмістимо в табл. 3.12.

Таблиця 3.12

Допоміжна таблиця для розрахунку коефіцієнта усталеності зв'язку

№ групи сімей	Розрахунки відхилень $(dy - bdx)$ для відповідного фактора				
	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5
1	0	0	0	0	0
2	0,007	0,008	0,002	0,007	0,007
3	0,034	0,034	0,034	0,034	0,035
4	0,037	0,038	0,040	0,040	0,033
5	0,034	0,038	0,038	0,038	0,030
6	0,001	0,011	0,010	0,009	0,003
7	0,088	0,084	0,085	0,085	0,142
8	0,580	0,056	0,056	0,056	0,045
9	0,590	0,013	0,015	0,015	0,006
10	1,030	0,281	0,278	0,278	0,293
	2,401	0,563	0,558	0,562	0,594

За даними табл. 3.12 коефіцієнти усталеності зв'язку складають:

– для фактора x_1 :

$$k_1 = 1 - \frac{\sum (dy - bdx_1)}{\sum dy} = 1 - \frac{2,401}{7,132} = 0,663$$

– для фактора x_2 :

$$k_2 = 1 - \frac{\sum (dy - bdx_2)}{\sum dy} = 1 - \frac{0,563}{7,132} = 0,921$$

– для фактора x_3 :

$$k_3 = 1 - \frac{\sum (dy - bdx_3)}{\sum dy} = 1 - \frac{0,558}{7,132} = 0,922$$

– для фактора x_4 :

$$k_4 = 1 - \frac{\sum (dy - bdx_4)}{\sum dy} = 1 - \frac{0,562}{7,132} = 0,921$$

– для фактора x_5 :

$$k_5 = 1 - \frac{\sum (dy - bdx_5)}{\sum dy} = 1 - \frac{0,594}{7,132} = 0,917$$

Обчислені значення коефіцієнтів “сталості” зв’язку свідчать про “сталу” залежність між витратами населення на продукти харчування від чотирьох останніх факторів (значення коефіцієнтів знаходяться в межах від 0,7 до 0,97). Це дозволяє відібрати 4 останні складові доходів для проведення необхідних нормативних розрахунків.

Розраховуємо параметри множинного рівняння лінійної залежності за формулою:

$$y_{x_{1-5}} = y_{\min} \times \left[1 + B \times \left(\frac{dx_{1i}}{x_{1\min}} - 1 + \frac{dx_{2i}}{x_{2\min}} - 1 + \frac{dx_{3i}}{x_{3\min}} - 1 + \frac{dx_{4i}}{x_{4\min}} - 1 \right) \right]$$

де

- $y_{x_{1-4}}$ – рівняння лінійної множинної залежності;
- y_{\min} – мінімальне значення результативної ознаки;
- B – сукупний параметр множинної залежності;
- x_i – значення факторів;
- x_{1-4} – число факторів з 1-го по 4-й;
- x_{\min} – мінімальне значення фактора;
- d – знак відхилень.

Для розрахунків складемо таблицю 3.13. За даними таблиці параметри множинного рівняння лінійної залежності складають:

1. $y_{\min} = 215,1$.
2. Сукупний параметр множинної лінійної залежності.

$$B = \frac{\sum \left(\frac{y_i}{y_{\min}} - 1 \right)}{\sum \left(\frac{x_{1i}}{x_{1\min}} - 1 \right) + \sum \left(\frac{x_{2i}}{x_{2\min}} - 1 \right) + \sum \left(\frac{x_{3i}}{x_{3\min}} - 1 \right) + \sum \left(\frac{x_{4i}}{x_{4\min}} - 1 \right) + \sum \left(\frac{x_{5i}}{x_{5\min}} - 1 \right)} =$$

$$= \frac{7,132}{10,71 + 10,734 + 10,738 + 10,733 + 10,639} = \frac{7,132}{53,544} = 0,133$$

Це означає, що зміна сукупного розміру відхилень коефіцієнтів порівняння всіх факторів на одиницю обумовлює зміну розміру відхилень коефіцієнтів порівняння результативної ознаки в 0,133 рази.

$$y_{x_{1-4}} = 215,1 \times \left(1 + 0,133 \times \left(\frac{dx_{1i}}{x_{\min}} - 1 + \frac{dx_{2i}}{x_{\min}} - 1 + \frac{dx_{3i}}{x_{\min}} - 1 + \frac{dx_{4i}}{x_{\min}} - 1 + \frac{dx_{5i}}{x_{\min}} - 1 \right) \right)$$

Таблиця 3.13

Розрахунок параметрів рівняння множинної лінійної залежності

№ групи сімей	$\frac{x_{1i}}{x_{1\min}} - 1$	$\frac{x_{2i}}{x_{2\min}} - 1$	$\frac{x_{3i}}{x_{3\min}} - 1$	$\frac{x_{4i}}{x_{4\min}} - 1$	$\frac{x_{5i}}{x_{5\min}} - 1$	$\sum dx_{1-4}$	$\frac{y_i}{y_{\min}} - 1$	$B(\sum dx_{1-4})$	Теоретичне значення витрат у розрахунку на одну особу, грн.
1	0	0	0	0	0	0	0	0	215,100
2	0,2	0,198	0,208	0,2	0,198	1,004	0,14	0,134	244,784
3	0,4	0,401	0,4	0,401	0,396	1,998	0,30	0,266	272,317
4	0,8	0,802	0,8	0,8	0,802	4,004	0,57	0,533	329,748
5	1,0	1,000	1,0	1,0	1,0	5,0	0,70	0,665	358,142
6	1,2	1,198	1,2	1,202	1,198	5,998	0,80	0,798	386,750
7	1,4	1,401	1,4	1,401	1,311	6,913	1,02	0,919	412,777
8	1,6	1,599	1,6	1,599	1,604	8,002	1,12	1,064	443,966
9	1,8	1,802	1,80	1,80	1,797	8,999	1,21	1,197	472,575
10	2,3	2,333	2,33	2,33	2,333	11,626	1,27	1,546	547,645
	10,7	10,734	10,738	10,733	10,639	53,544	7,132		3683,804

$$B=0,133$$

Дані таблиці 3.13 дозволяють оцінити питому вагу впливу кожного фактору на результативну ознаку. Для її визначення складено таблицю 3.14.

Таблиця 3.14

Визначення питомої ваги впливу кожного з факторів витрат населення на продукти харчування у розрахунку на одну людину

Фактор	Сума відхилень коефіцієнту порівняння факторів	Питома вага впливу кожного фактора на результативну ознаку*, %
Оплата праці, x_1	10,7	20
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості, x_2	10,734	20
Доходи від продажу с/г продукції, x_3	10,738	20,1
Пенсії, стипендії, допомоги та субсидії, x_4	10,733	20
Грошова допомога від родичів, x_5	10,639	19,9
	53,544	100%

$$* \Delta x_i = \frac{\sum dx_i}{\sum d_i x_i} \times 100\%$$

Бачимо, що вплив факторів приблизно однаковий.

Для визначення нормативного рівня результативного показника витрат населення на продукти харчування при зміні рівня кожного з факторів на 10 грн. розрахуємо різницю коефіцієнтів порівняння факторів за формулою.

$$dx_n = \frac{x_i n}{x_{i \min}} - 1$$

$$dx_{1n} = \frac{x_1 n}{x_{1 \min}} - 1 = \frac{171,7}{170,7} - 1 = 0,006$$

$$dx_{2n} = \frac{x_2 n}{x_{2 \min}} - 1 = \frac{28,7}{17,7} - 1 = 0,565$$

$$dx_{3n} = \frac{x_3 n}{x_{3 \min}} - 1 = \frac{14,3}{13,3} - 1 = 0,846$$

$$dx_{4n} = \frac{x_4 n}{x_{4 \min}} - 1 = \frac{78,4}{77,4} - 1 = 0,125$$

$$dx_{5n} = \frac{x_5 n}{x_{5 \min}} - 1 = \frac{23,2}{22,2} - 1 = 0,450$$

Нормативні рівні результативної ознаки складають:

$$y_n = (1 + b_i \times dx_{in}) \times y_{\min}$$

– для фактора x_1 :

$$y_n = (1 + 0,666 \times 0,006) \times 215,1 = 223,704$$

– для фактора x_2 :

$$y_n = (1 + 0,66443 \times 0,056) \times 215,1 = 223,059$$

– для фактора x_3 :

$$y_n = (1 + 0,664 \times 0,075) \times 215,1 = 225,85$$

– для фактора x_4 :

$$y_n = (1 + 0,664 \times 0,013) \times 215,1 = 217,036$$

– для фактора x_5 :

$$y_n = (1 + 0,67 \times 0,045) \times 215,1 = 221,553$$

Обчислені значення нормативних рівнів результативної ознаки свідчать про те, що:

1) збільшення фактора оплати праці на 10 грн. обумовлює зміну витрат населення на продукти харчування на $(223,704-215,1)=8,604$ грн.;

2) зростання доходів від підприємницької діяльності на 10 грн. збільшить витрати населення на продукти харчування на $(223,059-215,1)=7,959$ грн.;

3) зростання доходів від продажу с/г продукції на 10 грн. збільшить витрати населення на продукти харчування на $(225,85-215,1)=10,75$ грн.;

4) зростання доходів від пенсій, стипендій на 10 грн. збільшить витрати населення на продукти харчування на $(217,036-215,1)=1,936$ грн.;

5) зростання доходів від грошової допомоги від родичів на 10 грн. збільшить витрати населення на продукти харчування на $(221,553-215,1)=6,453$ грн.

При збільшенні кожного фактора на одиницю витрат на продукти харчування зростуть від 1,936 грн. до 10,75 грн. залежно від фактора.

Зазначимо, що за однофакторним рівнянням регресії отримані майже аналогічні результати:

$$y_n = \left[1 + B \times \left\{ \sum dx_{1-5} \right\} \right] \times y_{\min} =$$
$$= \left[1 + 0,133 \times \left\{ \left(\frac{171,7}{170,7} - 1 \right) + \left(\frac{28,7}{17,7} - 1 \right) + \left(\frac{14,3}{13,3} - 1 \right) + \left(\frac{78,4}{77,4} - 1 \right) + \left(\frac{23,2}{22,2} - 1 \right) \right\} \right] \times 215,1 =$$
$$= 220,693 \text{ грн.}$$

Отже, якщо всі складові частини доходу на одну людину збільшити на 1 грн. кожна, то витрати населення на продукти харчування зростуть на $220,693-215,1=5,593$ грн., тобто населення на більш високому рівні зможе задовольнити свої потреби (на 0,593 грн.).

Більш логічною будемо вважати розрахунки іншого плану: на скільки потрібно збільшити доходи, щоб витрати на продукти харчування зросли на 1 грн.?

Визначимо різницю коефіцієнтів порівняння результативної ознаки за формулою:

$$dy_n = \frac{y_n}{y_{\min}} - 1 = \frac{216,1}{215,1} - 1 = 0,005$$

Нормативні рівні факторів будуть становити:

$$x_{in} = \left(\frac{dy_{in}}{b_{xi}} + 1 \right) \times x_{i\min}$$

$$x_{1n} = \left(\frac{0,005}{0,666} + 1 \right) \times 170,7 = 172,066$$

$$x_{2n} = \left(\frac{0,005}{0,66443} + 1 \right) \times 17,7 = 17,842$$

$$x_{3n} = \left(\frac{0,005}{0,664} + 1 \right) \times 13,0 = 13,104$$

$$x_{4n} = \left(\frac{0,005}{0,664} + 1 \right) \times 77,4 = 78,019$$

$$x_{5n} = \left(\frac{0,005}{0,670} + 1 \right) \times 22,2 = 22,355$$

Обчислені нормативні та фактичні рівні факторів розмістимо в таблицю 3.15.

Таблиця 3.15

**Порівняльна таблиця фактичних і нормативних рівнів факторів
забезпечення росту грошових витрат населення на 1 грн.
у розрахунку на одну людину**

Фактори	Рівні факторів		Збільшення фактичних рівнів факторів, грн.
	мінімальні (при прямій залежності)	нормативні	
Оплата праці, x_1	170,7	172,066	+1,366
Доходи від підприємницької діяльності, x_2	17,7	17,842	+0,142
Доходи від продажу с/г продукції, x_3	13,0	13,104	+0,104
Пенсії, стипендії, допомоги, x_4	77,4	78,019	+0,619
Грошова допомога від родичів, x_5	22,2	22,355	+0,155

За даними таблиці видно, що збільшення витрат населення на продукти харчування на 1 грн. потребують збільшення оплати праці на 1,366 грн., доходів від підприємницької діяльності – на 0,142 грн., доходів від продажу сільськогосподарської продукції – на 0,104 грн., пенсій, стипендій – на 0,619 грн., грошової допомоги – на 0,155 грн.

Потреба в житлі відноситься до числа первинних життєвих потреб людини, яка задовольняється шляхом будівництва нового житла, завершення будівництва тимчасово припинених або законсервованих житлових будинків [118, 159]. В останні роки зберігається тенденція нарощування обсягів будівництва. У 2006 році введено в експлуатацію 8,6 млн. м² загальної площі житла. Житлове будівництво 2006 р. порівняно з 2000 роком зросло в 1,6 рази і практично досягло рівня 1995 року.

Найбільше вводиться в експлуатацію житла в м. Києві, Дніпропетровській, Львівській, Одеській та Київській областях. Останніми роками більшість житла будується індивідуальними забудовниками.

Аналіз діючих в Україні законодавчих актів нормування жилої площі дозволяє виділити такі норми:

1. Норма жилої площі в Україні дорівнює 13,65 кв. м на одну особу (ст.47 Житлового кодексу України).

2. Норма загальної площі квартири дорівнює 21 кв. м на одну людину (ст.66 Житлового кодексу України).

3. Санітарна норма дорівнює 21 кв. м. загальної площі на людину та додатково 10 кв. м на сім'ю (ст.3 Закону України "Про приватизацію державного житлового фонду"). Саме санітарна норма повинна в перспективі стати мінімальною, так як вона обґрунтована умовами нормального проживання особистості і безпосередньо пов'язана зі станом здоров'я. Отже, використання цієї норми сприяє реалізації ст.3 Конституції України, яка життя і здоров'я особистості визначає найвищою соціальною цінністю у суспільстві.

За мінімально необхідну вважаємо доцільним використовувати 21 кв. м на одну особу. Виходячи з цього, визначимо рівень забезпеченості потреби в житлі.

Коефіцієнт задоволення особистих потреб у житлі визначимо таким чином:

Ж ф ф

Кзоп = -----, де

С н

Ж ф ф – житловий фонд фактичний у розрахунку на одного жителя;

С н – санітарна норма забезпечення житлом однієї особи.

Таблиця 3.16

Розрахунок коефіцієнта задоволення особистих потреб населення в житлі

Складові КЗОП	Роки					
	1990	2000	2005	2006	2007	2008
Весь житловий фонд, у середньому на одного жителя, м ²	17,8	20,7	22,0	22,2	22,5	22,8
Коефіцієнт задоволення особистих потреб населення України у житлі	0,848	0,986	1,048	1,057	1,071	1,086
Міський житловий фонд, у середньому на одного міського жителя, м ²	16,5	19,3	20,8	20,9	21,2	21,4
Коефіцієнт задоволення особистих потреб міських жителів у житлі	0,786	0,919	0,990	0,995	1,005	1,019
Сільський житловий фонд, у середньому на одного сільського жителя, м ²	20,6	23,5	24,6	25,0	25,4	25,8
Коефіцієнт задоволення особистих потреб сільських жителів у житлі	0,981	1,119	1,171	1,190	1,210	1,229

У 2005 році коефіцієнт задоволення особистих потреб населення України в житлі був більше одиниці, тобто санітарна норма дотримувалась. Це, в основному, відбулось за рахунок житлового фонду сільських жителів. Якщо брати коефіцієнт задоволення міських жителів у житлі, то він протягом 2005, 2006 року був нижчим одиниці. Починаючи з 2007 року, цей коефіцієнт став більше 1.

Розрахуємо забезпеченість населення житлом за районами (табл. 3.17).

Сукупна площа введеного в експлуатацію житла і кількість збудованих квартир у 90-ті роки ХХ століття неухильно зменшувалась. Проте внаслідок випереджаючих темпів скорочення чисельності населення та нагромадження житла забезпеченість житлом на одну особу збільшується з 17,8 м² в 1990 році до 22,5 м² у 2007. Протягом 1990-2007 рр. вищими темпами зростала забезпеченість житлом міського населення (темп росту забезпеченості населення житлом у міських поселеннях склав 128,5% проти 123,3% у сільській місцевості).

Таблиця 3.17

Коефіцієнт задоволення особистих потреб населення в житлі за районами
(у середньому на одну особу, м²)

	1990			2000			2005			2006			2007		
	всіх жителів	міських жителів	сільськ. жителів	всіх жителів	міських жителів	сільськ. жителів	всіх жителів	міських жителів	сільськ. жителів	всіх жителів	міських жителів	сільськ. жителів	всіх жителів	міських жителів	сільськ. жителів
Україна	0,833	0,786	0,981	0,986	0,919	1,119	1,048	0,99	1,171	1,057	0,995	1,19	1,071	1,01	1,21
Автономна Республіка Крим	0,705	0,724	0,667	0,857	0,933	0,738	0,905	0,976	0,786	0,924	1,00	0,795	0,943	1,019	0,814
Вінницька	1,0	0,743	1,21	1,148	0,852	1,419	1,21	0,919	1,467	1,219	0,924	1,49	1,233	0,924	1,524
Волинська	0,819	0,695	0,936	0,914	0,776	1,062	0,929	0,843	1,019	0,938	0,852	1,025	0,948	0,862	1,043
Дніпропетровська	0,843	0,810	1,029	1,010	0,981	1,152	1,071	1,038	1,229	1,076	1,038	1,243	1,086	1,048	1,257
Донецька	0,852	0,848	0,933	0,962	0,957	1,014	10,238	1,019	1,10	1,038	1,024	1,129	1,048	1,038	1,143
Житомирська	0,895	0,757	1,057	1,071	0,933	1,252	1,110	1,010	1,238	1,124	1,019	1,257	1,133	1,024	1,276
Закарпатська	0,805	0,743	0,848	0,943	0,833	1,010	1,005	0,952	1,038	1,019	0,962	1,052	1,038	0,981	1,076
Запорізька	0,838	0,786	1,014	0,948	0,890	1,133	1,019	0,971	1,171	1,024	0,971	1,190	1,038	0,986	1,210
Івано-Франківська	0,833	0,752	0,890	0,952	0,848	1,029	1,029	0,943	1,090	1,048	0,962	1,110	1,062	0,976	1,124
Київська	0,971	0,833	1,133	1,233	1,086	1,452	1,319	1,124	1,605	1,352	1,143	1,662	1,395	1,171	1,729
Кіровоградська	0,910	0,800	1,071	1,043	0,948	1,186	1,105	1,019	1,238	1,119	1,033	1,252	1,133	1,048	1,262
Луганська	0,876	0,867	0,924	1,005	0,995	1,052	1,152	1,10	1,129	1,086	1,076	1,152	1,10	1,086	1,167
Львівська	0,767	0,705	0,852	0,886	0,814	1,005	0,943	0,862	1,067	0,957	0,876	1,081	0,967	0,881	1,105
Миколаївська	0,833	0,767	0,967	0,962	0,933	1,019	1,010	0,976	1,076	1,010	0,976	1,076	1,014	0,981	1,086
Одеська	0,824	0,724	1,010	0,929	0,848	1,086	1,0	0,938	1,119	1,005	0,943	1,139	1,029	0,971	1,138
Полтавська	0,890	0,786	1,033	1,043	0,952	1,176	1,114	1,005	1,276	1,129	1,019	1,295	1,143	1,029	1,319
Рівненська	0,848	0,762	0,919	0,929	0,833	1,014	0,957	0,852	1,048	0,971	0,871	1,062	0,981	0,876	1,876
Сумська	0,862	0,767	1,024	0,976	0,886	1,143	1,048	0,962	1,209	1,062	0,976	1,229	1,076	0,986	1,248
Тернопільська	0,843	0,724	0,929	0,976	0,857	1,071	1,033	0,957	1,090	1,052	0,971	1,110	1,067	0,986	1,124
Харківська	0,810	0,781	0,910	0,976	0,957	1,052	1,029	1,010	1,090	1,033	1,010	1,110	1,052	1,033	1,124
Херсонська	0,833	0,805	0,881	0,962	0,943	0,990	1,019	1,029	1,010	1,024	1,019	1,029	1,048	1,048	1,043
Хмельницька	0,910	0,714	1,095	1,048	0,843	1,276	1,114	0,933	1,310	1,124	0,938	1,333	1,143	0,957	1,352
Черкаська	0,962	0,814	1,129	1,119	0,957	1,314	1,205	1,033	1,410	1,219	1,048	1,433	1,224	1,038	1,452
Чернівецька	0,833	0,757	0,890	0,962	0,843	1,076	1,014	0,943	1,067	1,024	0,948	1,081	1,038	0,952	1,095
Чернігівська	0,895	0,757	1,062	1,057	0,890	1,295	1,143	0,976	1,390	1,152	0,995	1,395	1,162	0,986	1,438
м. Київ	0,795	0,795	---	0,890	0,890	---	0,962	0,962	---	0,967	0,967	---	0,976	0,976	---

Найнижчий коефіцієнт задоволення потреб у житті за досліджуваний період спостерігаємо в Автономній Республіці Крим, Львівській області.

Позитивною тенденцією у задоволенні потреби в житлі в останні роки є зростання середнього розміру квартир, що вводяться в експлуатацію (середній розмір квартири у 2006 році становив 102,8 м²). Протягом 2006 року житловий фонд збільшився на 2,8 млн. м² загальної площі і станом на 1 січня 2007 року становив 1049,2 м². На кожного жителя України станом на 2006 рік припадає у середньому 22,2 м² загальної площі, в тому числі на одного міського мешканця – 20,9 м² загальної площі житла, а на одного сільського – 25 м². Порівняно з 2000 роком середній розмір загальної площі на одного жителя збільшився (у міських поселеннях на 1,6 м², у сільській місцевості на 1,5 м²) за рахунок збільшення загального розміру житлового фонду та зменшення чисельності населення.

Дообладнання житлових будинків різними видами зручностей підвищило якість житла, в основному, міського. Рівень благоустрою житла на селі не відповідає сучасним вимогам. У сільській місцевості водогонями обладнано лише 20,6% житла, каналізацією – 16,3%, центральним опаленням – 25,3% помешкань.

Розвиток потреб відбувається через розвиток об'єктів потреб. Поява комп'ютерів, мобільних телефонів, сканерів у роздрібному товарообігу сформувала потребу населення у цих товарах, якої раніше не існувало. Тобто, людина, створюючи новий предмет, послугу, форму діяльності, разом з тим створює потребу в них і можливість її задовольнити.

Вплив науково-технічного прогресу на виробництво виконує функцію детермінанта. Пропозиція нових товарів на ринку диференціює та коректує потреби середньостатичного споживача. Так, сукупний обсяг потреби в товарах довгострокового користування змінився за рахунок нових товарів довгострокового користування: мікрохвильових печей, мобільних телефонів тощо. Особливість способу задоволення полягає в тому, що різко знизилась питома вага ремонту товарів довгострокового користування у зв'язку з появою на ринку нових, більш якісних, товарів довгострокового користування.

Рівень задоволення потреби населення в товарах довгострокового користування різко підвищився (див. табл. 3.18).

Таблиця 3.18

Забезпечення потреби в товарах довгострокового користування
(у середньому на 100 домогосподарств)

Товари довгострокового користування	Роки					Темп росту 2008 до 2000 (у %)
	2000	2004	2005	2006	2007	
Холодильники	94	96	99	100	106	1,128
Пральні машини	74	74	77	78	84	1,135
Електропилососи	56	56	62	64	74	1,32
Телевізори кольорові	69	83	91	96	107	1,55
Відеомагнітофони	13	17	22	21	21	181,5
Магнітофони	43	35	34	27	20	46,5

Музичні центри	3	8	11	13	17	566,7
Фотоапарати	22	30	36	35	38	172,7
Комп'ютери	1	6	9	12	22	2200
Мікрохвильові печі	1	5	9	14	29	2900
Швейні машини	48	35	35	32	31	64,6
Мобільні телефони	-	15	44	81	149	-
Програвачі CD-дисків	-	3	7	12	25	-

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України

Найбільш швидкими темпами у 2006 у порівнянні з 2000 роком зросло споживання кольорових телевізорів (на 39 %), музичних центрів (більш ніж у 4 рази), фотоапаратів (на 59 %), комп'ютерів (у 12 разів), мікрохвильових печей (у 14 разів) тощо. Змінилася сама структура споживання. Зменшилась кількість придбаних магнітофонів у зв'язку з тим, що почали більшою популярністю користуватись музичні центри. До того ж, з'явилися програвачі CD-дисків та MP3-плеєри, які задовольняють потребу в прослуховуванні музики.

Останні роки характеризуються зростанням маятникової міграції, до якої відносять такі види руху, як доїзд на роботу, навчання, а також ті, що викликані соціально-культурними, побутовими, торговельними та іншими мотивами. Наслідком нераціональних маятникових міграцій є транспортна втомлюваність, обмеження можливостей підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня, виховання та догляду за дітьми [119, 91].

Таблиця 3.19

Основні напрямки міграції у 2006-2008 роках (осіб)

Маятникова міграція	Роки							
	2006			2007			2008	
	число прибулих	число вибулих	сальдо міграції	число прибулих	число вибулих	сальдо міграції	число прибулих	число вибулих
Всі напрямки міграції	765882	751637	14245	7582,92	741454	16838	710790	695869
у межах України	721655	721655	-	711785	711785	-	673467	673467
внутрішньо-регіональна міграція	440898	440898	-	435844	435844	-	407507	407507
міжрегіональна міграція	280757	280757	-	275941	275941	-	265960	265960
міждержавна міграція	44227	29982	14245	46507	29669	16838	37323	22402
країни СНД	33972	21270	12702	34961	20344	14617	29593	14770
інші країни	10255	8712	1543	11546	9325	2221	7730	7632

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України

Міграція формує потребу у власних транспортних засобах та впливає на збільшення різних видів пасажирських перевезень (табл. 3.20). Кількість легкових автомобілів у приватній власності постійно зростає. Так, у 1990 році їх налічувалось 3271,7 тис. од., у 2003 – 4987,4 тис. од., у 2008 – 6090,4 тис. одиниць.

Таблиця 3.20

Перевезення пасажирів за видами транспорту загального користування
(млн. чол.)

Вид транспорту	Роки						
	1990	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Транспорт всіх видів	14977	7711	7997	8200	8242	8214	8331
наземний	14917	7700	7982	8183	8225	8199	8316
залізничний	669	577	452	445	448	447	445
автомобільний	8331	3297	3720	3837	3988	4173	4369
водний	45	9	12	13	13	10	9
авіаційний	15	2	3	4	4	5	6

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України

Потреба у соціальному захисті задовольняється в міру наявності фінансових джерел Пенсійного фонду України, державного та місцевих бюджетів тощо. Значно зросли протягом 2005-2006 років виплати адресної соціальної допомоги при народженні дитини у зв'язку з пріоритетним завданням суспільства – підвищення рівня народжуваності.

Середній розмір призначених пенсіонерам місячних пенсій у 2006 році був не набагато вищий загального прожиткового мінімуму (відповідно 478 та 472 грн.). Така ж тенденція збереглась і в 2009 році. У 2009 році середній розмір пенсій становив 898,4 грн., а рівень прожиткового мінімуму для працездатних осіб (станом на листопад 2009 року) – 744 грн.

Знову ж таки (як і в загальній структурі доходів суспільства) існує значна диференціація у розмірі пенсій. Так, середній розмір пенсій, що виплачуються відповідно до Закону України “Про статус народного депутата” у 50 разів вища, ніж середній розмір пенсії відповідно до Закону України “Про пенсійне забезпечення”.

Не втішним залишається і співвідношення розмірів середньої пенсії та середньої заробітної плати працівників, зайнятих в економіці (табл. 3.21).

Таблиця 3.21

Співвідношення розмірів середньої пенсії та середньої заробітної плати працівників, зайнятих в економіці

Сер. пенсія та сер. заробітна плата	Роки						
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Середня заробітна плата (за грудень попереднього року)	442,91	550,92	703,77	1019,71	1277,06	1521	1665
Середній розмір пенсії	136,55	182,24	316,23	406,82	478,38	751,4	898,4
Співвідношення, %	30,83	33,08	44,93	39,90	37,46	49,4	54,0

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України

Аналіз таблиці 3.21 свідчить, що середня заробітна плата в 2-3 рази перевищує середній розмір пенсій.

Серед потреб фізичного існування особливе місце займає потреба в освіті. Освіта має вплив на інші види потреб, зокрема, на формування духовних та соціальних потреб.

Рівень задоволення потреби в освіті зростає. Збільшується кількість осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах. У 2006-2007 роках у вищих навчальних закладах навчалось на 37 % більше осіб, ніж у 2002-2003 роках. Таким чином реалізується конституційне право кожної людини на освіту.

Навчальні заклади використовують різні форми та методи освіти, підвищуючи тим самим якість освіти.

Задоволення потреби в охороні здоров'я відбувається на фоні зменшення середнього медичного персоналу, кількості лікарняних закладів та кількості лікарняних ліжок. У 2006 році кількість лікарняних закладів зменшилась порівняно з 1990 роком на 34 %, кількість середнього медичного персоналу – на 23 %, кількість лікарняних ліжок – на 57,6 %. Кількість лікарів, зайнятих у закладах медицини, практично не зменшилась. Такий стан речей міг би бути виправданий при умові покращення стану здоров'я нації. Статистичні дані ж свідчать про інше. Кількість умовно здорових в Україні (у % до загальної кількості) постійно зменшується: від 62,6 % у 1990 році до 26,1 % у 2006 році.

Маємо констатувати, що рівень задоволення потреби в охороні здоров'я знизився. Тому збереження і поліпшення здоров'я населення має бути одним із найголовніших пріоритетів нації завдяки переорієнтації всіх сфер господарства на оздоровлення основних складових життя, зокрема, розширення можливостей та доступності повноцінного відпочинку й оздоровлення всіх верств населення.

Потреби фізичного існування особистості пов'язані з такими потребами, як сімейні потреби, потреби в народженні дітей, потреби в домашній праці, що формують другий рівень потреб – потреби сімейного господарства.

Сімейне господарство передбачає об'єднання сукупності осіб, які проживають разом, об'єднані родинними зв'язками та сімейним бюджетом. Під сімейним господарством розуміють особу або групу осіб, об'єднаних з метою придбання всього необхідного для життя [116, 25]. Характерним для сімейного господарства є спільний побут та взаємна відповідальність за виховання дітей.

Соціальна необхідність сім'ї обумовлена потребою суспільства у фізичному і духовному відновленні суспільства, нації.

Потреба в сімейних відносинах, приналежності до певної родини – це природна потреба індивідуума. У сім'ї формуються суспільні цінності, передаються знання, вміння від одного покоління до іншого.

Способом задоволення потреби у сімейних відносинах є укладання шлюбу з реєстрацією в державних органах реєстрації громадянського стану і спільне проживання в якості подружжя. Аналіз кількості зареєстрованих шлюбів та розлучень показує, що в 2006 році було зареєстровано 355,0 тис. шлюбів, що на 127,8 тис. менше, ніж у 1990 році. У цьому ж році було зареєстровано 179,1 тис. розлучень, що, в свою чергу, лише на 13,7 менше, ніж у 2000 році. Найбільше розлучень припадає на тривалість шлюбу 1–4, 5–9 років подружнього життя. У

містах розлучень реєструється більше. У 2006 році із 179123 розлучень 77,6 % було зареєстровано у містах. При цьому у містах України було розірвано шлюб сім'ями, 43% з яких є бездітними, 47,7 % мають одну дитину; у сільській місцевості ці показники становлять 34,3% та 45,3%.

Для сільських господарств сільської місцевості характерний більш замкнутий виробничо-споживацький процес та дотримання більшості культурних звичаїв та обрядів.

Для робітничих сімей, сімей службовців, інтелігенції та підприємців характерна більша залежність від втручання держави, більша відкритість до різних видів соціальних впливів.

Нині для формування та задоволення потреб як індивідуума, так і сім'ї, властиве зменшення кількості великих сімей, сімей з великою кількістю дітей, зростання розлучень, високий рівень безробіття серед молоді, посилення географічної мобільності сімей.

Потреба сім'ї в дітях. У Закарпатській, Чернівецькій, Волинській, Рівненській, Тернопільській та Львівській областях найбільша частка сімей, які мають дітей до 18 років. Серед домогосподарств з дітьми у 2006 році налічувалось 65,9% одnodітних, 29,1% – сімей, які мають двоє та більше дітей, 5% – мають трьох і більше дітей. Порівняно з попереднім роком збільшилась частка сімей, які мають двох та більше дітей.

Традиційно у сільській місцевості населення має більше дітей, що пов'язано з побутом. У сільській місцевості більш поширені, ніж у містах, сім'ї з двома дітьми – відповідно 37,5% проти 25,2% та з трьома і більше дітей – 9,2% проти 2,9%.

Потреба в підтриманні економічного добробуту сім'ї реалізується у процесі отримання сукупного доходу, у складі якого більшу частину становить заробітна плата та доходи від власності, особистого підсобного господарства. Рівень життя, соціально-економічні умови сім'ї залежать від кількості працездатних та непрацездатних членів сім'ї, працюючих осіб, від їх освітнього рівня. Чим вищий освітній рівень, кваліфікація, продуктивність праці працюючих членів сім'ї, тим вищий сукупний дохід та матеріальний статус сім'ї. Значна частина матеріальних потреб сім'ї задовольняється завдяки володінню та розпорядженню різними об'єктами власності.

Потребу в домашній праці варто розглядати як форму господарсько-культурної діяльності особистості. Догляд за дачними ділянками, присадибними ділянками, особливо для міських жителів, є формою відпочинку, зміною форми діяльності, що приносить не тільки економічні, але і духовні вигоди, зняття психологічного навантаження. У зв'язку зі збільшенням кількості та видів побутової техніки, електроінструментів, спосіб задоволення потреби в домашній праці перетворюється в механізований.

Соціальне значення та відповідальність підприємницьких структур за формування соціально-етичних цінностей та задоволення особистих потреб зростає в міру економічного росту в зв'язку з тим, що змінюються і потреби суспільства.

Дотримання інтересів бізнесових структур буде успішним, якщо вони будуть збігатись з інтересами членів колективу. Ефективність цього процесу визначається рівнем розвитку соціальної відповідальності бізнесу, досягненням мети колективу та його членів, однонаправленістю загального вектору розвитку колективу бізнесових структур та його членів.

Поєднання потреб колективу та особистих потреб пов'язане з переходом підприємницьких структур до ефективного функціонування соціально орієнтованої моделі його організації, що обумовлене такими об'єктивними вимогами [120, 19]: необхідністю приведення вітчизняної економіки у відповідність зі світовими стандартами; соціальною реструктуризацією суб'єктів господарювання, необхідною для подолання наслідків соціальних диспропорцій, викликаних приватизацією, реформами, які на початкових стадіях повністю ігнорували соціально-етичні принципи.

3.2. Аналіз основних факторів впливу на рівень та структуру особистих потреб

На рівень та структуру особистих потреб впливають численні фактори. Всі вони взаємопов'язані та взаємообумовлені.

Серед факторів, які впливають на формування та забезпечення потреб, варто виділити такі, як економічні, соціальні, демографічні, політичні, правові, природо-кліматичні (табл. 3.22).

Таблиця 3.22

Оцінка впливу основних груп факторів на формування та задоволення особистих потреб

Назва фактору	Результуючий ефект на формування особистих потреб	Результуючий ефект на задоволення особистих потреб
1. Економічні: - рівень розвитку виробництва	формується перелік товарів та послуг, що можуть бути об'єктом потреб та за допомогою реклами стають необхідними	обсяги матеріальних і фінансових ресурсів, що надходять для індивідуального споживання
- рівень розвитку соціальної сфери	підвищення духовного та культурного рівня населення	задоволення потреб в освіті, медицині, культурному та духовному розвитку
- рівень та структура зайнятості населення	потреба реалізовувати свої знання, вміння, професіоналізм, потреба кар'єрного росту	реалізація своїх знань, умінь, професіоналізму, реалізація потреби в кар'єрному рості
- рівень грошових доходів населення	формується попит на товари та послуги	можливість задовольнити матеріальні та частину духовних потреб
2. Соціальні: соціальна структура населення, освітній рівень, споживчі звички	формується потреба в освіті, знаннях, духовному рості	задоволення потреби в освіті, знаннях, духовному та кар'єрному рості
3. Демографічні: чисельність	формування характерних потреб, які притаманні певним статевому-	чітка ідентифікація потреб статевому-вікових груп,

населення, статево-вікова структура, склад сімей, міграція	віковим групам: потреби мати сім'ю, дітей, формування патріотичних почуттів та створення економічних механізмів стимулювання переїзду до України висококваліфікованих працівників	збільшення народжуваності та позитивне сальдо міграційних процесів
--	---	--

Джерело: розроблено автором

Ще можна виділити декілька додаткових факторів, що впливають на задоволення особистих потреб населення: динаміка тієї виручки від реалізації продукції та послуг, яку роботодавці витрачають з метою задоволення потреб конкретного працівника; функціонування державних фондів та страхових систем, побудованих на принципах джерел соціального захисту; ефективність використання коштів, що виділяються на утримання об'єктів соціальної сфери, котрі безпосередньо задовольняють конкретні потреби населення.

Структуру особистих потреб населення, які визначаються економічними факторами, можна охарактеризувати за допомогою таких показників:

- розмір ВВП на душу населення;
- реальні доходи населення;
- споживання найважливіших продуктів харчування (обсяг, структура, калорійність);
- забезпечення найважливішими предметами побуту;
- житлові умови.

Починаючи з 2000 року, спостерігається постійне зростання ВВП у розрахунку на одну особу (табл. 3.23). Найбільш швидкими темпами цей показник зростав протягом 2001, 2003, 2004 років. Однак не дивлячись на це, у 2008 році обсяг ВВП становив лише 74,1 % від обсягу 1990 року.

Узагальнюючим показником формування особистих потреб населення є розмір валового регіонального продукту на душу населення (табл. 3.24).

Спостерігається тенденція росту валового регіонального продукту практично по всім областям. Найбільший розмір цього показника в областях з розвинутою промисловою інфраструктурою, таких як Донецька, Дніпропетровська, Харківська. Найнижчий розмір валового регіонального продукту у таких областях – Тернопільській, Черкаській, Закарпатській, Житомирській.

Таблиця 3.23

Валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу

Роки	У фактичних цінах		Індекси фізичного зносу		
	ВВП	ВВП у розрахунку на одну особу	ВВП	ВВП у розрахунку на одну особу	ВВП
			у % до попереднього року		у % до 1990 р.
1	2	3	4	5	6
2000	170070	3436	105,9	106,7	43,2
2001	204190	4195	109,2	111,1	47,2
2002	225810	4685	105,2	106,3	49,7

1	2	3	4	5	6
2003	267344	5591	109,6	110,5	54,4
2004	345113	7273	112,1	113,0	61,0
2005	441452	9372	102,7	103,5	62,7
2006	537667	11492	107,1	107,8	67,1
2007	712945	15329	107,6	108,3	72,4
2008	949864	20534	102,1	102,6	74,1

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України

Таблиця 3.24

Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу
(у фактичних цінах, грн.)

Регіони	Роки					
	2003	2004	2005	2006	2007	2008
1	2	3	4	5	6	7
Україна	5114	7273	9372	11630	15496	20495
АРК	3633	4951	6460	8101	10574	13898
Вінницька	3534	4700	5966	7328	9159	12061
Волинська	3339	4771	6285	7397	9711	12340
Дніпропетровська	6058	8609	11909	15239	20868	30918
Донецька	6385	9713	12490	15725	20197	26028
Житомирська	3074	4397	5554	6636	8485	11545
Закарпатська	3207	4238	5373	6576	8452	10626
Запорізька	5353	8093	10683	13369	18022	23232
Івано-Франківська	3958	5238	6916	8157	10055	12940
Київська	4513	6652	8673	10918	15033	20593
Кіровоградська	3632	5122	6394	7723	9546	13515
Луганська	3997	5973	8131	10085	13628	18338
Львівська	4049	5396	6657	8351	10915	13902
Миколаївська	4284	6424	7801	9769	12227	16175
Одеська	5245	7028	8619	10379	13827	19638
Полтавська	5533	8841	11574	14330	18500	22476
Рівненська	3475	4817	6269	7724	9695	12217
Сумська	3795	5009	6497	7848	10249	13622
Тернопільська	2741	3516	4603	5819	7510	9688
Харківська	5045	7182	9025	11353	15645	21294
Херсонська	3287	4546	5713	6744	8122	11944
Хмельницька	3337	4549	5764	7023	9100	11932
Черкаська	3309	4853	6681	8209	10331	14581
Чернівецька	2771	3589	4654	5650	7369	9771
Чернігівська	3764	5163	6474	7714	10081	13213
м. Київ	16697	23130	28780	35210	49795	61592
м. Севастополь	4557	5847	7452	10079	12961	16592

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України

Дослідження економічних факторів формування особистих потреб вимагає виявлення регіональних особливостей, пов'язаних із рівнем і темпами розвитку галузей економіки. Так, у Івано-Франківській, Рівненській, Сумській, Чернігівській, Черкаській областях зростає питома вага промислового

виробництва. У Вінницькій, Тернопільській, Черкаській, Житомирській, Хмельницькій областях високою є частка аграрного сектору.

Сумська область характеризується сприятливими умовами для інтенсивного сільського господарства [119, 71]. Провідними галузями промисловості є машинобудування, металообробка, легка, хімічна, харчова промисловість тощо.

На Київщині, Житомирщині, Чернігівщині сільське господарство спеціалізується на виробництві продукції землеробства і тваринництва. У промисловості переважають машинобудування, металообробка, легка та харчова промисловість тощо.

Основу спеціалізації промисловості Чернігівської області в державному розподілі праці у 1990 році визначала легка промисловість, машинобудування та машинна обробка, а також хімічна та нафтова промисловість. У галузевій структурі за обсягом виробленої продукції перше місце у 1990 році належало легкій промисловості (35,4%), а починаючи з 1995 року – харчовій промисловості. Причому, варто відмітити, що легка промисловість з 1990 по 2004 рік стала займати у 8,05 разів меншу питому вагу, а машинобудування та металообробка – у 3,6 разів. Питома вага харчової промисловості зросла більше ніж удвічі. Отже, маємо констатувати деформацію виробничої структури області.

Одним із заходів по стимулюванню споживання продукції вітчизняного виробництва може бути: збільшення митного навантаження на продукцію, яка імпортується; обмеження реалізації державних програм по закупівлі за кордоном великих партій товарів, аналоги яким виробляються в країні, але не знаходять реалізації в Україні; дослідження всіх економічних, політичних (можливо корупційних) чинників при укладанні аналогічних контрактів.

На державному рівні необхідно більш інтенсивно використовувати можливі механізми впливу на структуру матеріальної сфери регіонів та її територіальну концентрацію. Зокрема, одночасне пільгове оподаткування та звільнення від податків певних виробництв, використання диференційованої плати за спожиті природні ресурси може слугувати стимулом для більш раціональної структури виробництва.

Перспективним є формування рекреаційного комплексу, який може бути представлений розширенням санаторно-курортних, оздоровчих, туристичних об'єктів. Значне місце у рекреаційній сфері має сільська місцевість. Вона певною мірою забезпечує відпочинок, оздоровлення населення, зберігає екологічну рівновагу на території всієї країни.

Особливість аграрного сектору полягає в тому, що у його складі знаходиться відносно самостійна демографічна, трудова база соціальної сфери, розвиток якої залежить від стану сільського господарства як галузі економіки. В той же час рівень надання соціальних послуг визначає економічне положення аграрного сектору [121, 46].

Розвиток соціальної інфраструктури у сільській місцевості дає можливість покращити якість життя, підвищити продуктивність праці, збільшити зайнятість та соціальні виплати.

Нарощування випуску сільськогосподарської продукції, відновлення роботи діючих підприємств на більш інтенсивній основі, створення нових (у свою чергу) дасть поштовх для вирішення соціальних проблем у сільській місцевості.

Нині аграрний сектор є найбільш проблемним у частині функціонування соціальної сфери, об'єкти якої потребують капітального та поточного ремонту.

Без ефективної роботи сільськогосподарських підприємств, збільшення посівних площ сільськогосподарських культур, налагодження виробництва по переробці вирощеної сільськогосподарської продукції не може стояти питання про підняття соціальних стандартів на селі.

Скорочення обсягів посівів частково пов'язане з труднощами при реалізації продукції. На регіональному рівні не проводилась активна політика з пошуку ринків збуту. Нераціональна цінова політика та податкова політика держави призводить до подорожчання продукції рослинництва, а отже, до зменшення кількості традиційних споживачів продукції. Необхідна активна політика у сфері реалізації.

Галузі соціальної сфери не створюють кінцевої продукції, але активно беруть участь у відтворенні робочої сили сільського господарства та промисловості. Вони забезпечують охорону здоров'я, належні умови праці.

Певна частина соціальних об'єктів знаходиться безпосередньо на підприємствах. При збільшенні обсягів реалізації, доходів від різних видів діяльності на підприємствах відновлюється фінансування соціальних об'єктів.

Сільське господарство у всьому світі, враховуючи залежність даного сектору від природно-кліматичних умов, носить дотаційний характер. Кошти централізованих та децентралізованих фондів в Україні, враховуючи реалії економічної кризи, обмежені. Тому для підтримки пріоритетних галузей економіки держава має делегувати на регіональний рівень такі форми підтримки:

а) законодавчо-адміністративна форма, тобто, враховуючи обізнаність у регіональних особливостях соціально-економічного розвитку, наділення місцевих органів самоврядування правом удосконалювати нормативно-правову базу розвитку регіону й перевіряти доцільність і правильність складання бізнес-планів підприємств та проектів санації сільськогосподарських підприємств;

б) економічна форма, що передбачає фінансово-кредитну підтримку сільськогосподарських виробників, фінансову підтримку інноваційних проектів, ведення кадастру та реєстру землі.

Необхідно вжити заходів для вирівнювання середнього рівня доходів у сільському господарстві та промисловості з метою закріплення на селі кваліфікованих працівників.

Одним з економічних факторів, що визначає рівень задоволення особистих потреб населення, є рівень грошових доходів та заощаджень населення. У структурі грошових доходів населення домінують доходи від оплати праці (табл. 3.25).

**Середньомісячна номінальна заробітна плата
(грн.)**

Регіон	Середньомісячна заробітна плата за роками					
	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Україна	462	590	806	1041	1351	1806
АРК	433	543	730	952	1220	1609
Вінницька	334	435	597	793	1028	1404
Волинська	319	412	591		1013	1380
Дніпропетровська	526	667	913	1139	1455	1876
Донецька	550	712	962	1202	1535	2015
Житомирська	334	434	602	793	1033	1404
Закарпатська	379	479	665	868	1091	1453
Запорізька	541	671	860	1091	1394	1812
Івано-Франківська	402	510	718	923	1180	1543
Київська (без м. Києва)	470	592	811	1058	1362	1852
Кіровоградська	353	455	624	819	1054	1428
Луганська	474	596	805	1022	1323	1769
Львівська	419	523	713	923	1183	1570
Миколаївська	470	565	744	955	1202	1621
Одеська	454	566	768	966	1226	1633
Полтавська	437	560	758	961	1243	1661
Рівненська	390	506	685	888	1133	1523
Сумська	379	473	633	857	1098	1472
Тернопільська	304	388	553	727	943	1313
Харківська	455	569	759	974	1251	1679
Херсонська	356	451	625	800	1017	1375
Хмельницька	323	419	584	792	1045	1429
Черкаська	350	464	642	846	1085	1459
Чернівецька	344	441	621	819	1051	1402
Чернігівська	342	438	602	790	1016	1370
м. Київ	761	967	1314	1729	2300	3074
м. Севастополь	486	594	803	1005	1302	1726

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України

Задоволення більшості особистих потреб здійснюється з врахуванням цін на товари та рівня доходів. Реальне споживання швидко реагує на зміну грошових доходів населення. Збільшення розміру заробітної плати призводить до зміни обсягів і структури споживання, створюються нові потреби, виникає можливість задовольняти раніше незадоволені потреби.

Враховуючи те, що лівову частку серед доходів займає заробітна плата, оцінюється співвідношення між заробітною платою та цінами шляхом порівняння індексу споживчих цін та індексу заробітної плати. На основі зазначених даних розраховується індекс споживчих цін (Іц) як відношення вагових складових певного товару в споживчому кошику до суми цін на товари.

Найнижчий рівень заробітної плати у Тернопільській і Волинській областях.

Таблиця 3.26

Індекси заробітної плати та цін

Роки	Індекси номінальної заробітної плати, у % до попереднього року	Індекси реальної заробітної плати, у % до попереднього року	Номінальна заробітна плата	Індекси споживчих цін
1995	514,2	110,6	73	282
2000	129,6	99,1	230	126
2001	135,2	119,3	311	106
2002	121,0	118,2	376	99,4
2003	122,8	115,2	462	108,2
2004	127,5	123,8	590	112,3
2005	136,7	120,3	806	110,3
2006	129,2	118,3	1041	111,6
2007	129,7	112,5	1351	116,6
2008	133,7	106,3	1806	122,3

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України

Починаючи з 2001 року, спостерігається перевищення індексу номінальної заробітної плати порівняно з індексом реальної заробітної плати. За період з 2002 по 2005 роки реальна заробітна плата зростала більш швидкими темпами, ніж споживчі ціни. У 2006 році вони вирівнялись.

Доходи від оплати праці в 2006 році становили 48,4 % доходів домогосподарств (табл. 3.27). У 2007 році цей показник зріс до 50,6 %.

Таблиця 3.27

Структура доходів домогосподарств

(у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство)

Доходи	Роки					
	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Всього сукупних ресурсів, грн., у тому числі у %	708,64	911,78	1321,44	1611,67	2012,1	2541,4
грошові доходи	81,1	85,1	86,4	87,6	89,0	100
з них: оплата праці	44,9	45,2	46,0	48,4	50,6	56,1
доходи від підприємницької діяльності	3,4	4,4	4,9	4,6	5,2	6,0
доходи від продажу с/г продукції	5,4	4,8	4,6	3,8	3,6	3,7
пенсії, стипендії	18,4	22,2	24,0	23,7	23,0	26,4
грошова допомога від родичів	9,0	8,5	6,9	7,1	6,6	7,8

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України

Доходи населення, як соціально-економічна категорія, характеризують стосунки у суспільстві з приводу присвоєння, використання та розподілу створюваного продукту з метою задоволення потреб населення, колективів, суспільства.

У результаті значного росту цін та знецінення заощаджень у соціальному складі населення почали домінувати бідні та малозабезпечені верстви населення, рівень споживання яких значною мірою підтримується за рахунок альтернативних джерел доходів: присадибне господарство, економія на якості харчування, культурних потребах тощо.

Соціальні фактори великою мірою зумовлені особливостями відтворення робочої сили і населення країни в цілому. До їх складу варто віднести соціальну структуру населення, його освітній рівень, стан охорони здоров'я, соціально-культурні заходи, соціальний захист населення, розмір споживчого кошика, мережу лікарень, поліклінік, дошкільних, шкільних закладів тощо.

Потреби населення країни залежать від соціальної структури суспільства. Існують відмінності між потребами службовців, робітників, працівників, які зайняті у сільському господарстві, інтелігенції тощо. Ці відмінності формуються під впливом характеру та змісту праці, освіти, культурного рівня, кількості вільного часу тощо.

Сім'ї службовців, робітників, працівників, які зайняті у сільському господарстві, інтелігенції розрізняються за кількістю вільного часу та часом, що витрачається на ведення домашнього господарства. Сільські жителі мають на 20–30% менше вільного часу, ніж жителі міст, які мають більше вільного часу, отже, мають більшу потребу в культурних, розважальних закладах.

До демографічних факторів можна віднести чисельність населення, його вікову та статеву структуру, щільність і особливості розселення населення, число сімей, їх склад, рівень міграції населення.

Найбільша питома осіб у віці, старшому за працездатний, у Чернігівській, Черкаській, Вінницькій областях. У Закарпатській, Волинській, Рівненській областях найбільша питома вага осіб у віці, молодшому за працездатний. У зв'язку з цим у даних областях при інших рівних умовах більша, ніж в інших областях, потреба в дитячих дошкільних закладах та загальноосвітніх школах. Молоді люди більш мобільні, вони більше, ніж люди середнього та похилого віку, звертаються до послуг культурних та розважальних закладів.

Частково зміну у структурі потреб населення України зумовлює процес урбанізації: зростання міського населення відбувається на території всієї країни. Потреби міського населення дещо відрізняються від потреб сільських жителів, які рідше звертаються за послугами ресторанів, кафе, інших закладів громадського харчування, пасажирського транспорту, культурних закладів тощо.

Демографічна ситуація в Україні досить складна (табл. 3.28).

Кількість народжених, померлих та природний приріст населення
(тис. чол.)

Рік	Кількість народжених			Кількість померлих			Природний приріст		
	Місто	Село	Разом	Місто	Село	Разом	Місто	Село	Разом
2000	238,0	147,1	385,1	457,1	301,0	758,1	-219,1	-153,9	-373,0
2001	237,3	139,2	376,5	450,4	295,6	746,0	-213,1	-156,4	-369,5
2002	248,9	141,8	390,7	454,4	300,5	754,9	-205,5	-158,7	-364,2
2003	266,4	142,2	408,6	459,9	305,5	765,4	-193,5	-163,3	-356,8
2004	284,4	142,9	427,3	460,5	300,8	761,3	-176,1	-157,9	-334,0
2005	284,3	141,8	426,1	471,6	310,4	782,0	-187,3	-168,6	-355,9
2006	306,7	153,7	460,4	461,8	296,3	758,1	-155,1	-142,6	-297,7
2007	314,1	158,6	472,7	466,3	296,6	762,9	-152,2	-138,0	-290,2
2008	340,6	170,0	510,6	462,9	291,6	754,5	-122,3	-121,6	-243,9
2009			512,5			706,7			-194,2

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України

Чисельність населення України, починаючи з 1995 року, скорочується щорічно на 300 тис. осіб. У 1990 році вперше природний приріст змінився природним скороченням. За 2000 – 2009 роки природне скорочення населення України склало 194,2 тис. осіб. Тенденція зниження народжуваності та росту смертності пересіклись у період економічних перетворень та посилювались під їх впливом. Коефіцієнт народжуваності скоротився з 12,6 до 9,0 на 1000 наявного населення. У 2009 році цей показник дещо зріс і становить 11,1.

Зростання народжування у 2009 році не змінило природного скорочення чисельності населення. У цьому році всі області, крім Закарпатської, Волинської, Рівненської та м. Києва, мали від'ємне значення показника приросту населення.

Одним із факторів скорочення чисельності населення стало зростання смертності. Якщо коефіцієнт смертності у 1990 році становив 12,1 на 1000 осіб наявного населення, то в 2009 році він зріс і становив 15,3.

Проблема зменшення народжуваності криється не тільки в погіршенні матеріального становища. Це пов'язано також із зниженням моральних цінностей у суспільстві. Нігілізм у культурі полових відносин, велика кількість народжених дітей поза шлюбом, високий рівень розлучень призводять до порушення інституту сім'ї.

Важливим фактором є стабільна політична ситуація, що обумовлює низьку ймовірність економічних криз, високий політичний імідж на міжнародному рівні. Політичні фактори безпосередньо пов'язані з забезпеченням обороноздатності країни і підтримкою внутрішнього порядку, раціональною організацією управління країною, зміцненням законодавчої та виконавчої влади. До політичних факторів також можна віднести: передбачуваність політичних режимів; можливість військової чи економічної експансії з боку інших держав; ймовірність експропріації.

Правові фактори пов'язані з наявністю чи відсутністю діючих нормативно-правових актів та чіткого механізму їх виконання. Фактори правової системи в Україні впливають не на користь ефективного задоволення особистих потреб, зокрема: відсутність чітких механізмів виконання діючих законів; поряд із законами існує велика кількість підзаконних актів; існують протиріччя між прийнятими законодавчими актами, що створює підґрунтя для зловживань; не налагоджено чіткої взаємодії між органами державної влади.

Важливими є природно-кліматичні фактори – географічне положення регіону, особливості клімату, особливості місцевості з точки зору умов для розташування промислових об'єктів, сільського господарства, проживання населення тощо. Низька температура повітря, тривалий зимовий період обумовлюють додаткову потребу в теплому одязі, висококалорійних продуктах харчування, затратах на опалення та освітлення.

Класифікація факторів та удосконалення методики їх аналізу дає можливість звільнити основні показники від впливу сторонніх факторів. Необхідно обмежити негативний вплив правових, організаційних, політичних, екологічних, природно-кліматичних факторів і сприяти максимальному використанню внутрішніх факторів.

На потреби населення в продуктах харчування та одягу впливають національні особливості побуту та традиції населення.

В економічній літературі пропонується класифікація факторів впливу на процес формування потреб залежно від терміну, напрямку і сили дії факторів [122, 190]. Залежно від терміну дії фактори пропонується поділяти на дві групи: фактори, зміна яких є тривалою в часі; фактори, які є короткотривалими або діють протягом короткого періоду і змінюються. До першої групи відносять такі фактори, зміна яких протікає повільно та їх вплив за короткий проміжок часу на формування індивідуальних потреб майже не відчутний. До цих факторів відносять національні традиції, зміну чисельності населення, статевовіковий склад населення тощо.

На формування та забезпечення потреб впливають об'єктивні та суб'єктивні фактори. Серед об'єктивних найважливішими є характер виробничих відносин та рівень розвитку виробничих сил, природні, економічні, соціальні особливості кожної країни, її традиції, специфіка розвитку на певному історичному етапі; серед суб'єктивних – індивідуальні особливості та схильності особи, її бажання та смаки, культурний рівень особистості, мотивація, нахили, вік, етапи життєвого циклу, тип особи (рис. 3.1).

Фактори	Основні	Зовнішні	Об'єктивні	Економічні	
				Соціально-економічні	
				Демографічні	
			Суб'єктивні	Організаційно-політичні	
				Правові	
				Соціально-культурні	
		Внутрішні	Удосконалення використання ресурсів		
			Удосконалення організації праці		
			Впровадження прогресивних форм управління		
	Структурні зміни				
	Удосконалення технології				
	Забезпечуючі	Наукові			
		Технічні			
Екологічні					
Природно-кліматичні					

Рис. 3.1. Класифікація факторів, що впливають на формування та задоволення особистих потреб населення

Джерело: розроблено автором

Класифікація факторів та удосконалення методики їх аналізу дає можливість очистити основні показники від впливу сторонніх факторів. Так, для підвищення ефективності використання спеціальних коштів закладів соціальної сфери необхідно обмежити негативний вплив правових, організаційних, політичних, екологічних, природно-кліматичних факторів і сприяти максимальному використанню інтенсивних та екстенсивних факторів.

Численні фактори, такі, як рівень освіти, отриманого доходу, умови праці та побуту, стать, вік, стан здоров'я, сім'я формують у нас уявлення про потрібне та необхідне. Самою людиною визначається структура особистих потреб, яка базується на її смаках, уподобаннях, бажаннях та інтересах.

3.3. Державні важелі та їх вплив при забезпеченні особистих потреб

Державне регулювання особистих потреб має здійснюватись у процесі реалізації організаційно-економічного механізму. Організаційно-економічний механізм представляє собою сукупність економічних структур, форм і методів господарювання, за допомогою яких здійснюється узгодження суспільних, групових і особистих інтересів.

Механізм регулювання процесу формування та задоволення потреб населення має два блоки:

1. Визначення довгострокових завдань. Особисті потреби мають формуватись на основі інноваційного вектору розвитку, технологій по збереженню природних ресурсів, пропагування здорового способу життя тощо.

2. Вирішення тактичних і оперативних завдань. Важливим моментом при цьому є узгодження тактичних та стратегічних цілей, визначення важелів стимулювання здорових потреб, розробка для цієї мети відповідних стимулів, оцінка ефективності обраних методів тощо.

У загальній системі механізму господарювання одне з центральних місць має посідати організаційно-економічний механізм регулювання особистих потреб населення, який є складовою взаємодії елементів, методів впливу на оптимізацію державної політики в цьому напрямку шляхом використання економічних, соціальних, психологічних та адміністративних засобів регулювання (рис. 3.2). Серед них на сучасному етапі розвитку суспільства особливо актуалізуються законодавчі, бюджетні, податкові важелі впливу. На сучасному етапі домінують важелі прямого впливу, зокрема, визначення та встановлення державних пріоритетів, бюджетне фінансування, реалізація державних програм, ліцензійна діяльність. Не всі важелі мають дію, деякі важелі державного регулювання впливають на задоволення особистих потреб опосередковано.

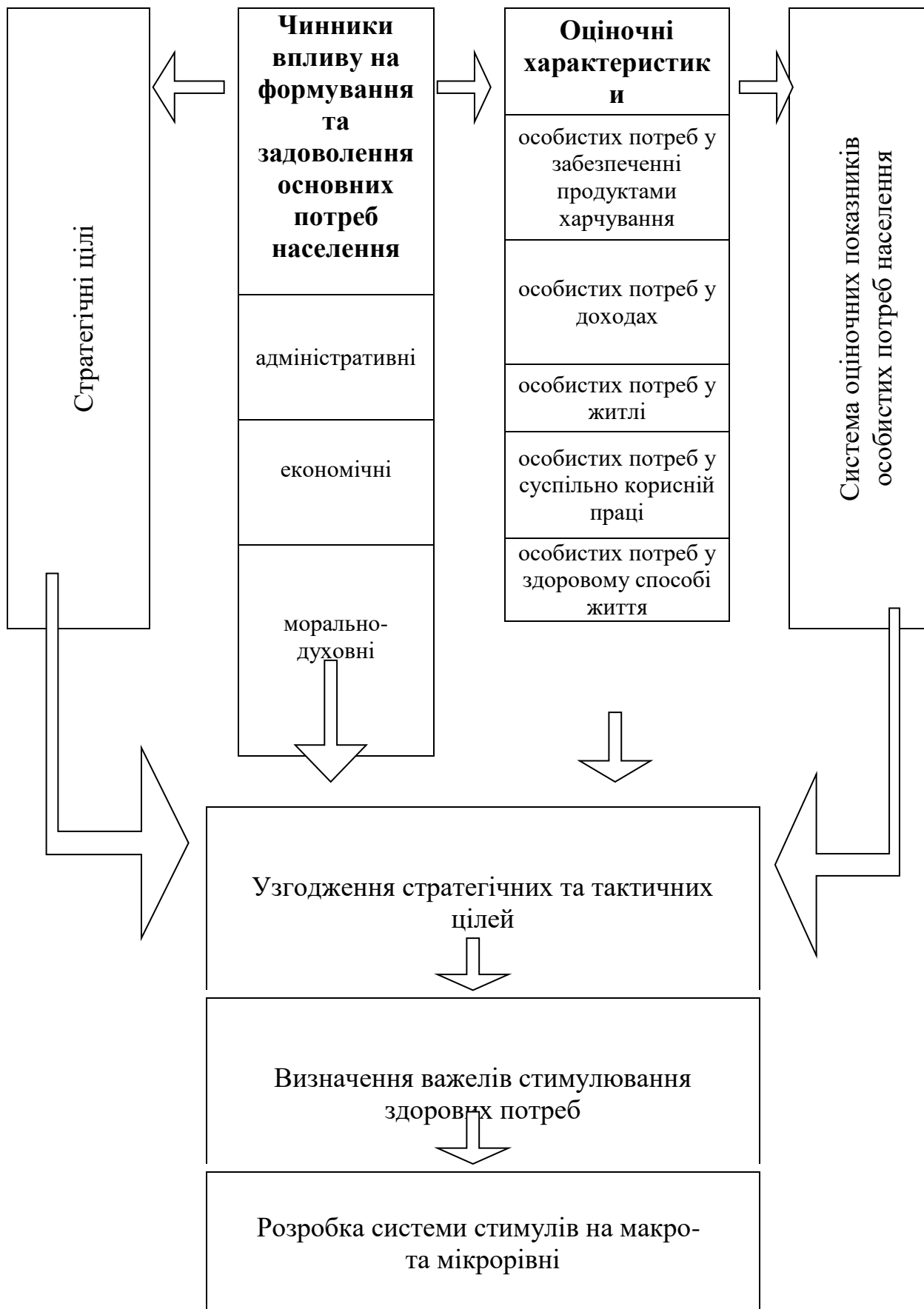

Рис. 3.2. Механізм регулювання процесу формування та забезпечення особистих потреб

Державними заходами, які знаходяться між стимулами і обмеженнями, є соціальні гарантії. Вони можуть бути дієвими важелями впливу на задоволення особистих потреб. Соціальні гарантії забезпечують стабільність і передбачуваність умов, за яких населення реалізує свої потреби. Найбільш вживаним у всьому світі є використання економічних важелів впливу: допомоги сім'ям з дітьми; податкові пільги; субсидії на житло; відпустки матерям та батькам у зв'язку з народженням та вихованням дитини; спеціальні пільги жінкам у галузі зайнятості – неповний робочий день, робота вдома; допомога жінкам, які стали на облік у ранні терміни вагітності, компенсації молодим сім'ям витрат на лікування бездітності.

Візьмемо такий важіль впливу задоволення особистих потреб у зайнятості та отриманні доходів, як стимули. Їх доцільно поділити на три групи: натуральні, соціальні та стимули кар'єрного росту.

Складовими елементами натуральних важелів впливу можна вважати купівлю для працівників товарів широкого вжитку; будівництво та виділення в користування працівникам на безкоштовній основі або з частковою компенсацією квартир, гаражів, будинків; виділення пільгових кредитів; надання відстрочки платежу на певний період тощо.

Таблиця 3.29

Структура механізму регулювання процесу формування та задоволення особистих потреб

Адміністративні	Економічні	Морально-психологічні
Орієнтовані на розвиток таких особистих потреб, як потреба в забезпеченні свого життя та довкілля, дотримання трудової дисципліни	Орієнтовані на матеріальне стимулювання	Використання моральних, психологічних чинників впливу
Закони, укази, постанови, затверджені державними органами для обов'язкового виконання	Методи і важелі державних органів, податкова політика, фінансово-кредитні важелі	Створення нормального психологічного клімату, творчої атмосфери
Методи організаційного впливу: нормування, інструктивні положення	Методи, які використовуються соціальними службами	Застосування соціальних норм поведінки: моральні стимули та санкції

Джерело: [123, 28] доповнено автором

Серед соціальних важелів впливу найважливішими є: безкоштовне користування дошкільними закладами; безкоштовне харчування на роботі; безкоштовне медичне обслуговування; оплата підприємством транспортних видатків працівника; безкоштовне користування спортивним знаряддям та будівлями; підвищення кваліфікації за рахунок підприємства; стимулювання співробітників, які не палять; стимулювання працівників, які хворіли не більше семи днів у році; матеріальна допомога на оздоровлення; матеріальна допомога

при народженні дитини та при укладанні шлюбу; компенсаційні виплати за використання власного автомобіля в службових цілях тощо.

Стимули кар'єрного росту також суттєво підвищують продуктивність праці, зокрема, розширення повноважень та можливість самостійно приймати рішення; повна реалізація творчого потенціалу; постійне підвищення по службі (японська система стимулювання персоналу); обрання до керівних органів управління (технічних, економічних, соціальних, правових). У деяких наукових виданнях ці стимули згадуються під терміном “нематеріальні стимули до праці” [124].

Серед важелів впливу на задоволення особистих потреб населення слід виділити також додаткові соціальні гарантії та стимули. Вони деякими вченими трактуються як здійснення роботодавцями для своїх працівників певних видів страхування, зокрема, страхування від нещасних випадків на виробництві, страхування життя, страхування від небезпечних видів хвороб, добровільне медичне страхування, додаткове пенсійне страхування [125].

Державне забезпечення особистих потреб населення набуває особливої актуальності у період становлення соціально-ринкової економіки, за умов функціонування якої збільшуються соціальні ризики, такі як старість, безробіття, втрата працездатності, нещасний випадок на виробництві, професійне захворювання тощо. Вони притаманні кожній людині як члену суспільства, і зумовлені її біологічною, фізіологічною та соціальною природою [126, 39].

Для мінімізації соціальних ризиків держава здійснює соціальний захист населення. Проект соціального кодексу підставою виникнення прав громадян у сфері соціального захисту називає обставини, які ускладнюють або унеможливають самостійне задоволення громадянином своїх потреб або потреб своєї сім'ї [127, 53].

Причини, що зумовлюють об'єктивну необхідність державного забезпечення особистих потреб певних верств населення, можна систематизувати таким чином:

- відсутність можливості своєю працею забезпечити пристойний рівень життя (старість, безробіття тощо);
- відсутність власності, використання якої могло б мінімізувати соціальні ризики;
- відсутність інших джерел доходів.

Відповідно до норм Конституції України право на соціальний захист включає право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати годувальника, безробіття з незалежних від людини обставин, а також старості та в інших випадках. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, бюджетних та інших джерел соціального забезпечення.

В економічній літературі поняття „соціальний захист” трактується по-різному. Так, зустрічаються твердження, що соціальний захист населення являє собою систему державного матеріального забезпечення ветеранів праці та інших громадян похилого віку, ветеранів війни, громадян, які потерпіли внаслідок Чорнобильської

катастрофи, державної допомоги сім'ям з дітьми, загальної цільової допомоги на проживання тощо [128]. Інші вчені категорію „соціальний захист” визначають як комплекс законодавчо закріплених норм, що гарантує держава окремим верствам населення, а також за певних економічних умов усім членам суспільства (під час зростання інфляції, спаду виробництва тощо) [129]. Ще зустрічається трактування цього терміну як системи розподільних відносин, у процесі яких за рахунок частини національного доходу утворюються та використовуються суспільні фонди грошових засобів для матеріального забезпечення та обслуговування окремих категорій громадян [130].

Можна сказати, що у широкому розумінні соціальний захист становить зміст соціальної функції держави і є системою економічних, юридичних, організаційних заходів щодо забезпечення основних соціальних прав людини і громадянина в державі. У більш вузькому – соціальний захист становить власне соціально-захисну діяльність держави щодо убезпечення населення від негативних наслідків соціальних ризиків.

Болотіна Н.В. визначає соціальний захист як систему юридичних, економічних, фінансових та організаційних засобів і заходів у державі щодо захисту населення від несприятливих наслідків соціальних ризиків [131, 56].

Підсистемами соціального захисту населення є соціальне забезпечення, соціальна допомога, соціальні гарантії та соціальне страхування (табл. 3.30).

Соціальне страхування можна трактувати як систему заходів щодо матеріального забезпечення населення в старості, на випадок захворювання чи втрати працездатності в працездатному віці, на випадок безробіття, підтримки материнства й дитинства, в умовах страхової медицини, при виході на пенсію тощо [132].

Оскільки соціальне страхування спрямоване на відновлення працездатності активної частини населення країни та гарантію матеріального забезпечення громадян, які втратили працездатність у зв'язку з виходом на пенсію чи не мали її в працездатному віці, можна вважати, що соціальне страхування передбачає розв'язання окремих аспектів соціального захисту громадян країни.

Таблиця 3.30

Система соціального захисту

Назва підсистеми	Характеристика підсистеми	Складові підсистеми
Соціальне забезпечення	Один зі способів розподілу частини ВВП шляхом надання громадянам матеріальних благ у цілях вирівнювання їхніх особистих доходів у випадках настання соціальних ризиків за рахунок цільових фінансових джерел	- пенсії; - допомоги дітям; - утримання та обслуговування престарілих та інвалідів
Соціальна допомога	Турбота про громадян, які потребують допомоги у зв'язку з віком, станом здоров'я, соціальним станом, що надається у грошовій та натуральній формі	- допомога пенсіонерам, біженцям
Соціальні гарантії	Один зі шляхів реалізації державою конституційних прав громадян на	- право громадян на вибір професійної діяльності та

	отримання найважливіших соціальних благ та послуг	місця роботи; - мінімальна заробітна плата; - одноразова допомога при народженні дитини; - щомісячні допомоги на дітей; - право на освіту, отримання медичних послуг тощо
Соціальне страхування	Система матеріального забезпечення на випадок тимчасової втрати працездатності, старості, інвалідності, втрати годувальника тощо	- пенсійне страхування; - медичне страхування; - страхування від нещасних випадків; - страхування від безробіття

Джерело: розроблено автором

Виходячи зі сфери фінансування, соціальний захист можна розділити на соціальне страхування і соціальну допомогу. Вони мають певні спільні та характерні риси (рис. 3.3).

Характерною ознакою страхування є фінансування соціальних потреб за рахунок внесків. Розмір виплат при цьому залежить від розміру індивідуальних внесків. Таким чином, принцип страхування в найбільшій мірі відповідає принципам ринкової справедливості, згідно з яким винагорода відповідає особистому вкладу та особистій відповідальності. Недоліком даного принципу фінансування соціальної сфери є обмеження можливостей системи регулювання доходів.

Рис. 3.3. Спільні та характерні риси соціального страхування та соціальної допомоги

Джерело: розроблено автором

Нині орієнтири уряду в соціальній сфері дещо змінились. Соціальною ціллю Кабінету Міністрів України відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 9 вересня 2003 р. „Про прогноз показників зведеного бюджету України за основними видами доходів, видатків та фінансування на 2005-2007 роки” є повний перехід до системи адресної соціальної допомоги як засобу підтримки найбільш вразливих громадян. У структурі видатків бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення передбачається надання безкоштовного гарантованого рівня соціальних послуг для громадян. Соціальні пільги мають трансформуватись в адресну грошову допомогу тим категоріям громадян, доходи яких нижче розміру прожиткового мінімуму.

Отже, в розрізі категорії „соціальний захист” більш вживаними є категорії „соціальна допомога”, „соціальна послуга”, „соціальні гарантії”.

Відповідно до Закону України „Про соціальні послуги” від 19 червня 2003 року соціальні послуги – це комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги з метою полегшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Соціальна послуга як основний продукт діяльності соціальної інфраструктури не має уречевленої форми, яку можна накопичувати, адже процес виробництва і споживання у сфері послуг співпадає в часі.

Перелік обставин та видів соціальних послуг досить широкий: інвалідність, часткова втрата рухової активності, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення в сім’ї, незабезпеченість, психічний чи психологічний розлад, стихійне лихо, катастрофа (рис. 3.4).

Види соціальних послуг							
Соціально-побутові	Психологічні	Соціально-педагогічні	Соціально-медичні	Юридичні	Послуги з працевлаштування	Послуги з професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними властивостями	Інформаційні
Матеріальна допомога				Форми соціальних послуг			
Соціальне страхування							

Рис. 3.4. Види та форми соціальних послуг

Джерело: розроблено автором

Суб'єктами, що надають соціальні послуги, можуть бути як державні, так і комунальні спеціалізовані підприємства, установи та заклади соціального обслуговування. Це зумовлює ту ситуацію, що фінансування соціальних послуг здійснюється за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів.

Варто розрізняти соціальні послуги та соціальні гарантії. Законодавство України визначає державні соціальні гарантії як встановлені мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, які забезпечують рівень життя не нижче від прожиткового мінімуму. “Соціально-економічні гарантії є методом забезпечення з боку держави задоволення різноманітних потреб громадян на рівні соціально визначених норм” [30, 272].

В економічній літературі зустрічається визначення соціальних гарантій як зобов'язань держави перед членами суспільства з приводу формування доходів, умов отримання певних товарів та послуг, робочих місць [18]. До системи соціальних гарантій відносять пенсійне забезпечення, державну допомогу сім'ям з дітьми, пільги щодо сплати житлово-комунальних послуг, індексацію грошових доходів населення, державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям тощо.

Способами реалізації соціальних гарантій при цьому виділяють: обов'язкове соціальне страхування, державне фінансування соціальної сфери, визначення соціальних стандартів малозабезпеченості.

Конституційні положення встановлюють право громадян на достатній життєвий рівень та закріплюють державний стандарт визначення обсягу життєвого рівня (пенсії, соціальні виплати) не нижче прожиткового мінімуму в державі.

Базовим державним соціальним стандартом є законодавчо закріплений прожитковий мінімум, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, соціально-культурного обслуговування, освіти тощо [127, 63].

В Україні існують два соціальних стандарти: прожитковий мінімум та межа малозабезпеченості. Прожитковий мінімум має бути достатнім для нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, а також для мінімального набору непродовольчих товарів та послуг, необхідних для задоволення основних потреб особистості. Тобто, прожитковий мінімум має бути достатнім для відтворення робочої сили працівників на мінімальному рівні.

Межа малозабезпеченості визначає величину середньодушового сукупного доходу, який забезпечує непрацездатній особі споживання товарів і послуг на визначеному законодавством мінімальному рівні.

З метою більш повного задоволення потреби в захисті від соціальних ризиків функціонує третій рівень системи недержавного пенсійного страхування, яка забезпечує виплату додаткової пенсії за рахунок добровільних пенсійних внесків. Метою цього механізму є одержання громадянами додаткових до загального пенсійного страхування пенсійних виплат за рахунок відрахувань на недержавне пенсійне забезпечення, а також інвестиційного

прибутку, нарахованого на них. Основою цієї системи є недержавні пенсійні фонди.

У світі пенсійні фонди представлені різними видами та формами: однорівневі та дворівневі, страхові та нестрахові, публічні та приватні. На їх формування впливають національні, економічні, правові складники розвитку суспільства. Проте більшість учених дотримуються думки, що недержавні пенсійні системи набувають розвитку у тих країнах, де недостатньо розвинуті державні пенсійні системи [133, 212; 54, 62].

Згідно з діючими правовими нормами в Україні дозволено функціонування таких видів недержавних пенсійних фондів, як відкриті, корпоративні та професійні пенсійні фонди (табл. 3.31).

Таблиця 3.31

Види недержавних пенсійних фондів

Види фондів	Засновники
Відкриті пенсійні фонди	Одна або декілька юридичних осіб
Корпоративні пенсійні фонди	Юридична особа-роботодавець або декілька юридичних осіб-роботодавців
Професійні пенсійні фонди	Об'єднання юридичних осіб-роботодавців; об'єднання фізичних осіб, включаючи професійні спілки; фізичні особи, пов'язані за родом їх професійної діяльності

Джерело: розроблено автором

В Україні формуються дворівневі недержавні пенсійні фонди, які безпосередньо акумулюють активи, делегуючи функцію управління та зберігання активів іншим юридичним особам. При збільшенні довіри до недержавного пенсійного забезпечення доцільно розвивати мережу однорівневих недержавних пенсійних фондів. “Однорівневі недержавні пенсійні фонди являють собою організацію, що здійснює акумулювання коштів вкладників, яка одночасно є і управляючим, у функції якого входить розміщення накопичених активів з метою отримання інвестиційного доходу” [134, 123]. Такі фонди створюються у формі страхового товариства чи структурного підрозділу банку. Значення недержавних пенсійних фондів однорівневого типу важко переоцінити. Вони збільшують доходи осіб, які мають потребу у пенсійному захисті, активізують діяльність страхових компаній та банків.

Активи пенсійного фонду, незалежно від виду, формуються за рахунок внесків до пенсійного фонду та прибутку від інвестування пенсійних внесків. Інвестиційна політика фонду визначається в інвестиційній декларації, де деталізуються основні напрямки інвестування пенсійних активів та обмеження інвестиційної діяльності. Використовуються пенсійні активи на виконання договорів з виплати пенсій, оплати договорів страхування довічної пенсії та договорів страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду, оплати послуг адміністратора, зберігача, аудиторів, торговців цінними паперами тощо.

Пенсійні фонди є важливими інституціональними інвесторами на ринку довгострокового фінансування економіки. Вони належать до консервативних учасників ринку і орієнтуються, як правило, на придбання високонадійних фінансових активів, наприклад, державних цінних паперів. Як відомо, це є найменш ризиковим розміщенням капіталу, але в той же час найменш прибутковим. Крім цього, характерним для них є наявність сплаченого статутного капіталу, формування та розміщення резервів, добровільний порядок внесення коштів до даних інститутів, врахування фактору ймовірності настання страхового випадку та дожиття до певного віку.

Статутний фонд недержавного пенсійного фонду має бути сплачений готівкою, отже підвищується гарантія виконання зобов'язань перед страхувальниками у разі нестачі страхових резервів.

Як свідчить зарубіжний досвід, страхові компанії можуть також пропонувати пенсійне страхування. Їх страхові резерви формуються за рахунок коштів страхувальників, які тимчасово перебувають у розпорядженні страховика, і використовуються за призначенням – у разі настання страхового випадку. Резерви страхових компаній і активи недержавних пенсійних фондів можуть бути інвестовані з метою одержання доходу. При формуванні активів пенсійних фондів обов'язковим має бути встановлення вищого нормативу ліквідності, ніж у страхових компаній.

Страхові компанії та недержавні пенсійні фонди розміщують страхові резерви з урахуванням принципу диверсифікації. Вони представлені активами таких категорій, як грошові кошти, нерухоме майно, цінні папери тощо. Для обмеження ризиків у діяльності недержавних пенсійних фондів законодавством встановлені певні обмеження інвестиційної діяльності з активами пенсійного фонду, зокрема, забороняється: формувати пенсійні активи за рахунок позикових коштів; надавати майнові гарантії, забезпечені пенсійними активами; тримати на банківських депозитних рахунках більш як 40% загальної вартості пенсійних активів фонду; емітувати будь-які боргові цінні папери тощо.

У недержавних пенсійних фондах обсяг пенсійних накопичень має перевищувати обсяг зобов'язань, тобто, після виплати пенсій мають залишатись кошти для наступної виплати та інвестування. Отже, для забезпечення стабільної роботи фондів потрібно збільшувати розміри відрахувань, або домагатися високої дохідності інвестицій. Так, у Канаді сумарні надходження коштів до Канадського пенсійного фонду майже вдвічі перевищують суму виплат, частка доходів від інвестування коштів фонду формує близько 40% поточних доходів фонду. З метою збільшення дохідності пенсійних активів Рада фонду зобов'язана щорічно аналізувати ефективність інвестиційної діяльності та шукати резерви її покращення, враховуючи при цьому максимально можливу диверсифікацію активів.

З метою мінімізації ризику в діяльності недержавних пенсійних фондів доцільно страхувати ризики розміщення активів пенсійних фондів, пенсійні виплати учасникам пенсійних фондів до і після виникнення у них пенсійних підстав, пенсійні накопичення вкладників на випадок стихійного лиха тощо.

(Крім страхових гарантій надійності, автори виділяють державні, економічні, судові, законодавчі, фінансові, корпоративні види гарантій [135, 142]).

Ще одним суб'єктом недержавного пенсійного забезпечення є банківські установи. “Серед фінансових установ найбільший спектр послуг недержавним пенсійним фондам будуть надавати банки” [136, 48]. Банки мають розгалужену систему філіалів та відділень, яка дозволить обслуговувати різні види пенсійних фондів у системі єдиного банку. Банки поряд з компаніями з управління активами та професійними адміністраторами можуть здійснювати управління активами недержавних пенсійних фондів. До того ж, конкретний банк може виконувати роль зберігача пенсійного фонду, якщо: має ліцензію Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку на здійснення депозитарної діяльності зберігача цінних паперів; не є пов'язаною особою пенсійного фонду; не здійснює управління активами створеного ним корпоративного пенсійного фонду; не є кредитором осіб, які здійснюють управління активами пенсійного фонду. Положення, які потрібно врахувати при регламентуванні діяльності пенсійних фондів, мають бути аналогічні до страхових компаній: повна прозорість діяльності та доступність до державного контролю, відсутність пільгового режиму оподаткування.

Серед негативних рис недержавних пенсійних фондів можна відмітити вилучення ними значної частини коштів з індивідуального споживання, що зменшує сукупний попит. До того ж, враховуючи екологічну ситуацію в країні, рівень смертності серед різних вікових груп, питання дожиття до пенсійного віку залишається відкритим. Певна частина осіб, які б хоч раз у житті сплачували страхові внески, не доживуть до пенсійного віку.

Становлення демократичного суспільства неможливе без гармонійного розвитку його складових елементів, їх взаємопоєднання. Однак досить часто, коли при забезпеченні особистих потреб увага акцентується на державному та комерційному секторах, забувається ще одна важлива складова громадянського суспільства – так званий “третій сектор”, що об'єднує неприбуткові організації, метою яких є сприяння інтересам суспільства загалом та членам самих цих організацій у таких напрямках, як освіта, охорона здоров'я, культура, мистецтво, надання допомоги незахищеним верствам населення, охорона довкілля, соціальне забезпечення, права людини тощо.

В Україні цей сектор називають громадським, а організації, що створюються і діють – громадськими. Загальні засади створення і діяльності громадських організацій як об'єднань громадян для задоволення і захисту своїх законних прав і свобод, економічних, соціальних та інших інтересів закріплені в Конституції України (ст. 36).

Темпи розвитку громадських організацій свідчать про успіх демократичних реформ в Україні. Діяльність таких організацій справляє відчутний вплив на суспільство, але вона не контролюється і не керується державою. Проте зацікавленість держави в існуванні громадських організацій має не тільки суспільно-політичні чи соціальні причини. Тут відіграє певну роль і економічний чинник. Неприбуткові добровільні організації можуть надавати суспільні послуги з вищою якістю і за нижчими затратами, ніж

державні органи. Одна з причин цього полягає в добровільності таких організацій, де люди можуть працювати безоплатно. До того ж, невеликі громадські організації можуть швидко переорієнтуватися відповідно до потреб людей. Створення некомерційних організацій дає можливість людям об'єднуватися за інтересами.

У статутах громадських організацій можна знайти конкретизацію цілей їх діяльності, а саме:

- поширення знань з демократичних принципів розвитку суспільства;
- підвищення професійного та національно-культурного рівня громадян;
- залучення громадськості до благодійності;
- сприяння правовій обізнаності громадян.

Ця діяльність може здійснюватись у таких формах: організація та проведення семінарів, конференцій; організація культурно-масових заходів, семінарів, благодійних акцій; надання допомоги соціально незахищеним верствам населення; створення громадських бібліотек, театрів; надання консультативної допомоги тощо.

Питання ефективності державного впливу на формування та задоволення особистих потреб населення недостатньо розроблене.

При визначенні цього виду ефективності потрібно враховувати як економічний, так і соціальний ефект. Соціальний ефект полягає у задоволенні потреб суспільства у соціальних благах (освіті, культурі, медицині тощо), економічний проявляється при збільшенні національного доходу. Економічний ефект обумовлюється тим, що через відтворення кваліфікованої робочої сили, підтримання здоров'я впливає на економічне зростання країни, її національне багатство.

Ефективність державного впливу на формування та задоволення особистих потреб населення за певний період можуть характеризувати ті показники, що зумовлюються соціально-економічними факторами, зокрема показники смертності, народжуваності.

Як відомо, на рівень смертності впливають, крім ендогенних факторів, що зумовлюються захворюванням та природним старінням, і екзогенні, викликані зовнішнім впливом на організм. Екзогенними причинами смертності є також і соціально-економічні умови життя, адже останні можуть викликати як емоційні, так і фізіологічні зрушення в організмі. Народжуваність – процес, який детермінується потребами людини, але також визначається економічними факторами.

Ефективність соціальної діяльності держави визначається з урахуванням економічних показників. Якщо прожитковий мінімум в Україні значно випереджує і мінімальну заробітну плату, і середньомісячну допомогу по безробіттю, то це є свідченням неефективної соціальної політики.

Питання ефективності освіти, особливо вищої, багатоаспектне та різнопланове. Воно залежить, частково, від рівня домашньої освіти та сприятливого домашнього середовища. При відсутності останнього можливість засвоєння отриманої в навчальних закладах інформації падає. Можна припуститись висновку, що погіршення побутових умов проживання певних

категорій громадян, спричинене зниженням рівня життя, є негативним фактором впливу не тільки на фінансування освіти, але і на саму ефективність освіти.

Ефективність освіти межує (враховуючи високий рівень безробіття серед випускників) з питанням соціальної захищеності. Ефективність використання коштів навчальними закладами визначається не тільки за середніми витратами на студента, але і за кінцевим результатом діяльності, тобто за показником працевлаштування випускників, їх професійними досягненнями.

Ефективність соціальної діяльності держави доцільно оцінювати на макрорівні. Критеріями оцінки мають бути приріст (зменшення) населення країни в результаті екзогенних факторів; кількісні показники, що характеризують рівень освіти серед різних соціальних груп; кількісні та якісні показники наданих медичних, культурних послуг. Вищезгадані показники обов'язково мають бути узгоджені з рівнем ВВП. При значному зростанні видатків на соціальні цілі за сталого розміру ВВП маємо констатувати лише результати перерозподільної політики уряду, а не її ефективність.

Шкідливим з точки зору практичного використання в подальшому є перенесення сутності ефективності соціальної політики з макроекономічної площини до розуміння її як надання конкретних соціальних благ під конкретне соціальне замовлення.

Ефективність формування та задоволення особистих потреб населення на конкретному етапі розвитку країни та ефективність соціальної ринкової економіки в цілому має оцінюватись на основі якісного та кількісного аналізу статистичних даних. Ефективність конкретного соціального замовлення, розрахована на основі соціологічного опитування, носить спектральний характер і не може бути поширена на соціальні процеси у суспільстві.

При оцінці дієвості соціальної політики країни мають бути з'ясовані її результати. Ефективність регулювання соціальною сферою оцінюється не тільки за мірою розв'язання безпосередньо соціальних проблем, але і за мірою інтегрування соціальної політики у механізм економічного зростання.

Сьогодні соціальні процеси стають першочерговими. Змінюється уявлення про роль невиробничої сфери у створенні національного доходу, оскільки національний дохід створюється корисною працею людей у матеріальному виробництві та в соціальній сфері [137, 44]. Якщо частини національного доходу, що створюється галузями соціальної сфери, недостатньо для реалізації передбачених соціальних програм, на ці цілі доцільно направляти частину доходу, створеного у матеріальному виробництві.

Висновки до розділу 3

1. У структурі роздрібного товарообігу найбільшими темпами впродовж останніх років зростала реалізація алкогольних напоїв. Відбувається стрімке зростання виробництва алкогольних напоїв, особливо слабоалкогольних, основним споживачем яких є молодь. Як наслідок, Україна домінує в Європі за кількістю дітей, що вживають алкогольні напої систематично. Процес формування потреб має контролюватись з боку суспільства, щоб не допускати

деформації потреб, деструктивних явищ, які впливають на підрив здоров'я нації. Тому важливо через органи державного регулювання, виховні заклади, вартісні та правові важелі впливати на те, щоб підростаюче покоління відтворювало здорові потреби. Для зменшення вживання пива, алкогольних та слабоалкогольних напоїв необхідно: підвищити акцизи на всі види алкогольних напоїв; продавати алкогольні напої особам з 20-ти річного віку та до 22-ої години вечора; за рахунок частини акцизного збору на алкогольні та тютюнові вироби створити фонд фінансування антиалкогольної програми, ведення пропаганди здорового способу життя.

2. Розвиток потреб відбувається через розвиток об'єктів потреб. Поява комп'ютерів, мобільних телефонів, сканерів у роздрібному товарообігу сформувала потребу населення у цих товарах, якої раніше не існувало. Тобто, людина, створюючи новий предмет, послугу, форму діяльності, разом з тим створює потребу в них і можливість її задовольнити.

3. Вплив науково-технічного прогресу на виробництво виконує функцію детермінанта. Пропозиція нових товарів на ринку диференціює та коректує потреби середньостатичного споживача. Так, сукупний обсяг потреби в товарах довгострокового користування змінився за рахунок нових товарів довгострокового користування: мікрохвильових печей, мобільних телефонів тощо. Особливість способу задоволення полягає в тому, що різко знизилась питома вага ремонту товарів довгострокового користування в зв'язку з появою на ринку нових, більш якісних товарів довгострокового користування.

Розділ 4

Трансформація особистих потреб у процесі державного регулювання

4.1. Форми і методи державного регулювання формування потреб у здоровому способі життя

Перманентні кризи в українському суспільстві спричинили загострення численних проблем, зокрема медичних та демографічних. Маємо констатувати підвищення інфекційної захворюваності, поширення психічних розладів, соціально залежних хвороб, захворювань, безпосередньо пов'язаних з дефіцитом харчування. Це зумовило порушення процесу відтворення населення (здоров'я – народжуваність, здоров'я – смертність, здоров'я – працездатність). Для того, щоб погіршення здоров'я не перетворилось на довготривале гальмо соціально-економічного розвитку, необхідно збереження здоров'я та розвиток охорони здоров'я населення України визнати пріоритетами соціально-економічної політики.

Традиційно кількісна оцінка стану здоров'я дається згідно з принципом “від протилежного”, тобто констатуються втрати від погіршення стану здоров'я (у зв'язку з захворюваністю, інвалідністю, передчасною смертністю працюючих). Для оцінки використовуються, як правило, суб'єктивні оцінки (за даними вибіркового опитування). Так, за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2008 року 44,4% всіх домогосподарств оцінили свій стан здоров'я як добрий, 44,5% як задовільний, 11,1% визнали свій стан здоров'я поганим. Найбільш здоровими себе вважають найбільш вразливі верстви населення з середньодушовим грошовим доходом до 300 грн. у місяць.

Із загальної кількості українців, які хворіли за останні 12 місяців, отримана інформація, що перенесені захворювання негативно вплинули на їх повсякденну працездатність (14,5% від загальної кількості опитаних) та життєву активність (30,9 %) [138].

Якщо проаналізувати динаміку захворюваності населення, то приходимо до невтішного висновку, що за більшістю класів хвороб показники захворюваності зростають (табл. 4.1), причому, найбільш швидкими темпами зростає кількість захворювань системи кровообігу та хвороб крові.

Таблиця 4.1

Динаміка захворюваності за класами хвороб

Захворювання	Кількість уперше в житті зареєстрованих випадків захворювань, на 100 тис. населення						Темп росту 2008/1990
	1990	1995	2000	2006	2007	2008	
	Роки						
Усі захворювання	62335	63474	67966	69173	70814	70460	113,0
у тому числі інфекційні та паразитичні	2582	2934	2915	2816	2790	2777	107,6

хвороби							
новоутворення	601	639	776	888	879	882	146,8
хвороби крові	221	373	499	505	500	495	224,0
хвороби ендокринної системи	594	531	1210	1168	1168	1150	193,6
хвороби системи кровообігу	2225	2710	4747	5215	5260	5377	241,7
хвороби органів дихання	32962	30628	29727	28552	30101	29669	90,0
хвороби органів травлення	2303	2597	2903	2968	2976	2955	128,3
хвороби кістково-м'язової системи	2661	2761	3191	3427	3387	3401	127,8
хвороби сечостатевої системи	2370	3012	3937	4661	4601	4635	195,6
травми, отруєння	5550	5161	4749	4911	4930	4912	88,5

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України

Найбільш швидкими темпами зростає кількість захворювань системи кровообігу, що безпосередньо пов'язано зі зміною способу життя переважної частини населення України: прискорення темпу життя, зменшення фізичних навантажень у результаті зростання частки розумової праці, розповсюдження шкідливих звичок, швидкі зміни у суспільному житті, що зумовлюють невпевненість у завтрашньому дні, неякісне харчування тощо.

Завданням у сфері охорони здоров'я є не лікування вже існуючих хвороб, а їх попередження. Велика кількість хвороб з'являється у зв'язку з невмінням людини правильно харчуватись, оптимально поєднувати працю та відпочинок, невмінням мінімізувати вплив на організм психологічних травм та виробничих конфліктів. Функціонування системи охорони здоров'я доцільно оцінювати з точки зору медичної і соціальної ефективності. Медична ефективність характеризується показниками поліпшення стану здоров'я особистості від початку захворювання до повного одужання. Сучасні економічні умови зумовлюють перенесення акценту на соціальну ефективність, яка вимірюється зниженням абсолютних і відносних показників захворюваності населення внаслідок зростання якості медичних послуг, проведення лікувально-профілактичних заходів, зокрема, активізації здорового способу життя.

Питання формування здорового способу життя й удосконалення механізму функціонування охорони здоров'я є актуальним та важливим. Цій проблематиці присвячені праці Козак В., Кондратюк С., Куценко В., Лехан В., Чухно А., Верхоглядової Н.І. та інших.

Характерними рисами діяльності закладів охорони здоров'я є те, що обсяг їх роботи залежить від стану здоров'я нації та обсягу наявних бюджетних коштів. Стан здоров'я населення України в більшості регіонів поганий і має тенденцію до погіршення. Даний показник відображає якість життя населення і залежить від рівня доходів. Зокрема, на рівень здоров'я нації впливає

економічна ситуація в країні, умови праці, житлові умови. Показниками, які характеризують стан здоров'я нації, є захворюваність, інвалідизація, тривалість життя, рівень смертності. Як відомо, зараз в Україні чоловіки живуть на 13-17 років менше, ніж у розвинутих країнах (серед жінок цей показник дещо менший). Невтішним є і показник природного скорочення населення. За останні десятиліття населення України скоротилось на 11 млн. чоловік, з них 4 млн. померло.

Потенційно (враховуючи погіршення стану здоров'я нації) за медичною допомогою буде звертатись більша частина населення, отже має зростати обсяг коштів, необхідних на утримання медичних закладів. Тому об'єктивно постає необхідність пошуку нових джерел фінансування та розширення діючих.

Видатки зведеного бюджету України на охорону здоров'я становили: 2002 рік – 7537,9 млн. грн., 2003 рік – 9708,2 млн. грн., 2004 рік – 12159,4 млн. грн., 2005 рік – 15476,5 млн. грн., 2006 рік – 19737,7 млн. грн., 2008 рік – 23800 млн. грн.

Маємо констатувати збільшення питомої ваги видатків державного та місцевих бюджетів на охорону здоров'я в загальному обсязі видатків. Перехід від використання функціональної класифікації видатків до програмної зумовив більш згруповане розміщення в бюджеті всіх видатків за певною програмою. Однак не дивлячись на те, що відбувається абсолютне зростання витрат на охорону здоров'я, питома вага частки ВВП на охорону здоров'я зменшується. За обсягами витрат на охорону здоров'я в розрахунку на 10000 жителів Україна займає 111-те місце серед країн ООН і восьме серед країн СНД [139, 33].

Збільшення видатків на певну галузь невиробничої сфери можливе лише при зміні пріоритетів у розподільній політиці уряду та збільшенні темпів економічного росту.

Бюджетна медицина з точки зору її доступності різним верствам населення з різним рівнем доходів створює передумови для найповнішого забезпечення нею потреб населення в отриманні медичних послуг. Цей напрямок треба розвивати і надалі, але при цьому потрібно враховувати, що за бюджетного фінансування сьогодні частина витрат оплачується населенням.

Платну медицину доцільно розглядати лише як доповнення до бюджетної і страхової медицини, як необхідний елемент розвитку конкурентного середовища при наданні медичних послуг. Тарифи на платні послуги, що надаються лікувально-профілактичними, санітарно-профілактичними та комунальними закладами охорони здоров'я, мають бути регламентовані відповідними органами законодавчої та виконавчої влади.

Рентабельність, що закладається у ціну медичної послуги, має бути середньою у всіх галузях невиробничої сфери, що сприятиме рівномірному розподілу коштів і адекватному їх розвитку відповідно до потреб суспільства.

З приводу впровадження страхового механізму у фінансуванні охорони здоров'я думки вчених розділились. Одні вважають, що терміново слід провести реформу соціального страхування в Україні з введенням системи державного обов'язкового медичного страхування, причому, за системи страхової медицини більшість медичних закладів зароблятимуть кошти на своє

утримання і працюватимуть на повному самофінансуванні, за винятком окремого переліку закладів, які і надалі фінансуватимуться з бюджету [140]. На думку інших, доцільно "... поступове запровадження страхової медицини і активне залучення позабюджетних коштів (за рахунок надання законодавчо визначеного переліку платних послуг, здавання в оренду основних фондів, непрофільної діяльності, благодійних коштів тощо), тобто перехід до бюджетно-страхової форми фінансування. Частка державних коштів має бути не нижчою 60 % загального обсягу" [141, 69].

Світові тенденції підтверджують той факт, що відбувається не тільки зростання витрат на охорону здоров'я у межах суспільства, але і зростання частки держави у цьому процесі. "Зростання державних і приватних витрат на охорону здоров'я характерне не лише для Сполучених Штатів ... Значне зростання відбулось і у тих країнах, де роль держави була фіксованою, і де вона мінялася, і там, де держава відігравала незначну роль, і там, де нею було монополізовано більшість сфер" [58, 347].

Планування видатків закладів охорони здоров'я здійснюється в розрізі категорій видатків кошторису. Найбільшу питому вагу займають захищені категорії, отже, вони мають фінансуватися в повному обсязі.

При плануванні видатків на охорону здоров'я використовують, в основному, кількість ліжок та число лікарів амбулаторно-поліклінічного обслуговування. У свою чергу, ці два показники визначаються з урахуванням кількості хворих, які звертались за допомогою в минулому (кількості хворих, які були госпіталізовані; обороту ліжок).

Норми та нормативи як елемент фінансового механізму посідають значне місце у плануванні витрат на охорону здоров'я (норми витрат на харчування, медикаменти, схемні посадові оклади як нормативи витрат на оплату праці). Проте сам процес планування, використання норм та нормативів поставлений у залежність від наявних бюджетних коштів. Лімітування видатків розпорядниками коштів приводить до скорочення видатків, які вже були розраховані, отже, ставиться під сумнів доцільність планування.

Введення платної та страхової медицини перемістить акцент від необхідності дотримання норм та нормативів до врегулювання відносин на ринку страхових послуг за допомогою ринкових механізмів. Відповідно до Концепції розвитку охорони здоров'я України передбачається у фінансуванні надання громадянам медичної допомоги солідарна участь держави, роботодавців, територіальних громад. Принципи розширення джерел фінансування, децентралізацію, регіоналізацію управління, що використовуються при реформуванні різних сфер життєдіяльності суспільства, передбачається застосувати і для охорони здоров'я. Поряд з Міністерством охорони здоров'я та його структурними підрозділами Концепцією передбачено створення фондів, які будуть працювати на накопичувальній основі. Планується також підвищення ролі територіальних громад як суб'єкта управління.

Який механізм впровадження державно-комунальної моделі надання медичних послуг? Які джерела фінансування первинного, вторинного і

третинного рівня медичної допомоги? Базовий стандарт загальнодоступної медичної допомоги (профілактичні заходи, амбулаторне лікування, стаціонарна допомога за основними спеціальностями) буде надаватись на першому рівні і фінансуватись за рахунок коштів державного і місцевого бюджетів. Другий і третій рівні будуть фінансуватись за рахунок платної та страхової медицини, різних видів благодійних та суспільних фондів.

Норми та нормативи при цьому доцільно переглянути у розрізі гарантованого рівня безоплатної медичної допомоги, планування здійснювати окремо за джерелами видатків та різними рівнями надання медичних послуг.

Характерним для охорони здоров'я є те, що тут надаються неоднорідні послуги, переважна більшість яких і надалі має оплачуватись державою (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Відмінності в діяльності охорони здоров'я та інших галузей соціальної сфери

Галузі соціальної сфери	Охорона здоров'я
Велика кількість однотипних установ, що пропонують один вид послуг	Незначна кількість лікарень
Комерційні засади діяльності	Більшість лікарень є некомерційними
Однорідний спектр послуг	Неоднорідний спектр послуг
Безпосередня оплата споживачами	Споживачі покривають лише частину затрат медичних закладів

Джерело: розроблено автором

Стратегічні пріоритети в галузі охорони здоров'я нині визначаються як використання різних джерел фінансування системи охорони здоров'я, забезпечення розвитку платних послуг, введення державного медичного страхування, доступності медичної допомоги для соціально незахищених верств населення через законодавче визначення гарантованого рівня безоплатного медичного обслуговування. Для зміцнення здоров'я нації та відповідно зменшення необхідності потенційного фінансування медицини слід розробити систему заходів стимулювання населення до здорового способу життя, викорінення шкідливих звичок. Ефективним у цьому напрямку буде економічне стимулювання тих підприємств та установ, які здійснюють фізкультурно-оздоровчу та спортивну діяльність.

Наслідком домінування здорового способу життя населення та надання якісних послуг закладами охорони здоров'я є заощадження праці, що може бути виражене у збереженні людино-років життя й абсолютному прирості національного доходу.

Більшість учених категорію “здоровий спосіб життя” визначають як підпорядкування всієї життєдіяльності людини збереженню та зміцненню здоров'я, оздоровленню умов життя, праці, відпочинку, формування сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі тощо.

Специфічним засобом, який допомагає розкрити зміст категорії “здоровий спосіб життя”, є визначення поняття “здоров'я”. Здоров'я – це не тільки

фізичне благополуччя, тобто відсутність хвороб і фізичних вад, але і духовне, соціальне благополуччя (відповідно до положень Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я); це суспільна цінність, явище системного характеру, яке постійно змінюється, взаємодіючи з навколишнім середовищем. Із погіршенням стану здоров'я населення збільшуються видатки бюджетів різних рівнів, витрати фондів державного соціального страхування на оплату лікарняних тощо.

Здоров'я необхідне для підвищення фізичного і духовного рівня особистості. Слабке здоров'я гальмує розвиток пізнавальних навиків. Працездатність, продуктивність праці у будь-якій сфері життєдіяльності залежить від стану самопочуття особистості.

Здоров'я як життєва цінність займає верхній рівень в ієрархічній градації потреб і належить до фізіологічних потреб особистості. Розумні фізіологічні, соціальні, духовні потреби, які формуються та реалізуються у процесі здорового способу життя особистості, корелюють з аналогічними аспектами здоров'я. Так, для формування розумних фізіологічних потреб необхідне позитивне ставлення до власного здоров'я, дотримання раціонального режиму дня, правильне харчування. При формуванні та задоволенні соціальних потреб важливою є така риса особистості, як здатність до самоактуалізації у колективі, позитивно спрямована комунікативність тощо.

Складовими здорового способу життя є: дотримання правил особистої гігієни; оптимальний руховий режим; культура міжособистісного спілкування і поведінка в колективі; вміння протистояти стресу; статева культура тощо.

Одним із найважливіших елементів здорового способу життя є якісне харчування, яке здатне задовольнити потреби людини в основних харчових речовинах на відповідному рівні калорійності та з необхідним обсягом амінокислот, вітамінів, макро- та мікроелементів, поліненасичених жирних кислот тощо.

Спосіб життя визначається такими якісними показниками, як характер праці, характер побуту, характеристика оточуючого середовища. Ведення здорового способу життя починається з системи знань про себе та своє здоров'я, самооцінки емоційно-ціннісного ставлення до власного здоров'я. Необхідною умовою його закріплення є постійний самоконтроль за власним здоров'ям.

Спосіб життя переважно вживається та трактується як соціологічна категорія. З цим досить важко погодитись, адже вона пов'язана з такими поняттями, як рівень життя, стиль життя, якість життя, які ніяк не можна віднести лише до соціологічних понять. Зокрема, категорія "рівень життя" – це економічна категорія, яка дає кількісну характеристику способу життя з приводу оцінки рівня задоволення матеріальних, духовних, соціальних потреб населення, що підлягають прямому кількісному виміру. Економічною складовою рівня життя є кількість спожитих благ, рівень доходів населення та обсяг їх заощаджень, структура предметів споживання особистості тощо.

Спосіб життя являє собою систему найбільш важливих кількісних та якісних показників, передбачає поєднання об'єктивних аспектів, які

зумовлюються рівнем розвитку економіки, та суб'єктивних, адже кожна особистість має право вибирати, який спосіб життя вести.

Одним із проявів здорового способу життя є відсутність шкідливих звичок. Візьмемо паління: 25,6% населення у віці 12 років та старше мають цю згубну звичку. Найбільша питома вага осіб, які палять, зафіксована у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Полтавській областях.

Зростає кількість осіб, які вживають наркотичні та інші (крім алкоголю) психічно активні речовини (хворі на наркоманію та токсикоманію). Якщо у 1990 році їх кількість становила 22,4 тис. чоловік, то в 2006 році майже в чотири рази більше – 86,6 тис. чоловік. За цей же період у 5,5 разів зростає кількість хворих на сифіліс, які перебували на обліку у медичних закладах (з 15,8 до 86,4 тис. осіб).

Хворобу дешевше попередити, ніж її лікувати. Тому в умовах фінансової кризи при недофінансуванні закладів охорони здоров'я доцільно започаткувати національну програму по рекламуванню здорового способу життя. Реклама буде при цьому виконувати ознайомчу, роз'яснювальну та стимулюючу функцію. Це дасть змогу: зменшити витрати на лікування як на рівні особистості, так і на рівні держави; сприяти підвищенню якісного рівня трудових ресурсів, збереженню генофонду; збільшити продуктивність праці та підвищити можливі межі інтенсифікації праці.

Залежно від способу розміщення можуть бути різні способи реклами здорового способу життя: реклама, яка буде розповсюджуватись через засоби масової інформації (друк, супутникове, кабельне телебачення); зовнішня реклама (плакати, стенди, технічні засоби стабільного територіального розміщення); реклама, розміщена на транспорті тощо. Всі вони призначені для формування стійких морально-етичних ціннісних установок на необхідність ведення здорового способу життя в окремо взятої особи.

Державне регулювання економіки передбачає вирішення принаймні трьох найважливіших завдань, а саме:

1. Забезпечення стабільного економічного росту, що є основою для підвищення доброту та благополуччя нації.

2. Здійснення ефективної трансформації економічної системи з підвищенням результативності її діяльності.

3. Захист національних інтересів у зовнішньоекономічних відносинах [142, 28].

Реалізація цих завдань неможлива без участі держави та конкретного громадянина. Економічна політика, безперечно, повинна мати інноваційний характер, що вимагає особливих знань та вмінь. Перед працівниками різних галузей та сфер постають постійно нові завдання, які потрібно швидко втілювати в життя. З цим завданням потенційно може справитись тільки фізично та психологічно здорова нація, здатна до оновлення та самовідновлення. Всі ці завдання неможливо реалізувати без пропагування та впровадження здорового способу життя серед переважної більшості населення. Одне з завдань державного регулювання полягає в тому, щоб стимулювати

корисні потреби та мінімізувати фактори формування шкідливих для здоров'я потреб.

Економіка споживання, максимізація прибутку, надшвидкі темпи росту первинного нагромадження капіталу стали причиною деформації особистих потреб. З використанням засобів масової інформації у масовій свідомості відбувається ідеалізація нездорового способу життя, нав'язування шкідливих звичок. У результаті зростають матеріальні потреби людей, а духовні, культурні потреби нівелюються. На державному рівні слід розробити механізм стимулювання духовних та культурних потреб населення.

4.2. Особливості формування та державного регулювання потреби в освіті

До кожної особистості пред'являються все більш жорсткі вимоги стосовно її професійно-кваліфікаційного, інтелектуально-творчого потенціалу. Користуються популярністю у суспільстві лише неординарні особистості, основними якостями яких є ініціативність, підприємництво та інтелект. Це свідчить про відкритість системи людських здібностей для зовнішнього впливу [143, 291].

Нині сформована освітня парадигма, відповідно до якої освіта є фундаментальною, якщо вона є процесом нелінійної взаємодії людини з інтелектуальним середовищем, при якій особистість сприймає її для збагачення власного внутрішнього світу і завдяки цьому примножує потенціал самого середовища [144].

Завданням нової парадигми освіти є навчити людину жити в потоці інформації, створити умови для безперервного розвитку особистості. В інформаційному суспільстві змінюються взаємозв'язки суспільства і освіти, оскільки зростає значення особистості, її потреб.

Система освіти повинна задовольняти потреби особистості в отриманні рівня знань, адекватного розвитку інформаційного суспільства. Окремим питанням є формування самої потреби в освіті. Підняти престиж інтелекту, знань, високої кваліфікації неможливо без адекватної зміни мотиваційного механізму. Піднявши престиж освіти та освітянської діяльності, можна вести мову і про нові форми освіти, які вимагає сучасність.

Поступальний розвиток суспільства при інноваційному напрямку розвитку базується на інтелекті, досвіді, вмінні працівників, основи яких закладаються у процесі отримання освіти. Відповідно підвищуються вимоги до освітнього рівня конкретного працівника та до якості послуг закладів освіти. Постає необхідність запровадження і використання в навчальному процесі інформаційних технологій, розробки механізмів запровадження в навчальному процесі форм і методів навчання, які б відповідали реальним потребам економіки.

Постійне впровадження у всі сфери життєдіяльності суспільства досягнень науково-технічного прогресу вимагає постійного оновлення знань, швидкого реагування вищою школою на потреби суспільства щодо змісту, характеру,

якості підготовки кадрів. Це об'єктивно зумовлює необхідність постійно підвищувати рівень знань, отримувати якісну освіту.

Освіта поліпшує якість трудових ресурсів, сприяє підвищенню продуктивності праці, зростанню конкурентоспроможності продукції. Чим вищий рівень освіти серед населення, тим потенційно нижчий відсоток безробітних. Безробіття, як відомо, сприятливий чинник для росту злочинності, психічних захворювань, самогубств. Тобто, формуючи потребу в освіті серед населення та створюючи передумови для її реалізації, можна сприяти зміцненню національної безпеки, адже освіта – не тільки галузь соціальної сфери, але і основа формування духовних і моральних цінностей серед населення.

В умовах інформатизації суспільства підвищуються вимоги як до освіти, так і до кваліфікації працюючих. Науковцями вірно зазначається, що “вищим проявом модифікації уяви про кваліфікацію в умовах інформаційної економіки є так звана концептуальна кваліфікація, яка пов'язана з високим творчим рівнем працівника, зі значними здібностями генерувати нові ідеї, прогнозувати тенденції і стратегії розвитку” [143, 294].

У галузі розвитку людського капіталу, якість якого є одним з найважливіших чинників конкурентоспроможності України у світі, спеціалісти Інституту економіки і прогнозування НАН України рекомендують віддати перевагу значному нарощуванню підготовки висококваліфікованих фахівців у сфері природничих наук, що є передумовою технологічного прогресу в країні. З цією метою вони рекомендують використовувати податкові важелі в управлінні структурою підготовки кадрів, спрямовуючи надходження від навчання на контрактній основі на субсидіювання підготовки фахівців у галузі природничих наук.

Важко не погодитись з їх пропозиціями з приводу стимулювання інтелектуального капіталу [145]:

- повне звільнення від оподаткування витрат компаній на цілі науково-дослідницьких та дослідно-конструкторських робіт;
- запровадження державних дотацій (зі спеціального національного фонду стимулювання фундаментальних досліджень) до 50% їх загальної вартості за умови фінансування іншої частини витрат за рахунок власних коштів.

Важливим чинником впливу на освіту є гуманізація суспільної діяльності, соціальна та професійна економічна мотивація. За останні 100 років частка фізичної праці знизилась з 90% до 10%. На початку третього тисячоліття вона ще зменшиться удвічі і становитиме лише 5% [146, 12].

Зростає економічна мотивація освіти, в той час як знижується мотивація соціальна та професійна. Ще 20-30 років тому мотивом для отримання освіти була зміна соціального статусу (стати службовцем, науковцем); мати престижну на той час професію лікаря, вчителя. Нині домінує економічна мотивація – отримання високого доходу.

Реформування економічних відносин спричинило зростання сектору фінансово-кредитних послуг (різноманітні фонди, банки, брокерські та дилерські компанії); збільшення кількості бізнесових утворень, основою

функціонування яких є вміння швидко реагувати на зміну кон'юнктури ринку, зміну правового поля діяльності тощо. Це все підвищило попит на економічну та юридичну освіту.

Особливим попитом нині користуються освітні послуги в галузі економіки, менеджменту, права тощо. Це вплинуло на часткову зміну спеціалізації діяльності не тільки вищих навчальних закладів, але і шкіл. Створюються та успішно функціонують школи, де є профільні класи з поглибленим вивченням економічних, правових дисциплін, іноземних мов. Таким чином відбувається формування потреби в спеціалізованій освіті ще в підлітковому віці.

Важливим для забезпечення потреби в освіті є запровадження нових методів, форм і технологій навчання, поглиблення взаємозв'язку теоретичної, фахової і практичної підготовки у всіх навчальних закладах, особливо в закладах вищої школи.

Впродовж останнього десятиліття в освіті домінував попит на правові та економічні знання в силу інтенсивного росту фінансово-кредитного та приватного сектору. Розвиток виробництва, будівництва неможливий без висококваліфікованих фахівців відповідної спеціалізації, які б мали фундаментальні знання, вміли самостійно приймати рішення. Потреба в освіті за технічними спеціальностями не сформована. Такий важіль державного регулювання, як державне замовлення необхідно направляти на формування потреби серед населення в освіті, зокрема, за технічними спеціальностями.

Загальна потреба у послугах закладів вищої школи формується під впливом виникнення та розвитку необхідних для цього умов. Подібні об'єктивні умови виникають тоді, коли існує суспільна потреба в духовному вдосконаленні та широкі можливості у застосуванні висококваліфікованої праці спеціалістів.

Важко не погодитись з думкою, згідно з якою заклади освіти не тільки формують та вдосконалюють знання, здібності, навички, вміння носія робочої сили, вони формують саму особистість, індивідуальну і суспільну свідомість [147, 59]. Заклади освіти розвивають творчі здібності людини, примножують духовне багатство суспільства. Автор робить вірний висновок, згідно з яким освітні заклади не тільки впливають на процес виробництва, формуючи якісний рівень робочої сили, вони "... є елементом духовного виробництва, що визначається як виробництво індивідуальної та суспільної свідомості, ідей, теорій та духовних цінностей" [147, 60]. Тобто, заклади освіти впливають на формування та задоволення фізіологічних (отримання доходу), соціальних (кар'єрне зростання) та духовних потреб особистості.

Потребам особистості в освіті властиві такі ознаки: не існує таких потреб, які можна задовольнити раз і назавжди, тому більшість із них періодично виникають знову; частину потреб люди задовольняють за допомогою освіти, частину за допомогою самоосвіти; їм властива різноманітність.

Прагнення особистості до задоволення потреб в освіті – це закономірний та природний процес. Воно є метою будь-якого суспільства. В той же час людина може задовольняти або подавлювати свої особисті потреби. Інколи одні потреби замінюються іншими.

Потребам особистості в освіті притаманні певні ознаки. Задоволення потреби в освіті вимагає певного часу. Освітні послуги неможливо нагромадити ні у виробника, ні у споживача. Накопичення певної кількості спожитих освітніх послуг зумовлює перехід їх у нову якість. Освітні послуги неможливо накопичити та перепродати на відміну від послуг матеріального характеру. Задовольнити потребу в освіті особистість може лише в той момент, коли послуги освіти виробляються і передаються.

Задоволення фізіологічних потреб обмежується швидкістю споживання та обмеженням у вигляді гостроти бажання. Швидкість споживання освітніх послуг залежить від інтелектуальних особливостей особи. Теж саме стосується гостроти бажання вчитись. Адже чим більше людина знає, тим більше коло питань, якими вона володіє.

При споживанні матеріальних благ може настати момент насичуваності потреби (якщо людина має доступ до більшої кількості благ, ніж вона може (хоче) спожити). Насичуваність потреби означає, що з певного обсягу споживання корисність блага починає зменшуватись. При споживанні освітніх послуг момент насичуваності може взагалі не настати. Адже чим більше людина знає, тим більше коло питань, якими вона не володіє.

В основу всіх структурних зрушень будь-якого суспільства має бути поставлена конкретна людина, її особисті потреби. Тому необхідно більш інтенсивно здійснювати дослідження по формуванню та забезпеченню, зокрема на державному рівні, особистих потреб.

Основним джерелом задоволення особистих потреб, у тому числі і потреб в освіті, є отримані доходи. Протягом 2002-2006 років спостерігається стійка тенденція до росту номінальних доходів населення. За цей же період відбулося зниження питомої ваги заробітної плати (з 43-44% доходів населення у 2002-2003 роках до 42% у 2005 році), прибутку та змішаного доходу (з 18% у 2002 році до 15% у 2005 році) у структурі доходів населення. У той же час розмір соціальної допомоги та інших одержаних поточних трансфертів зростає. Тобто, зміна форми власності у суспільстві не змогла змінити структуру доходів населення у напрямку збільшення доходів від заробітної плати, прибутку та доходів від власності. Доходи від власності знаходяться на однаково низькому рівні. Вони становлять лише 3% у структурі доходів населення. Якщо не враховувати обсяги тінізації українського суспільства, то така структура доходів може поставити під сумнів доцільність здійснених приватизаційних процесів.

У 2006 році ситуація дещо покращилась. Відбулося зростання заробітної плати та доходів від власності у структурі доходів населення, в той час як питома вага прибутку, змішаного доходу та соціальних виплат знизилась.

У недержавному секторі економіки заробітна плата визначається рівнем попиту та пропозиції, а в державному – за допомогою державного регулювання. В основі його знаходиться лімітування розміру мінімальної заробітної плати. Розмір мінімальної заробітної плати в Україні з 2002 по 2006 рік зріс у 2,27 рази – з 165 грн. до 375 грн. Якщо у 2002 році мінімальна заробітна плата була у 1,92

рази менша від величини прожиткового мінімуму, то у 2006 році – лише у 1,32 рази.

Для визначення рівня задоволення особистих потреб у доходах доцільно використовувати *коефіцієнт задоволення особистих потреб у доходах*, достатніх для забезпечення рівня життя, не нижче рівня прожиткового мінімуму, який можна визначити таким чином:

$$K_{знд} = \frac{ДН}{ПН}, \quad \text{де}$$

$K_{знд}$ – коефіцієнт задоволення особистих потреб у доходах, достатніх для забезпечення рівня життя, не нижче рівня прожиткового мінімуму;

$ДН$ – доходи населення;

$ПН$ – прожитковий мінімум (при розрахунках використовуємо максимальний розмір прожиткового мінімуму за відповідний рік) для працездатних осіб.

Таблиця 4.3

Коефіцієнт задоволення особистих потреб у доходах
(у розрахунку на одну особу, грн.)

Регіон	Роки				
	2000	2005	2006	2007	2008
Україна	0,509	1,263	1,282	1,457	1,712
Автономна Республіка Крим	0,386	0,970	1,084	1,251	1,49
Вінницька	0,324	1,037	1,152	1,296	1,49
Волинська	0,323	0,952	1,054	1,157	1,34
Дніпропетровська	0,711	1,370	1,424	1,637	1,94
Донецька	0,617	1,091	1,461	1,665	2,00
Житомирська	0,331	0,945	1,115	1,267	1,47
Закарпатська	0,254	1,086	0,950	1,049	1,209
Запорізька	0,551	1,426	1,435	1,608	1,88
Івано-Франківська	0,291	1,426	1,067	1,211	1,407
Київська	0,405	1,048	1,313	1,450	1,74
Кіровоградська	0,325	1,019	1,101	1,222	1,44
Луганська	0,499	0,910	1,212	1,372	1,66
Львівська	0,364	1,176	1,220	1,370	1,59
Миколаївська	0,486	1,068	1,208	1,347	1,56
Одеська	0,429	1,347	1,156	1,276	1,46
Полтавська	0,445	1,096	1,331	1,495	1,74
Рівненська	0,292	1,010	1,079	1,197	1,38
Сумська	0,412	0,964	1,231	1,398	1,65
Тернопільська	0,1263	0,813	1,037	1,173	1,33
Харківська	0,465	1,504	1,290	1,462	1,709
Херсонська	0,311	1,023	1,071	1,205	1,405
Хмельницька	0,339	1,082	1,146	1,303	1,487
Черкаська	0,366	0,968	1,121	1,256	1,48
Чернівецька	0,244	1,041	1,003	1,141	1,28
Чернігівська	0,386	0,953	1,188	1,334	1,58

м. Київ	1,773	3,507	2,239	2,684	3,17
м. Севастополь	0,596	1,522	1,121	1,293	1,54

Джерело: розроблено автором

З приводу регулювання доходів населення перед державними органами стоять такі першочергові завдання:

1. Збільшити розмір мінімальної заробітної плати, максимально приблизивши його до величини прожиткового мінімуму.

2. Стимулювати позитивну динаміку тієї частини виручки від реалізації продукції, яку роботодавці за своєю ініціативою мають вкладати у розвиток людського фактора (збільшення заробітної плати, розширення об'єктів соціальної сфери тощо).

3. Збільшити питому вагу оплати праці у структурі сільськогосподарської продукції, задіявши при цьому механізми державної підтримки.

Доходи населення не тільки сприяють задоволенню особистих потреб населення, витрачаються не тільки на придбання товарів та послуг для особистого споживання. Певна їх частина витрачається для нагромадження фінансових та нефінансових активів. Так, 2002-2008 роки ознаменувалися зростанням заощаджень населення та збільшенням вкладів у фінансові та нефінансові активи. Це значний інвестиційний ресурс.

Потреби особистості в освіті змінюються як кількісно, так і якісно: зароджуються, набувають повного розвитку або поступаються місцем іншій потребі. Визначальна роль особистих потреб полягає у спонуканні людей до дії. Потреби людини не раз назавжди дані. Створені блага, надані послуги урізноманітнюють особисті потреби, створюють нові. До того ж, вони змінюються під впливом досягнень науки та техніки. У результаті дії цих чинників економіка досягає такого рівня розвитку, що з'являються сприятливі можливості для кращого і навіть оптимального задоволення особистих потреб.

Ринкові механізми регулювання доходів населення також стимулюють підвищення рівня освіти населення, адже здійснення підприємницької діяльності передбачає необхідність володіння потрібною інформацією. Конкуренція на ринку праці дає можливість саме високоосвіченим працівникам отримувати високооплачувану роботу.

Оскільки для задоволення потреб особистості в освіті необхідні ресурси, то питання їх пошуку та ефективного використання є одним із основних у процесі формування та задоволення потреби особистості в освіті. Відповідно, одним із методів державного регулювання потреби населення в освіті є бюджетне регулювання. Нині в Україні фінансування освіти може здійснюватись за рахунок бюджетних коштів, платних послуг, що мають право надавати освітні заклади, кредитних ресурсів, спонсорської допомоги. Якщо кошти державного бюджету, кошти від суб'єктів освітніх відносин, що отримують освіту на платній основі, надходять стабільно, то кошти міжнародних організацій, гранти, стипендії, разова фінансова допомога, кошти від здачі в оренду приміщень носять разовий характер. Така ситуація ускладнює можливість прогнозування надходження фінансових джерел взагалі.

Співвідношення між бюджетним та небюджетним фінансуванням змінюється залежно від численних факторів: темпів економічного розвитку; співвідношення між державним та недержавним сектором економіки; наявністю бюджетних ресурсів при адекватній державній політиці у сфері освіти; розвитком приватного сектора економіки; формою власності навчального закладу тощо.

На сьогодні фінансування освітніх закладів здійснюється з бюджетів різних рівнів. Відповідно до Бюджетного кодексу України за рахунок державного бюджету фінансуються витрати на: загальну середню освіту (спеціалізовані школи, засновані на державній власності, загальноосвітні школи соціальної реабілітації); професійно-технічну освіту (навчальні заклади державної форми власності); вищі навчальні заклади, засновані на державній формі власності; позашкільні навчальні заклади.

За рахунок коштів районних бюджетів, бюджетів міст, обласного значення фінансуються: дошкільна освіта; загальна середня освіта; заклади освіти для громадян, які потребують соціальної допомоги.

За рахунок коштів бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів фінансуються видатки на освіту, загальну середню освіту для громадян, які потребують соціальної допомоги, заклади професійно-технічної освіти, що перебувають у власності Автономної Республіки Крим і виконують державне замовлення, вищу освіту (вищі заклади I, II, III, IV рівнів акредитації), післядипломну освіту.

Традиційним методом фінансування освітніх закладів, що забезпечує доступ до отримання освітніх послуг всіма верствами населення, є бюджетне фінансування. Обмеженість обсягів бюджетного фінансування зумовлює наявність платних послуг у фінансуванні закладів освіти.

Доходи, одержані від надання платних послуг, спрямовуються, перш за все, на відшкодування витрат, пов'язаних з наданням цих послуг, сплату податків, обов'язкових до чинного законодавства внесків, відрахувань, зборів, платежів. У першу чергу, доходи від надання платних послуг повинні спрямовуватись на покриття потреби в коштах на заробітну плату працівників та нарахування до неї; матеріальне забезпечення учнів та студентів з числа дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків; виплату стипендії; харчування в порядку державного забезпечення відповідних, визначених законом категорій учнів або студентів; оплату витрат, пов'язаних з господарським утриманням закладу; інші невідкладні витрати закладу в цілому. Прибуток, який залишається в закладах освіти після виплат вищезгаданих сум, може направлятись на придбання обладнання, здійснення капітального ремонту приміщень, матеріальне заохочення працівників.

При наданні платних послуг особливої актуальності набуває розроблення наукових підходів щодо встановлення вартості підготовки фахівців. На вартість навчання впливає матеріальна база навчального закладу, якісний рівень професорсько-викладацького складу, престижність спеціальності, місцезнаходження закладу. При формуванні нормативних механізмів регулювання платних послуг у галузі освіти в Україні потрібно дотримуватись

принципу доступності вищої освіти як основи культурного, духовного розвитку особистості.

Обмеженість обсягів державного фінансування освітніх закладів та низький платіжний попит населення зумовлює пошук інших джерел фінансування, зокрема кредитування. Питання кредитування освіти набуває все ширшого обговорення на сторінках наукових видань. Дане питання розглядається як у розрізі досвіду інших країн [148], так і конструктивного аналізу перебігу цього процесу в Україні [149].

Єдиного підходу в кредитування освіти не спостерігається. Так, у Франції розвинута система соціальних студентських кредитів під річний процент 7-9%. Строк повернення 9-10 років та відстрочка початку виплат 4–5 років. У Великобританії освіта платна. Кредитування освіти практично не проводиться, але винятком є одноразова допомога представникам деяких спеціальностей. Можливе надання позичок місцевими відділами освіти. Систему позичок введено Міністерством освіти Великобританії з 1990 року. Величина позички залежить від численних факторів, зокрема, від місця проживання студента, майнового стану його батьків тощо.

Отже, кредитування – це доповнення чи альтернатива традиційним методам фінансування? Якщо порівнювати з грантами та державними стипендіями, кредитування для бідної, але обдарованої молоді пов'язане з фактором невпевненості, тому менш привабливе. Якщо порівнювати з платним навчанням, то кредитування створює додаткову можливість для отримання освіти. Фінансування освіти на кредитній основі підвищує відповідальність студентів з приводу оволодіння майбутньою професією.

В Україні необхідне запровадження та інтенсивний розвиток механізмів пільгового кредитування студентів на період їх навчання у вищій школі, створення державного фонду сприяння здібній молоді в здобутті вищої освіти за кордоном.

На співвідношення між джерелами фінансування впливає також вид навчального закладу. В цьому відношенні варто зазначити, що при реформуванні системи освіти, джерел її фінансування доцільно акцентувати увагу також на можливих напрямках оптимізації самої структури освіти. Структура освіти в Україні на сьогодні представлена: дошкільною, шкільною, позашкільною, професійно-технічною, вищою, післядипломною освітою, аспірантурою, докторантурою, самоосвітою.

Особистість може здобувати знання або у процесі інтенсивного навчання, або в результаті активної практики. Навчання – це процес життєвого циклу, в якому дуже велике значення має вибір часу і послідовність.

Основи формування потреби в освіті закладаються саме в дошкільних закладах: дитячих яслах, дитячих садках, дитячих яслах-садках, дитячих садках інтернатного типу, дитячих будинках. Саме на цьому рівні освіти закладаються підвалини особистості, розвиваються інтелектуальні здібності, формується духовність.

У навчальний процес необхідно, перш за все, інвестувати кошти в період навчання в дошкільних та шкільних навчальних закладах. Недоінвестування на

цьому етапі навчання може стати причиною значних втрат у майбутньому, адже навчальний процес являє собою поступове накопичення знань, тому інвестиції в навчання в дитинстві та юності мають найбільшу віддачу, тому що вони підвищують продуктивність наступних інвестицій [150, 109].

Основним видом середніх закладів освіти є середня загальноосвітня школа трьох ступенів: початкова школа, яка дає початкову загальну освіту; основна школа, яка забезпечує середню освіту; старша школа, яка забезпечує повну загальну середню освіту.

Ефективними, з точки зору отримання спеціальних знань, є спеціалізовані школи, профільні класи, гімназії, що забезпечують науково-теоретичну, гуманітарну, загально-культурну підготовку обдарованих дітей та ліцеї, які забезпечують здобуття учнями освіти понад освітній мінімум.

У багатьох країнах у дошкільній освіті домінує приватний сектор. Щодо середньої освіти, то цього сказати не можна, тому що залежно від традицій та особливостей економічної політики в різних країнах співвідношення між державним та недержавним фінансуванням різне. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки більшість приватних шкіл створюється релігійними організаціями, тому питання державної допомоги приватним школам тісно пов'язане з питанням державної підтримки релігії. Останнім часом фінансова допомога більше надається безпосередньо студентам, а не релігійній освіті.

Позашкільна освіта – будинки, центри, станції дитячої, юнацької творчості, учнівські та студентські клуби, дитячо-юнацькі спортивні клуби, школи мистецтв, студії, бібліотеки – сприяє виявленню здібностей молоді та їх розвитку.

Професійно-технічна освіта – це професійно-технічні училища, професійно-художні училища, професійні училища соціальної реабілітації, училища-агрофірми, училища-заводи. Зниження обсягів вітчизняного виробництва, високий рівень безробіття серед представників робітничих професій спричинив зниження престижності технічної освіти. Прийом до даних закладів протягом 90-х років ХХ ст. зменшувався. Для відновлення ефективності діяльності даного виду освіти необхідно ліквідувати першопричину негараздів.

Відповідно до статусу вищих закладів освіти встановлено чотири рівні акредитації: перший рівень – технікум, училище; другий рівень – коледж, третій та четвертий рівень (залежно від наслідків акредитації) – інститут, консерваторія, академія, університет.

Підготовка фахівців вищими навчальними закладами здійснюється за такими освітньо-кваліфікаційними рівнями: молодший спеціаліст – забезпечують технікуми, училища та інші навчальні заклади першого рівня акредитації, бакалавр – коледжі та інші навчальні заклади другого рівня акредитації, спеціаліст, магістр – вищі навчальні заклади третього та четвертого рівнів акредитації.

При оптимізації структури освіти з точки зору мінімуму затрат ефективною, особливо у ВНЗ, є система дистанційної освіти. Вона може бути створена як на державному, так і на недержавному рівнях.

Швидкі зміни у сучасній економіці зумовлюють необхідність підвищення рівня якості навчання та рівня підготовки в середній, професійній та вищій школі; запровадження системи неперервної освіти та освіти протягом всього життя на основі зв'язку між загальною середньою, професійно-технічною, вищою освітою. Акцент у цьому відношенні необхідно ставити на перепідготовці та підвищенні кваліфікації вже працюючих фахівців.

Розробка методів та критеріїв оптимізації фінансування закладів освіти представляє собою складну фінансову та організаційну задачу. Крім недостатньої економічної бази, ми маємо недосконалу систему планування та нормування. Відомо, що підставою для отримання коштів з бюджету певного рівня є належно оформлений та затверджений кошторис доходів та витрат навчального закладу.

На стадії складання проекту кошторису важливе значення має визначення і затвердження штатів та фондів заробітної плати, виділення видатків на утримання апарату управління, визначення показників по контингентах, планування видатків на харчування, медикаменти, придбання інвентарю та ін.

Розміри видатків кошторису визначаються шляхом використання мережі та контингентів, норм і нормативів. Бюджетне нормування передбачає встановлення єдиних вимірів поточних витрат на однорідні об'єкти фінансування освіти. Розрахунковою одиницею розробки норм виступає основний показник (клас, кількість студентів). Використовують норми матеріальні та грошові. Матеріальна норма відображає затрати матеріальних ресурсів на одиницю виміру, а грошова норма представляє собою вартісний вираз натуральної норми [151, 160].

При плануванні бюджетних витрат визначається вихідна база, тобто перехідна мережа та контингент на плановий рік, наприклад, у вищих навчальних закладах, коледжах визначаються показники прийому та випуску студентів.

Візьмемо планування випуску студентів. Традиційно потребу у спеціалістах для заміщення природного вибуття визначали з урахуванням смертності та виходу на пенсію. Для цього визначали середні показники за останні роки з урахуванням змін вікового складу працюючих та природне вибуття спеціалістів (2% від загальної кількості).

Враховуючи тенденції в суспільстві (закриття, банкрутство підприємств здійснюється більш швидкими темпами, ніж введення в дію нових; впровадження у виробництво нових технологій супроводжується підвищенням продуктивності праці, а отже – вивільненням працюючих), можна припуститися висновку, що відбувається насичення ринку спеціалістами, зростає додаткова потреба в них на перспективу. Виходом з цієї ситуації може бути: зменшення прийому на спеціальності, які не користуються попитом; відкриття нових перспективних спеціальностей. З метою конструктивного вирішення вищезгаданих питань доцільно врахувати тенденції на ринку освітніх послуг та ринку праці і переглянути в бік збільшення вимоги до освітнього рівня вже працюючого населення, що стане стимулом для отримання освіти та підвищення рівня кваліфікації.

Важливе місце у витратах закладів освіти займають витрати на виплату заробітної плати працівникам та нарахування до неї, на виплату стипендій, науково-дослідні роботи, витрати на придбання книг для бібліотеки, навчальні витрати, серед яких варто виділити: витрати на придбання навчальних програм, дипломів, студентських білетів, залікових книжок, витрати на організацію нового прийому учнів або студентів.

Вищі навчальні заклади здійснюють свою діяльність за державним контрактом та угодами як основною формою регулювання відносин між закладами освіти та підприємствами, установами, організаціями, громадянами. Проте враховуючи кількість безробітних випускників вищих навчальних закладів за певними спеціальностями, можна припуститись думки, що необхідно більш точно прогнозувати ситуацію на ринку праці та розраховувати обсяг державного замовлення для кожного вищого навчального закладу окремо.

Досить слушно зауважують деякі фахівці, що значне збільшення навантаження професорсько-викладацького складу може призвести до зниження якості підготовки фахівців. Отже, питання нормування праці у вищих навчальних закладах залишається актуальним [152, 29]. Заробітну плату викладачів пропонується формувати з трьох частин: педагогічної, методичної, науково-дослідної.

Однією з проблем освіти в Україні, особливо вищої, є інфляція освіти, знецінення вартості дипломованого спеціаліста певної спеціальності через високу конкуренцію на ринку праці. Акцент вищої освіти має бути переміщений у напрямку якісних показників, зокрема:

- покращення якості і використання прогресивних форм освіти потребує значного зміцнення матеріальної бази навчальних закладів, створення кабінетів, полігонів, обладнання їх необхідними технічними засобами, навчальними посібниками;

- збільшення зацікавленості викладацького складу в підвищенні якості професійної освіти та самоосвіти;

- підвищенні ефективності використання коштів, що виділяються з бюджету на утримання навчальних закладів.

Для зниження рівня інфляції освіти необхідно, щоб потреба в нових спеціальностях відповідала попиту на освітні послуги серед населення.

Успіх традиційної освіти в Україні, розвиток природничих наук пояснюється частково перевагами традиційної освіти. Вивчення математики формує логічне мислення, яке є запорукою успішної діяльності індивіда незалежно від профілю його майбутньої діяльності. Гуманітаризація освіти буде однією з причин сповільнення темпів розвитку суспільства, гарантом того, що країна ніколи не зможе бути експортером високих технологій. Експортування робочої сили, природних ресурсів, товарів не зможе вивести країну із рангу тих, що розвивається, до рангу розвинутих. Отже, не приділяючи увагу природничим наукам, суспільство свідомо зменшує темпи свого розвитку у майбутньому. Це має бути враховано при складанні освітніх програм, особливо загальноосвітніх.

Задоволення особистих потреб в освіті залежить, частково, від рівня домашньої освіти та сприятливого домашнього середовища. При відсутності останнього можливість засвоєння отриманої в навчальних закладах інформації падає. Можна припуститись висновку, що погіршення умов проживання певних категорій громадян, спричинене зниженням рівня життя, є негативним фактором впливу на ефективність освіти.

Окремим питанням при наданні освітніх послуг є задоволення професійних потреб співробітників навчальних закладів. Визначне значення при цьому відіграє корпоративна культура навчального закладу. Вона регламентується та формується за допомогою: установчих документів навчального закладу; правил, які регламентують відносини між адміністрацією та найманими працівниками; регламентів ділової культури, які охоплюють взаємовідносини співробітників та міжособове спілкування [153].

4.3. Механізми державного забезпечення та регулювання житлових умов населення

Потреба в житлі відноситься до числа первинних життєвих потреб людини, яка задовольняється шляхом будівництва нового житла, завершення будівництва тимчасово припинених або законсервованих житлових будинків [118].

Достойні умови проживання – це обов'язковий компонент якості житла і важливий індикатор матеріального добробуту домогосподарств. Наявність власного особистого життєвого простору є однією з фундаментальних біологічних, фізіологічних та соціальних потреб людини.

Аналізуючи умови проживання, їх недоліки та переваги, необхідно враховувати індивідуальну та національну перспективи. Для індивідуальної перспективи недостатність житлових умов загрожує добробуту і подальшому розвитку людини та її родини, впевненості у майбутньому. Наприклад, нестача площі та переповненість житла можуть спричинити погіршення стану здоров'я, розпад сімей і перешкоджають розвитку суспільних зв'язків [154]. Європейські фахівці дійшли висновку, що на кожного мешканця має припадати не менше 15 м² площі житлових кімнат. За твердженням соціологів, при тіснішому помешканні неминує виникає нервова напруга і конфлікти [156].

У національних масштабах стан задоволення житлових потреб населення є важливим індикатором загальної якості життя і розвитку суспільства. Обмеженість доступу до житла уповільнює темпи економічного зростання, провокує соціальні та політичні конфлікти та, зрештою, послаблює позиції уряду. Розрізнення в умовах проживання є також проявом соціальної диференціації та рівня поляризації у суспільстві.

Розмір помешкання має значення для комфорту людини і задоволення її базових потреб, а також є показником особистої соціальної позиції та визначає місце людини у системі соціальної стратифікації [154]. За підрахунками, на одного середньостатистичного громадянина Радянського Союзу припадало лише 8 квадратних метрів житла. З 1994 року в незалежній Україні з'явився

новий показник – 10 квадратних метрів житлової (саме житлової) площі квартири на кожну людину. Згідно з українськими будівельними нормами мінімальним стандартом площі однокімнатної квартири є 30 м², двокімнатної – 48 м², трикімнатної – 60 м². Мінімальна норма забезпечення житлом – 21 м² загальної площі на одну людину і додатково 10 м² на сім'ю [156]. На початку 2008 року на одного українця доводилося 22,8 м² житла, в той же час цей показник у Європі складає 40 м² [157].

Санітарними нормами України також передбачено чітке співвідношення кількості людей, що проживають на певній території, до площі цієї території. Згідно з нормами щільність населення житлового кварталу у великих містах коливається в межах 400-500 мешканців на 1 га [155].

Для формування, реалізації й оцінки соціальної та економічної політики статистичне спостереження і аналіз житлових умов населення має надзвичайно важливе значення. Проблеми житла та житлових умов мають комплексний характер і повинні вивчатися у всіх аспектах.

Житлова проблема є однією з найгостріших в Україні через стратегічний дефіцит житла, накопичений за період з 1990-2000 роки, коли житло практично не будувалося.

Великі масштаби будівництва житла в Радянському Союзі були можливі за рахунок його індустріалізації, всебічного технологічного вдосконалення будівельної галузі та виробництва будматеріалів, типізації будинків, уніфікації й стандартизації будівельних виробів і значних обсягів державного фінансування. Одним зі шляхів розвитку житлового будівництва було залучення промислових підприємств та організацій.

З переходом до ринкових умов господарювання відбувся перерозподіл джерел фінансування житлового будівництва: значно скоротилося бюджетне фінансування та збільшилася частка позабюджетних коштів, зокрема коштів населення, організацій, установ, підприємств, фондів, банківських кредитів [158].

Тенденцію до зниження площі новозбудованого житла вдалося подолати тільки з початком нового сторіччя. На рис. 4.1 добре прослідковується циклічність будівельної активності. У 2003-2004 роках сектор житлового будівництва значно зріс, 2005 рік відзначився рецесією, потім знову почав зростати протягом 2006-2007 років, проте у 2008 р. будівництво знову впадає в рецесію.

Рис. 4.1. Введення в експлуатацію житлового фонду

Джерело: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Обсяги будівництва житла з 1990 по 2000 рр. скоротилися в 3,1 рази і склали 5,6 млн. кв.м. Найбільший спад відбувся у Запорізькій (-83,14%), Кіровоградській (-81,90%), Чернігівській (-80,25%), Житомирській (-78,93%), Донецькій (-77,14%) областях. У 2001 році вже в 15 регіонах збільшився показник введення житла в експлуатацію відносно 2000 року. Найбільший приріст відзначено у Вінницькій (64,54%), Черкаській (33,03%), Харківській (30,12%), Одеській (27,99%) областях. За період з 2000 до 2007 року обсяги введеного в експлуатацію житла зросли з 5,56 млн. грн. до 10,24 млн. грн. загальної площі або ж на 84% [159].

Подолання циклічності будівництва можливе шляхом застосування державної антициклічної політики, зміст якої полягає в тому, щоб під час криз і соціальної напруги, які обумовлені незадоволеністю населення житловими умовами, стимулювати розширення пропозиції нерухомості й розширювати можливості придбання житла або його надання за державні кошти. Це досягається наданням приватному капіталу додаткових фінансових пільг та збільшення державних видатків й інвестицій [160].

Будівельна галузь виступає одним із визначальних стимулів економічної динаміки. За підрахунками фахівців, кожна гривня, вкладена в будівництво житла, дає 2,5 – 3 грн. приросту ВВП, а додаткове робоче місце в житловому будівництві забезпечує роботою 5 – 6 працівників інших галузей.

Розвиток будівельного сектору економіки сприяє скороченню кількості об'єктів, які знаходяться у стадії незавершеного будівництва. На рисунку 4.2 відображено динаміку скорочення числа об'єктів незавершеного будівництва у період з 2004 до 2008 років. Така тенденція є наслідком більш стислих термінів будівництва і зменшення кількості тимчасово припинених або законсервованих

об'єктів. Крім того, через дефіцит вільних земельних ділянок, забудовникам доводиться шукати альтернативні варіанти зведення об'єктів, навіть ті, які більш затратні та менш прибуткові.

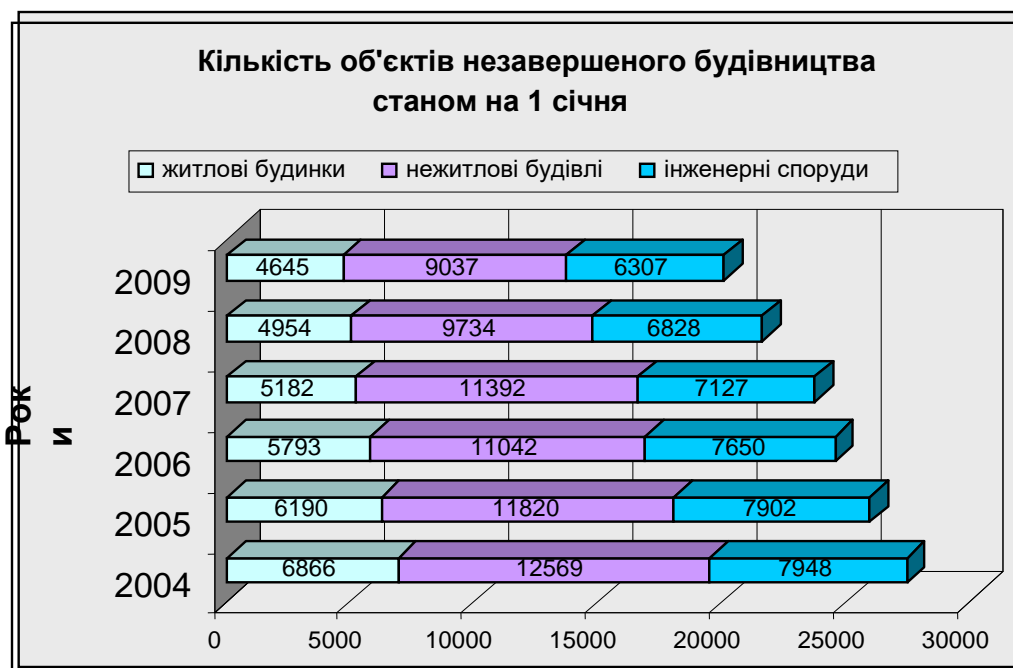

Рис. 4.2. Кількість об'єктів незавершеного будівництва

Джерело: <http://www.ukrstat.gov.ua>

У 2009 році ситуація змінюється: за даними Держкомстату, за I кв. 2009 р. проти I кв. 2008 р. спад у будівництві становить 56,7%. Це найнижче падіння серед галузей економіки, яке сталося в усіх регіонах країни та за всіма основними видами будівельної діяльності.

Критична ситуація склалася з недобудованими об'єктами: станом на 1 січня 2009 р. будівництво 62,3% загальної кількості недобудованих житлових будівель (4,645 тис.) тимчасово припинено або заморожено, в регіонах – це 30-70% об'єктів. При цьому близько 10% будівель “заморожено” на стадії, близькій до завершення.

Державні антикризові заходи підтримки будівництва результатів не дали. Закон України “Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва” від 25.12.2008 № 800-VI практично не працює, механізми його застосування непрозорі і вимагають підзаконних актів, прийняття яких зволікається. Державна підтримка будівельної галузі теж не працює через брак коштів. Державній іпотечній установі необхідно 1 млрд. грн. під кредитування добудови незавершеного житла [161].

Незважаючи на нарощування темпів житлового будівництва, залишається проблема забезпечення населення житлом. Необхідність її першочергового вирішення підтверджується статистикою Міністерства з питань житлово-комунального господарства України. Станом на 1 січня 2008 року на квартирному обліку перебувало близько 1,216 млн. сімей [162]. На рисунку 4.3

видно, що протягом 2000-2007 років щорічно одержують житло лише 1,4-1,7% сімей та однаків, що перебували в черзі для отримання життя на початок року.

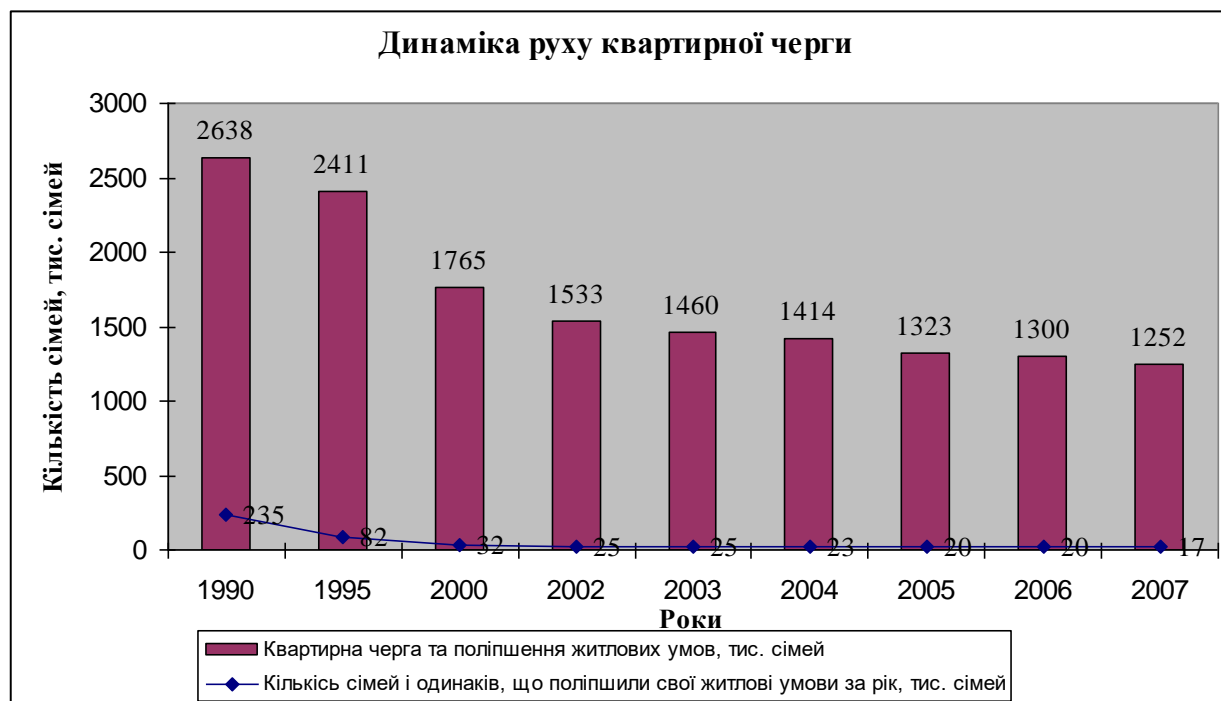

Рис. 4.3. Квартирна черга та поліпшення житлових умов

Джерело: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Біля 50 % черги припадає на м. Київ, Автономну Республіку Крим, Дніпропетровську, Донецьку, Львівську, Сумську та Харківську області.

У 1990 році кожна 11-та сім'я, що перебувала в черзі на отримання квартири, отримала житло, 1995 р. – кожна 31 сім'я, 2000 р. – кожна 57 сім'я, в 2007 р. – кожна 76 сім'я. З урахуванням існуючих темпів будівництва соціального житла знадобиться 50-60 років, щоб всі, хто перебуває в черзі, отримали житло.

Найбільше сімей, що одержали житло з державного фонду, у таких регіонах: Луганська (4-4,5%), Вінницька (3-4%) та Донецька (2-3%) області. Найменший відсоток отримання квартир у Чернігівській (0,54-0,58%), Львівській (0,46-0,7%), Тернопільській (0,42-0,77%) областях [159].

У 2007 році порівняно з 1990 роком квартирна черга скоротилася майже вдвічі. Дане явище викликане рядом об'єктивних та суб'єктивних причин. По-перше, черга скорочується внаслідок задоволення потреб у житлі, населення має можливість купити житло позачергово або отримати від держави. По-друге, ліквідується черга на підприємствах у зв'язку зі структурною перебудовою, звільненням працівників, відсутністю коштів на будівництво житла тощо [163].

Проблема забезпечення житлом громадян – одна з найактуальніших соціальних проблем в Україні. За оцінкою Інституту економіки та прогнозування НАН України лише 10% населення може реально забезпечити житлом себе самостійно, з них 3% можуть купувати і будувати житло з будь-якими ціновими і кількісними характеристиками, 7% – будувати чи купувати

житло в кредит. Перспективи оновлення чи поліпшення житлових умов для 80% громадян залишаються невизначеними. Частка населення, потенційно спроможного придбати житло, не перевищує 15%, 3% населення України здатне придбати житло протягом 5 років. За прогнозами цієї ж установи потреби у соціальному житлі до 2025 року становитимуть 70,2 млн. кв. м (6% наявного у 2006 р. Житлового фонду) [164].

Розв'язанню цієї проблеми сприятимуть будівництво і безоплатне надання житла громадянам, які потребують соціального захисту. Перші кроки у цьому напрямку вже зроблені. Розроблено ряд урядових програм, які є інструментами державного коригування параметрів суспільного відтворення [165].

Міністерством регіонального будівництва спільно з центральними органами виконавчої влади розроблено проект Концепції загальнодержавної соціально-економічної програми забезпечення громадян доступним житлом на період 2009-2016 років, яка була схвалена Кабінетом Міністрів України. Дана програма спрямована на створення умов доступності придбання та будівництва житла для громадян, які потребують поліпшення житлових умов. Вона поєднує в собі всі діючі житлові програми в країні. Виконання програми дозволить збільшити число громадян, які поліпшили свої житлові умови до 8% “черговиків” на рік [166].

Важливим індикатором умов життя населення є благоустрій їх помешкань. Дообладнання житлових будинків різними видами зручностей підвищило, в основному, якість життя міському населенню, але рівень благоустрою на селі не відповідає сучасним вимогам. На селі лише кожне п'яте домогосподарство має водопровід та обладнане каналізацією, газовою колонкою – 5%, центральним газопостачанням – 43%, телефонним зв'язком – 20%. Кількість сільського населення станом на 1 січня 2008 року становила 31,7% від загальної чисельності населення. Низький рівень благоустрою села є причиною процесу депопуляції в селі та урбанізації [167].

Недостатність пропозиції на ринку житла формує високий попит на житло. Однією з основних причин вдалої роботи житлового будівельного сектору було зростання реальних доходів протягом 2001-2007 років, тож населення мало більше можливостей до заощаджень (рис. 4.4). Багато заможних домогосподарств, підприємців та бізнесових структур вкладали кошти в житло зі спекулятивною метою. Ці дії спричинили постійне дорожчання житла, значно вищими темпами, ніж подорожчання будівельно-монтажних робіт житлового будівництва та вартості будівельних матеріалів.

Ще одним сприятливим фактором було збільшення обсягів виданих іпотечних кредитів населенню для придбання житла. Найближчим часом іпотека має стати одним із визначальних факторів підвищення якості життя громадян.

Кількісним показником рівня розвитку іпотечного ринку є співвідношення портфеля іпотечних кредитів до ВВП. Цей показник є свого роду індикатором того, наскільки економіка ринкова. Протягом 2002-2008 рр. відбувалося постійне зростання рівня іпотечного кредитування, але показник становив менше 10%. Для країн з перехідною економікою дане співвідношення має

становити 10-20%. Іпотечні зобов'язання в розвинутих країнах складають 30-60% ВВП і навіть більше та вважаються надійними і ліквідними засобами [168].

Рис. 4.4. Темпи приросту реальних доходів і заощаджень населення та індексу цін на будівельно-монтажні роботи

Джерело: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Аналіз регіональної структури іпотечного портфеля банків показує, що найбільше іпотек видано в Києві та Київській області (27%), Одеській області (16%) та Дніпропетровській області (8%) [169].

Також позитивний вплив мало зниження відсоткової ставки за житловими іпотечними кредитами (рис. 4.5).

Рис. 4.5. Динаміка відсоткових ставок за житловими іпотечними кредитами

Джерело: <http://www.unia.com.ua>

Впродовж 2006-2007 років відсоткові ставки за іпотечними кредитами у всіх валютах досягли мінімуму (16,5-16,55% у гривнях, 12,13-12,16% у доларах та 11,39-11,48% у євро).

Слід врахувати, що високий попит на житло актуальний не в рівній мірі по всій країні. Причинами такого дисбалансу є нерівномірність розподілу центрів ділової активності, міграція населення у пошуках роботи, урбанізація тощо. Саме з цих причин найбільше житла вводиться в експлуатацію в м. Києві, Дніпропетровській, Львівській, Одеській та Київській областях. Подібні чинники стимулюють спекулятивний попит, що викликаний різким зростанням цін та приходом у галузь спекулятивного капіталу.

Без державного регулювання проведення чіткої державної політики в галузі житлового іпотечного кредитування неможливе. Основні об'єкти державного регулювання іпотечного кредитування – це соціально-економічний цикл, будівельна і фінансова й супутні їм галузі, їхня регіональна структура; ціни на житло, умови конкуренції на ринку житла.

Державою використовуються прямі і непрямі методи управління в цій сфері, відповідно адміністративні й економічні методи державного регулювання, які мають єдині цілі й завдання.

Головні завдання держави по розвитку іпотечного ринку це: удосконалення законодавчої бази; мобілізація різних кредитних ресурсів шляхом державної гарантії й поручительства; уніфікація і стандартизація схем іпотечного кредитування та удосконалення інфраструктури з надання й обслуговування іпотечних кредитів; розподіл і скорочення кредитного ризику, пов'язаного з фінансуванням соціально значущих об'єктів; розвиток фондового ринку і створення на ньому вторинного ринку іпотек; розвиток системи страхування іпотечних кредитів; державне регулювання ріелторської діяльності та інші [160].

Вартість житла на вторинному ринку формується залежно від попиту та пропозиції і крім витрат, пов'язаних з будівництвом, включає ще нефіксовані витрати забудовника і його прибуток. На рисунку 4.5. можна відстежити динаміку цін на вторинному ринку, собівартість будівництва і прибуток від продажу у різних регіонах та співставити їх з доходами населення [159]. Найдорожчим є житло у м. Києві, Донецькій, Одеській, Дніпропетровській, Київській областях.

Вартість житла на первинному ринку – це безпосередні витрати, які несе замовник житла. Міністерством регіонального розвитку та будівництва України щоквартально обчислюються показники опосередкованої вартості спорудженого житла в регіонах та по Україні в цілому. При розрахунку враховуються динаміка вартості трудових і матеріально-технічних ресурсів і показники, що надаються місцевими органами виконавчої влади. Вартість соціального житла не повинна перевищувати цих показників [159].

Згідно з розрахунками, найважче придбати житло буде у таких регіонах, як Автономній Республіці Крим, Волинській, Закарпатській, Рівненській, Чернівецькій областях.

Дотримання державою соціальних стандартів, зокрема, створення умов, за яких кожна особа, відповідно до своїх потреб, могла б придбати, збудувати чи взяти в оренду житло за ринкової форми господарювання, вимагає реформування житлової політики [170].

Виходячи з даної ситуації, держава має вжити заходів для збільшення пропозиції житла шляхом впровадження структурних реформ у житловому будівництві. По-перше, необхідно розширити ринок пропозиції, більшу частину якого займають кілька великих холдингових компаній. Таким чином, за допомогою конкуренції можливо вдосконалити якість житла та знизити ціни. По-друге, полегшити доступ до земельних ділянок шляхом їх приватизації. По-третє, державна економічна політика має захищати заощадження домашніх господарств, що вкладені в будівництво житла. По-четверте, вирішити юридичні проблеми банківського сектору у сфері кадастру, регулювання умов застави й інші, що призведе до зниження процентних ставок за іпотечними кредитами.

У більшості країн ЄС держава відіграє значну роль у регулюванні ринку житла. Це здійснюється шляхом управління ризиками, залучення приватних інвесторів до участі у сфері житлових послуг і зростанню їх довіри тощо [171].

Дієва державна житлова політика не зводиться тільки до соціальної допомоги незахищеним верствам населення та запобігання соціальної виключності, обмежуючись рамками патерналістської концепції держави. Сучасна житлова політика повинна сприяти реалізації потенціалу житлового господарства як важливого сектору економіки, причому, державна присутність має сприйматися не як постійне втручання, а як складова частина процесу розбудови держави загального добробуту. Ефективна житлова політика забезпечуватиме матеріальний добробут громадян, сприятиме економічному зростанню, буде стимулювати домогосподарства до створення заощаджень, забезпечуватиме скорочення суспільних видатків на соціальну політику та розвиток фінансових ринків [154].

Потреба у наявності достойного помешкання – одна з найголовніших в ієрархії потреб, оскільки задоволеність житловими умовами впливає на рівень загальної задоволеності життям. Отже, поліпшити якість життя, зміцнити соціальні зв'язки, подолати диференціацію населення без гармонізації житлових умов – неможливо.

4.4. Вплив демографічної ситуації на процес формування та задоволення особистих потреб населення

Кількість та якість населення значною мірою залежить від економічного забезпечення його відтворення, яке відбувається відповідно з індивідуальними доходами особистості. Частина життєвих засобів населення фінансуються суспільством.

Наприкінці ХХ століття суспільство вступило в новий етап розвитку. Його визначають як “постіндустріальне” (Д. Белл), “суперіндустріальне” (А. Тоффлер), “інформаційне” (Т. Стоуньєр, М. Порат) тощо. Найбільш

вживаним виявився термін “постіндустріальне” суспільство, основу якого формує високоосвічена особистість, яка може правильно орієнтуватись і приймати рішення у потоці нової інформації.

В економічній літературі зустрічається твердження, що “... за роки незалежності України старий механізм економічного забезпечення відтворення населення був зруйнований, а нова, більш досконала його модель, коли всі складові забезпечення життєдіяльності та розвитку індивіда та його сім’ї закладені в оплату праці і доповнюються розвиненою системою суспільних інвестицій у найбільш демографічно важливі моменти їх життя, поки ще не створена. Тому суспільству ... не вдалося вирішити економічні проблеми у відтворенні населення... й запобігти значному погіршенню економічних умов його відтворення” [172, 132].

Демографічний склад населення України за період 2004-2007 років характеризується щорічним зменшенням населення на 0,6-0,7 %. За цей період населення зменшилось з 47,1 млн. осіб до 46,19 млн. осіб.

Для аналізу процесу депопуляції розглянемо більш детально склад населення України (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Демографічний склад населення України
(тис. осіб)

Вікові групи	Роки						
	1999	2000	2004	2005	2006	2007	2008
МЗВ (молодший за працездатний вік)	9607,3	9192,4	7664,799	7408,288	7218,07	7070,963	7005,0
ПВ (працездатний вік)	28278,9	28408,5	28223,404	28221,12	28140,013	28015,469	27846,9
СПВ (старший за працездатний вік)	11569,9	11435,6	11212,259	11119,762	11107,608	11105,877	11111,47
Разом	49456,1	49036,5	47100,462	46749,17	46465,691	46192,309	45963,4
Питома вага вікових груп населення (%)							
МЗВ	19,4	18,7	16,3	15,8	15,5	15,3	15,2
ПВ	57,2	57,9	59,9	60,4	60,6	60,6	60,6
СПВ	23,4	23,3	23,8	23,8	23,9	24,1	24,2
Разом	100	100	100	100	100	100	100
Коефіцієнт демографічного навантаження на ПВ	74,9	72,6	66,9	65,7	65,1	64,9	

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України

Найбільш швидкими темпами знижується кількість дітей до 16 років – на 0,2-0,5% щорічно. Відмітимо, що за період з 1999 року по 2007 рік питома вага населення, молодшого за працездатний вік, зменшилась з 19,4% до 15,5%,

тобто на 3,9%. За цей період кількість дітей віком до 16 років зменшилась з 28278,9 до 28140,013 тис. осіб.

Нині у найбільш зруйнованому стані знаходиться економічна система життєзабезпечення підростаючого покоління. В Україні практично повністю відсутнє державне регулювання цін на дитячі товари та державне фінансування матеріального утримання дітей. Значно скоротились суспільні витрати на утримання закладів освіти різних рівнів. Всі перераховані чинники разом з погіршенням матеріального стану більшості сімей зумовили зменшення темпів народжуваності дітей.

Поділяючи думку вчених, доцільно зазначити, що стратегічним завданням демографічної політики має бути створення ефективно діючого соціально-економічного механізму задоволення і відтворення потреби сім'ї в дітях [172, 476]. Для цього необхідно у складі заробітної плати збільшити частку саме на розширене відтворення робочої сили та розширене відтворення потреби в дітях.

Чисельність осіб у старшому за працездатний вік за 2004-2007 роки зменшилась з 11212,3 до 11105,88 тис. осіб (питома вага відповідно зросла з 23,8% до 23,9%). Тому процес старіння населення пов'язаний не зі збільшенням осіб старшої вікової групи, а залежить від негативної динаміки молодшої вікової групи. Аналогічні процеси спостерігаються і в Російській Федерації [173, 17].

В Україні спостерігається старіння знизу віково-статевої піраміди у зв'язку зі зниженням народжуваності. За шкалою демографічного старіння при питомій вазі осіб старшого працездатного віку більше 8%. В Україні констатується демографічна старість. Старіння населення породжує нові вимоги до соціального захисту та медичного обслуговування. У структурі витрат населення зростає питома вага витрат на охорону здоров'я.

У зв'язку з низькими (в середньому) доходами пенсіонерів поширюється бідність і соціальна нерівність за віком. Зменшення доходів у зв'язку з виходом на пенсію зумовлює, в першу чергу, задоволення фізіологічних потреб, а духовні потреби (дозвілля, культурні потреби) задовольняються за залишковим принципом. Вихід на пенсію мінімізує також задоволення таких потреб, як потреба у високому статусі, визнанні, кар'єрному рості.

Після виходу на пенсію актуалізуються потреби, які тісно переплітаються з іншими потребами, такими як фізіологічні, соціальні [174]. При цьому правильно відзначається, що задоволення культурних потреб пенсіонерів можливе лише при задоволенні на певному рівні фізіологічних потреб особистості. На задоволення культурних потреб особистості впливають такі фактори, як рівень доходу сім'ї, її склад, стан здоров'я та освітньо-кваліфікаційний рівень її членів, сімейні традиції тощо.

Потребує змін і соціальна інфраструктура у напрямку збільшення кількості лікарських ліжок у лікарнях. При збільшенні кількості самотніх людей похилого віку необхідна більша кількість соціальних працівників або як альтернатива – більша кількість геронтологічних закладів. Альтернативою будинкам-інтернатам слугують спеціальні житлові будинки для самотніх людей похилого віку та подружніх пар з комплексом служб соціально-побутового

призначення (магазином, пральнею, медичним кабінетом, цілодобовим обслуговуванням) [174].

Спостерігається постійна негативна динаміка осіб працездатного віку. За період з 2004 по 2008 рік щорічний приріст цієї групи складає 0,2-0,5%. З 1999 по 2007 рік питома вага цієї групи зросла з 57,2% до 60,6%, тобто на 3,4%. Як наслідок, коефіцієнт демографічного навантаження з 2004 по 2007 роки зменшується з 669 до 649, а з 1999 по 2007 рік відповідно з 749 до 649. У зв'язку з тим, що ця група населення складає більшу частину трудових ресурсів, таку тенденцію варто розглядати як позитивний момент у демографічному процесі.

Проведений аналіз постійного населення за віком по областях Західного, Центрального, Східного та Південного регіонів свідчить, що в областях Західного регіону найбільша по Україні питома вага дітей, молодших за працездатний вік. Найнижчим цей показник був у 2007 році в областях Східного і Південного регіону (табл. 4.5). За період, що досліджується, питома вага населення, яке вийшло за межі працездатного віку, серед регіонів найбільше в областях Східного та Південного регіону і значно перевищує загальнодержавний показник. У м. Києві питома вага осіб, старших за працездатний вік, значно нижче загальнодержавного показника, в той час як осіб працездатного віку – найбільша по Україні. Причиною такої ситуації частково є міграційний приріст населення, оскільки серед мігрантів з інших областей переважають представники найбільш продуктивних в економічному відношенні вікових груп.

Таблиця 4.5

Розподіл постійного населення за віком по областях Західного, Східного, Центрального, Південного регіонів

Область	Вікові групи та роки											
	2004			2005			2006			2007		
	МПВ	ПВ	СПВ	МПВ	ПВ	СПВ	МПВ	ПВ	СПВ	МПВ	ПВ	СПВ
Україна в цілому	16,3	59,9	23,8	15,8	60,4	23,8	15,5	60,6	23,9	15,3	60,7	24,0
Області Західного регіону:												
Волинська	20,5	58,4	21,1	20,3	58,8	20,9	20,1	59,1	20,8	19,9	59,3	20,8
Закарпатська	21,3	60,6	18,1	20,9	60,9	18,2	20,6	61,1	18,3	20,3	61,2	18,5
Івано-Франківська	19,8	58,7	21,5	19,4	59,2	21,4	18,9	59,6	21,5	18,6	59,9	21,5
Львівська	18,4	59,7	21,9	17,9	60,2	21,9	17,6	60,5	21,9	17,3	60,7	22,0
Рівненська	21,4	58,6	20,0	21,1	59,1	19,8	20,9	59,3	19,8	20,7	59,5	19,8
Тернопільська	18,6	57,5	23,9	18,2	58,0	23,8	17,8	58,5	23,7	17,5	58,9	23,6
Чернівецька	19,4	58,8	21,8	19,0	59,3	21,7	18,6	59,7	21,7	18,3	60,0	21,7
Середні показники по групі	19,3	58,9	21,2	19,5	59,4	21,1	19,2	59,7	21,1	18,9	59,9	21,2
Області Центрального регіону:												
Вінницька	17,3	56,2	26,5	17,0	56,8	26,2	16,6	57,2	26,2	16,3	57,5	26,2
Житомирська	18,1	56,9	25,0	17,7	57,4	24,9	17,5	57,7	24,8	17,2	57,9	24,9
Київська	16,3	59,3	24,4	15,9	59,8	24,3	15,6	60,1	24,3	15,4	60,2	24,4
Кіровоградська	16,7	57,3	26,0	16,2	57,8	26,0	15,6	58,1	26,1	15,5	58,3	26,2
Полтавська	15,4	58,0	26,6	15,0	58,6	26,4	14,6	59,0	26,4	14,3	59,2	26,5
Сумська	15,1	59,0	25,9	14,6	59,6	25,8	14,2	59,9	25,9	13,9	60,1	26,0
Хмельницька	17,5	57,0	25,5	17,1	57,6	25,3	16,7	58,0	25,3	16,5	58,1	25,4

Черкаська	16,2	57,0	26,8	15,7	57,6	26,7	15,3	57,9	26,8	14,9	58,2	26,9
Чернігівська	14,8	56,2	29,0	14,4	56,8	28,8	14,1	57,1	28,8	13,9	57,3	28,8
м. Київ	13,9	66,6	19,5	13,6	66,7	19,7	13,4	66,4	20,2	13,4	66,0	20,6
Середні показники по групі	16,1	58,4	25,5	15,7	58,9	25,4	15,4	59,1	25,5	15,1	59,3	25,6
Області Східного та Південного регіонів:												
АРК	15,7	61,4	22,9	15,2	61,8	23,0	14,9	61,9	23,2	14,8	61,7	23,5
Дніпропетровська	15,3	60,4	24,3	14,8	60,8	24,4	14,6	60,9	24,5	14,4	61,0	24,6
Донецька	14,0	60,6	25,4	13,5	60,9	25,6	13,2	61,0	25,8	13,0	61,0	26,0
Запорізька	15,1	60,6	24,3	14,7	60,9	24,4	14,3	61,1	24,6	14,1	61,1	24,8
Луганська	14,0	60,9	25,1	13,5	61,4	25,1	13,2	61,5	25,3	12,9	61,8	25,5
Миколаївська	16,7	60,6	22,7	16,2	61,0	22,8	15,9	61,1	23,0	15,6	61,2	23,2
Одеська	16,7	60,8	22,5	16,3	61,1	22,6	16,0	61,3	22,7	15,8	61,4	22,8
Харківська	13,9	62,1	24,0	13,5	62,5	24,0	13,2	62,6	24,2	13,0	62,5	24,5
Херсонська	17,3	60,3	22,4	16,8	60,7	22,5	16,4	60,9	22,7	16,2	60,9	22,9
Середні показники по групі	15,4	60,9	23,7	14,9	61,3	23,8	14,6	61,4	24,0	14,4	61,4	24,2

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України

Співставлення загальних коефіцієнтів народжуваності та смертності (табл. 4.6) ілюструє процес депопуляції населення України: якщо у 1990 році їх співвідношення дорівнювало $12,6/12,1=1,041$; у 2000 році – $7,8/15,4=0,506$, то у 2007 році співвідношення становило $10,2/16,4=0,622$. Не дивлячись на зростання коефіцієнту народжуваності, починаючи з 2004 року, депопуляція не припинялась у силу того, що рівень смертності в ці роки залишався дуже високим.

Таблиця 4.6

Природний приріст населення, коефіцієнт народжуваності та смертності населення України у 1990-2008 рр.

Роки	Загальний коефіцієнт						Приріст населення (тис.)		
	Народжуваності			Смертності			Всього	у містах	у сіл. місц.
	Всього	у містах	у сіл. місц.	Всього	у містах	у сіл. місц.			
1985							145,2	182,9	-37,7
1990	12,6	12,7	12,7	12,1	10,2	16,1	27,6	85,7	-58,1
2000	7,8	7,2	9,2	15,4	13,8	18,8	-373,0	-219,1	-153,9
2003	8,5	8,3	9,1	16,0	14,3	19,6	-356,8	-193,5	-163,3
2004	9,0	8,9	9,3	16,0	14,4	19,6	-334,0	-176,1	-157,9
2005	9,0	8,9	9,4	16,6	14,8	20,5	-355,9	-187,3	-168,6
2006	9,8	9,6	10,3	16,2	14,5	19,8	-297,7	-155,1	-142,6
2007	10,2	9,9	10,7	16,4	14,7	20,1	-290,2	-155,2	-138,0
2008	11,0	10,8	11,6	16,3	14,6	19,9	-5,3	-3,8	-8,3

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України

Потреба особистості мати дітей пов'язана з потребою створення сім'ї. Частка дітей, народжених жінками, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі, постійно зростає, що свідчить про руйнування інституту сім'ї (табл. 4.7 і рис. 4.6).

**Частка дітей, народжених жінками, які не перебували
у зареєстрованому шлюбі**

Роки	1985	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Всього	8,3	11,2	13,2	17,3	18,0	19,0	19,9	20,4	21,4	21,1	21,4	20,9
Міста	7,9	10,5	13,4	17,7	18,3	19,3	20,0	20,3	21,2	20,8	20,9	20,4
Села	9,2	12,6	12,8	16,6	17,5	18,4	19,6	20,7	21,8	21,9	22,3	21,8

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України

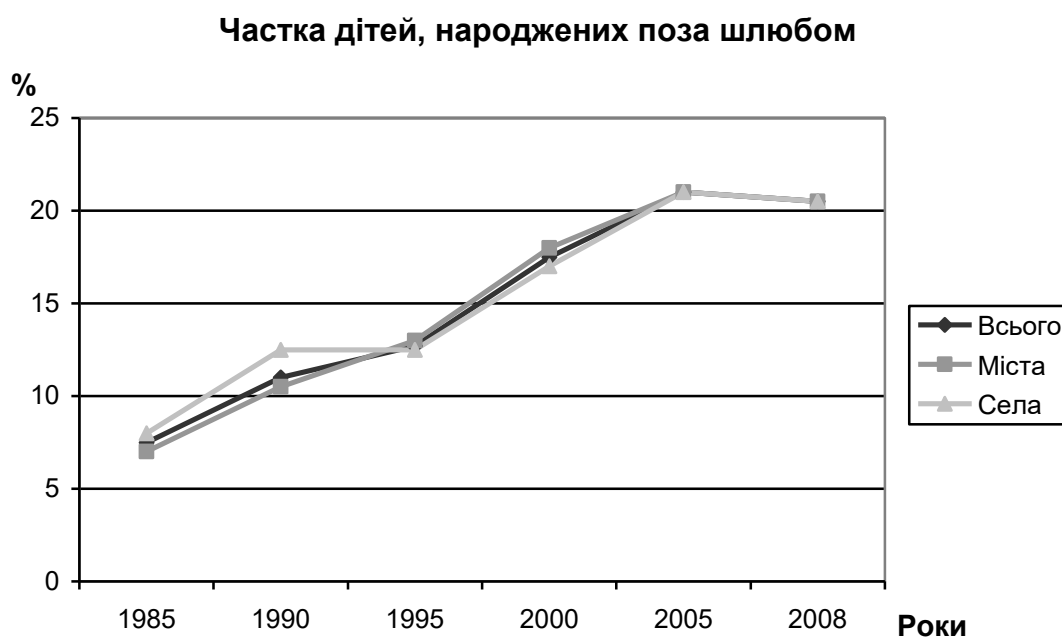

Рис. 4.6. Частка дітей, народжених жінками, які не перебували у зареєстрованому шлюбі

Про кризу інституту сім'ї свідчить і сам факт депопуляції населення України. Головна причина кризи народжуваності в Україні, як і в інших країнах, – це зменшення самої потреби в дітях. Зменшення потреби в дітях зумовлене такими чинниками:

- звільнення сім'ї від виробничої функції у зв'язку з глобальними процесами індустріального розвитку та урбанізації;
- мінімізація потреби в робочих руках у селянських сім'ях;
- залучення жінок у суспільне виробництво;
- незадовільний стан репродуктивного здоров'я населення;
- значне поширення абортів та як наслідок – небажане безпліддя і невиношуваність вагітності.

Практично у всіх вікових групах найвищий коефіцієнт народжуваності був у 2000 році. З наступного року намітилась тенденція росту народжуваності (за

винятком групи наймолодших жінок та жінок у віці 20-24 роки, де народжуваність протягом 2000-2007 рр. зменшилась). За період 1990 – 2007 рр. коефіцієнти зросли у групах жінок старшого дітородного віку (30–34 та 40–44 років), де народжують, як правило, третю, четверту дитину і т.д.

За 1990-2007 роки народжуваність зменшилась в усіх вікових групах (табл. 4.8).

Таблиця 4.8

Коефіцієнти народжуваності за віковими групами
(на 1000 жінок відповідної групи)

Вік	Роки							
	1990	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008
жінки у віці 15-49 років	53,3	30,6	32,7	34,3	34,4	37,5	38,8	42,4
у тому числі молодшому за 20	59,1	32,1	29,0	29,6	28,6	29,5	30,3	32,0
20 -24	161,7	94,9	92,3	93,4	88,8	92,2	92,2	97,5
25 -29	87,7	65,7	67,1	70,6	71,7	79,4	81,3	87,8
30 -34	41,6	26,5	33,0	35,4	37,7	42,7	45,4	51,1
35 - 39	15,1	8,7	10,9	12,2	13,3	15,5	16,8	19,7
40 - 44	3,4	1,9	2,0	2,2	2,3	2,5	2,9	3,3
45 - 49	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2

Для підвищення рівня народжуваності, крім покращення матеріального стану сімей, необхідно на рівні суспільної свідомості формувати потребу сім'ї мати більше однієї дитини. Слід на рівні суспільства створити такі умови, щоб потреба мати дітей не конкурувала з іншими потребами. Адже відомо, що задоволення потреби в дітях конкурує з іншими потребами. Так, для сімей з доходом вищим за середній ця потреба конкурує з потребою мати вільний час та гроші для організації власного розвитку та дозвілля. У сім'ї з доходами нижчими за прожитковий рівень потреба в дітях конкурує з фізіологічними потребами в їжі, одязі, житлі тощо.

За рівнем відтворення населення регіони України тривалий час відрізнялися один від одного. Вищий рівень приросту населення був характерним для індустріально розвинутих областей Південного Сходу, завдяки значній міграції з аграрних областей України [175, 78]. Зросло населення Криму завдяки поверненню татар та інших депортованих національностей.

Неусуненою залишається розбалансованість статеві-вікової структури населення. Порушений під час війни розподіл населення за статтю змінювався на краще надзвичайно повільно. Так, на кінець 50-х років ХХ ст. жінки складали 55%, а чоловіки – 45% населення [175, 80].

Нині перевага осіб жіночої статі спостерігається практично в усіх областях України. У 2007 році в цілому по Україні на кожну 1000 жінок припадало тільки 856 чоловіків. Найменший розрив у питомій вазі обох статей спостерігається у Закарпатській, Львівській, Рівненській, Івано-Франківській

областях. Відповідно, найбільший розрив спостерігається у Чернігівській, Донецькій, Черкаській областях.

Така демографічна структура впливає на процес формування і задоволення особистих потреб населення, відповідно змінюючи структуру споживчих витрат.

Витрати конкретної особистості залежать від сукупного доходу сім'ї та коректуються залежно від особистих потреб. Структура витрат домогосподарств за 2004-2007 роки характеризується високою питомою вагою споживчих витрат у загальному обсязі витрат (табл. 4.9). Тобто, переважна частина доходів сім'ї витрачається на задоволення основних потреб. Співвідношення між обсягом споживчих та неспоживчих витрат залежить від доходу сім'ї. Чим він вищий, тим більшою є питома вага неспоживчих витрат. Так, у 2007 році питома вага неспоживчих витрат при середньодушовому доході до 300 грн. становила 3,3%, а при доході більше 840 грн. –13,6%.

З метою покращення демографічної ситуації в Україні, підвищення матеріального становища сімей, їх житлових умов, здоров'я нації необхідно розробити організаційно-економічний механізм регулювання складових цього процесу та активізувати державні важелі впливу на нього.

Таблиця 4.9

Структура грошових витрат домогосподарств
(у середньому в місяць у розрахунку на одне домогосподарство)

	2004			2005			2006			2007			2008
	Разом	у містах	у сіл. місц.	Разом.	у містах	у сіл. місц.	Разом	у містах	у сіл. місц.	Разом	у містах	у сіл. місц.	Разом
Всього грошових витрат, грн.	788,8	859,9	634,5	1090,8	1194,6	865,4	1282,6	1406,0	1010,2	1528,6	1675,1	1203,0	2317,2
Споживчі витрати, %	91,2	94,0	83,1	89,6	92,6	80,9	89,7	92,6	80,6	90,1	93,5	79,8	87,0
в т.ч.:													
продукти харчування та безалкогольні напої	53,2	54,5	49,6	52,3	53,9	47,5	49,3	50,7	44,7	48,4	50,0	43,6	46,7
алкогольні напої	1,8	1,8	1,6	1,7	1,9	1,7	1,8	1,8	1,6	1,8	1,9	1,5	1,5
тютюнові вироби	1,4	1,4	1,4	1,3	1,3	1,2	1,1	1,1	1,1	1,0	1,0	1,0	0,9
одяг і взуття	6,5	6,2	7,3	6,5	6,2	7,1	6,5	6,4	7,1	6,6	6,4	7,1	6,6
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	10,0	10,3	8,9	8,9	9,2	8,0	10,0	10,3	9,3	11,4	12,0	9,3	9,5
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,6	2,6	2,8	2,9	2,9	3,2	3,2	3,1	3,4	3,2	3,2	3,4	3,1
охорона здоров'я	2,8	2,7	3,1	2,5	2,3	3,1	2,5	2,4	2,7	2,6	2,4	3,0	2,8
транспорт	3,1	3,4	2,4	3,1	3,2	2,8	3,9	4,1	3,5	3,6	3,6	3,6	4,3
зв'язок	2,0	2,3	1,1	2,3	2,6	1,4	2,9	3,1	2,0	2,9	3,2	2,0	2,6
відпочинок і культура	2,6	3,0	1,4	2,8	3,2	1,5	2,9	3,3	1,6	2,7	3,1	1,5	2,8
освіта	1,4	1,6	1,0	1,3	1,4	0,9	1,4	1,5	0,9	1,5	1,7	0,9	1,4
ресторани та готелі	1,8	2,1	0,9	2,0	2,3	1,0	2,2	2,6	1,1	2,4	2,8	1,2	2,5
різні товари та послуги	2,0	2,1	1,6	2,0	2,2	1,5	2,0	2,2	1,6	2,0	2,2	1,7	2,3

Демографічна ситуація, як зазначалось, є наслідком складних взаємопов'язаних процесів задоволення різноманітних потреб особистості (потреби в дітях, потреби мати сім'ю, фізіологічних, соціальних, духовних потреб тощо). Тому державне регулювання демографічних має здійснюватись у процесі реалізації організаційно-економічного механізму регулювання формування і задоволення особистих потреб населення.

Висновки до розділу 4

1. Удосконалюючи механізм фінансування охорони здоров'я, доцільно взяли до уваги:

Перше. Каталізатором усіх змін у структурі галузі охорони здоров'я, її фінансування мають виступати, перш за все, інтереси пересічного громадянина.

Друге. Особливо важливу роль відіграє державна політика у сфері охорони здоров'я. Необхідно розробити систему ступеневого планування і прогнозування розвитку галузі з урахуванням диверсифікації форм фінансування.

Третє. Розвиток охорони здоров'я як галузі невиробничої сфери можливий лише за умов приросту ВВП і НД, зміцнення загальнодержавної та господарської дохідності [176].

Четверте. Основний обсяг медичної допомоги має надавати держава за принципами соціальної справедливості на основі розроблених науково обґрунтованих норм та нормативів.

2. Формування потреби в освіті не потрібно розглядати як відокремлений від загальноекономічних питань процес. Без розширеного та ефективного процесу виробництва функціонування освітніх закладів можливе лише за рахунок недофінансування інших галузей [177].

3. Для формування потреби в освіті серед населення та її задоволення необхідно сформувати цілісну політику розвитку освітньої галузі. Головне завдання при цьому – оптимізація структури освітніх закладів, фінансових та кредитних джерел їх розвитку. Виправлення ситуації, що склалась у даній галузі, вимагає певних заходів: політика в галузі освіти має формуватись, виходячи з вітчизняних традицій та соціально-економічної доцільності; запровадження укрупненого нормативу при плануванні видатків на утримання бюджетних установ, при використанні якого мають створюватись умови для фізичного, розумового, духовного розвитку особистості; підвищення освітніх характеристик індивіда при прийомі на роботу та проходженні атестації, що з одного боку буде сприяти підвищенню продуктивності праці, а з іншого – вирішенню численних проблем освітньої галузі.

4. Кінцевий результат діяльності всіх рівнів освіти – всебічно освічена особистість, яка адекватно сприймає реальність, має системний світогляд та модельне мислення, може приймати вірні рішення відповідно до профілю своєї діяльності. Обмежувати вимоги до сучасного випускника вищого навчального закладу тільки рівнем професійної підготовки недоречно. При визначенні його рівня освіти, якості професійної підготовки потрібно враховувати також його особисті, пізнавальні та комунікативні якості. Рівень освіти характеризує

накопичений освітній, трудовий, науковий, інтелектуальний та творчий потенціал, створюючи фонд сукупних знань та навичок. Підвищення рівня освіти як окремого індивіда, так і населення в цілому є фактором росту національного багатства й обумовлює зростання суспільної продуктивності праці.

5. Серед напрямів вдосконалення фінансування навчальних закладів пропонується встановити в законодавчому порядку мінімальні частки витрат державного бюджету і бюджетів інших рівнів, що виділяються на галузі невиробничої сфери, зокрема освіти, ввести цільові податки на фінансування цих галузей [178]. Ідея з приводу встановлення певної частини видатків бюджету, наприклад, на фінансування вищої школи підтримується й іншими вченими [179].

Розділ 5

Основні напрями вдосконалення державного регулювання забезпечення особистих потреб

5.1. Методологічні основи поєднання бюджетних, спеціальних та страхових джерел при задоволенні особистих потреб

Демографічна ситуація, як уже відмічалось, характеризується зниженням рівня народжуваності, підвищенням загального рівня смертності, що в кінцевому результаті веде до зниження природного приросту населення. Відбувається старіння населення, отже, збільшується кількість пенсій за віком. На високий рівень смертності впливає також незадовільна екологічна ситуація в Україні, в результаті якої зростає захворюваність, отже, збільшується кількість пенсій по інвалідності, зростають витрати суспільства на медичні цілі.

Дані фактори зумовлюють зростання бюджетних витрат на фінансування соціальних заходів. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання мобілізації існуючих та пошук додаткових джерел фінансування соціальних витрат. На сучасному етапі установи соціальної сфери перебувають на кошторисному фінансуванні і безпосередньо залежать від виконання дохідної частини бюджету. Крім того, одним із додаткових методів фінансування соціальних програм є використання поряд із бюджетними коштами коштів, що надійшли від соціального страхування.

Розгляд процесу фінансування як цілісного фінансового механізму дозволяє дати загальну схему бюджетного та спеціального фінансування об'єктів соціальної сфери (рис. 5.1). Фінансування соціальних заходів може здійснюватись за рахунок бюджетних коштів, коштів соціального страхування, позабюджетних коштів. При недостатній кількості перших двох джерел з'являється об'єктивна потреба у максимальній мобілізації спеціальних надходжень установ соціальної сфери. Вони різні за своєю якісною основою, але разом утворюють спеціалізований блок, який у значній мірі сприяє реалізації соціальних програм у цілому і поповненню грошовими ресурсами конкретних бюджетних установ зокрема [180].

Рис. 5.1. Бюджетне та спеціальне фінансування об'єктів соціальної сфери

Джерело: розроблено автором

Всі власні надходження установ і організацій, які утримуються за рахунок бюджетів усіх рівнів, включаються до спеціального фонду відповідного бюджету. Після включення позабюджетних коштів до спеціального фонду відповідного бюджету вони втрачають свій позабюджетний статус і є повноцінними бюджетними коштами на здійснення видатків спеціального призначення за кошторисом доходів та видатків.

Спеціальні кошти закладів соціальної сфери, надійшовши до спеціального фонду відповідного бюджету, використовуються як бюджетні кошти суворо за цільовим призначенням, тобто в межах і на цілі, зазначені в кошторисі.

Деякі спеціальні кошти за характером утворення є спеціальними для всіх бюджетних установ – квартирна та орендна плата, доходи від експлуатації транспорту. Такі доходи можуть отримувати школи, лікарні, будинки інвалідів та інші бюджетні установи. Більша частина спеціальних коштів бюджетних установ безпосередньо пов'язана з характером їх діяльності. Наприклад, музеї отримують доходи від вхідної плати, бібліотеки – доходи від читачів за відшкодування витрат за загублену книжку, освітні школи – кошти у вигляді надходжень від підприємств і організацій за роботу учнів, плату батьків.

За джерелами утворення власні кошти бюджетних установ можна розділити на дві основні групи:

Перша група. Спеціальні кошти, що отримують бюджетні установи в результаті експлуатації та використання предметів, господарств, будівель, споруд, приміщень, майна, обладнання, які їм належать.

До цієї групи можна віднести орендну і квартирну плату, а також інші доходи від будівель гуртожитків, що належать бюджетним установам; надходження від орендаря за опалення, освітлення, прибирання приміщень; доходи від експлуатації транспорту; доходи від виробничої діяльності навчально-допоміжних та підсобних господарств; за роботу хворих, що знаходяться в психіатричних лікарнях; доходи шкіл від реалізації робіт вихованців.

Окрема підгрупа спеціальних коштів – це доходи, що надходять у вигляді плати за послуги, надані підприємствам, установам, окремим особам: плата за розгляд справи в арбітражі; доходи лікувальних установ; плата за аборти; доходи від лекцій, спектаклів тощо.

Наприклад, медичні бюджетні заклади можуть надавати такі види додаткової медичної допомоги: організація лікарських та фельдшерських пунктів на підприємствах; огляд осіб, які перебувають у будинках-інтернатах; організація додаткових лікувально-оздоровчих закладів (лікувальна фізкультура, масаж, фізіотерапія, мануальна терапія тощо); госпіталізація додаткової кількості хворих-працівників підприємства та членів їхніх сімей. Госпіталізація на договірній основі дозволяється незалежно від місця проживання хворих, для цього можна використовувати до 5% потужності стаціонару; організація медичної допомоги учасникам з'їздів, симпозіумів, мітингів, демонстрацій тощо; утримання додаткового медичного персоналу в дошкільних установах, створених підприємствами; організація догляду і оздоровлення хворих дома.

Друга група – це спеціальні кошти. Це – штрафи, доходи від реалізації конфіскованого майна, благодійні внески, гранти, дарунки. Варто відзначити, що благодійні внески не мають регулярного характеру і тому їх не можна вважати альтернативою іншим елементам спеціальних коштів, а лише їх доповненням.

В основі залучення спеціальних надходжень бюджетних установ знаходиться техніко-економічний рівень тієї чи іншої бюджетної установи, тобто наявність техніки, працівників з необхідною кваліфікацією.

Залученню спеціальних коштів має передувати детальний економічний аналіз, у ході якого розраховується потенційна собівартість продукції, послуг, прибутковість продукції. Для установ соціальної сфери важливо використовувати наявну матеріально-технічну базу для надання послуг, виробництва продукції з метою забезпечення потреб підопічних будинків-інтернатів, власного споживання, з метою реалізації.

Активно функціонуючі підрозділи установ соціальної сфери на основі удосконалення структури та асортименту виробів, зниження собівартості продукції та надання послуг зможуть не тільки зміцнити власний фінансовий стан, але і зменшити видатки бюджетів різних рівнів. Останній момент матиме позитивні макроекономічні наслідки: зменшення витрат бюджету призведе до

послаблення податкового тягара, що суттєво вплине на підвищення мотивації до праці і як наслідок – на стан виробництва.

На діяльність установ соціальної сфери може впливати такий екстенсивний фактор, як залучення додаткової робочої сили для своєї діяльності. Даний фактор вплине на зменшення кількості незайнятого населення і зменшить витрати по безробіттю. Використання таких інтенсивних факторів, як удосконалення організації праці, удосконалення технології викличе поліпшення економічних показників діяльності.

Фінансування соціальної сфери, зокрема, на страховій основі, є елементом розподільних відносин. Останні походять і зумовлюються всією низкою виробничих відносин та відносин у сфері споживання. Отже, досліджувати механізм невиробничої сфери потрібно тільки в контексті тенденцій у виробничій сфері.

Нині дослідження проводяться щодо окремих галузей: освіти, охорони здоров'я, соціальної сфери. При цьому аналізують страхування як одне із важливих джерел фінансування. Широкий спектр фінансових відносин соціального захисту визначали В.Базилевич, О.Василик, С.Полянський, Т.Косова, А.Солженіцин. Так, Солженіцин дає характеристику джерел фінансування соціальної сфери з огляду на ресурси домогосподарств, виділяючи: витрати домашніх господарств на придбання платних соціальних послуг (поточне фінансування); грошові кошти населення, розміщені на депозитах (позикові джерела); заощадження населення, розміщені в активах різних фондів (безпосереднє джерело розвитку соціальної сфери) [181]. Страховий метод покриття видатків на соціальний захист використовували у своїх дослідженнях В.Роїк, А.Гудков [182; 183]. Нині особливого значення набуває не досліджене раніше питання розробки теоретико-методичної бази з метою врахування особливостей страхування як елемента фінансового механізму всієї системи відносин соціального захисту.

Задачі страхування як елемента фінансового механізму соціального захисту:

- забезпечення формування достатньої кількості фінансових ресурсів для покриття витрат соціального захисту;
- оптимізація структури страхових виплат;
- сприяння підвищенню рівня соціально вразливих верств населення.

В Україні започаткувала розвиток соціального страхування Концепція соціального забезпечення населення України (1993 р.). У 1998 році був прийнятий Закон України „Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування”.

Нині на принципах страхування створюються і використовуються: Фонд соціального страхування від нещасного випадку; Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття; Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності; Фонд соціального медичного страхування.

Всі фонди загальнодержавного соціального страхування формуються за рахунок страхових внесків, які є формою регулювання заробітної плати і

забезпечують матеріальні виплати та надання соціальних послуг працівникам у разі настання страхового випадку.

У системі державного соціального страхування роль страховика виконує держава, яка бере на себе зобов'язання щодо створення колективних страхових фондів і виплати страхового відшкодування. На ринку страхових послуг функціонують як державні, так і недержавні інститути соціального страхування, що значно розширює спектр страхових послуг.

Основними пріоритетами подальшого розвитку соціального страхування повинні бути: поступове наближення розмірів мінімальних страхових виплат за загальнообов'язковим соціальним страхуванням до рівня прожиткового мінімуму; зменшення навантаження на фонд оплати праці без зниження розмірів страхових виплат.

Із прийняттям Законів України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” та “Про недержавне пенсійне забезпечення” [184; 185] з'явилася підтверджена законодавством можливість формувати на страховій основі і пенсійні фонди (як державні, так і недержавні). Пенсійне забезпечення в Україні на часі може здійснюватись за рахунок державної пенсійної системи, пенсійними фондами та страховими компаніями.

Якщо пенсійне страхування буде здійснене шляхом купівлі індивідуальних страхових полісів у страховій компанії, то це передбачає, що страхова компанія буде здійснювати застрахованій особі виплати, що пов'язані з виходом на пенсію (страхування додаткової пенсії) або віком, установлені договором страхування. За домовленістю сторін відповідальність страхової компанії за договорами додаткової пенсії може бути розширена. Додатково до умов договору страхування додаткової пенсії страхова компанія може взяти на себе відповідальність здійснити виплати у разі настання нещасного випадку або смерті страхувальника [133].

Серед чинників, які негативно впливають на рівень формування фондів соціального та пенсійного страхування, виділяють: чисельність активного працюючого населення в країні скорочується, а чисельність населення, що потребує соціального захисту, зростає; низький рівень прибутковості підприємств; вплив грошової маси в позабанківський обіг за кордон та тінізація економіки; зростання цін на споживчі товари та послуги, що спричинює зниження реальних доходів громадян; низький рівень платіжної дисципліни.

Для покращення фінансового забезпечення соціального захисту необхідно підняти рівень платіжної дисципліни. Пріоритетними шляхами поліпшення платіжної дисципліни при функціонуванні різноманітних фондів соціального захисту є:

- зниження видатків на оплату поштового і банківського обслуговування, зокрема Пенсійного фонду України;
- поліпшення розрахунків платників через установи банку;
- удосконалення казначейського обслуговування фондів.

Так, наприклад, до видатків пенсійних фондів відносять видатки на виплату пенсій та допомог, поштовий збір, оплату банківських операцій. По

деяких управліннях Пенсійного фонду України поштовий збір у декілька десятків разів перевищує розмір плати банкам. Альтернативною в даному випадку є виплата пенсій через установи банків.

При цьому переваги таких виплат пенсій очевидні: послуги банків з виплати пенсій здійснюються безкоштовно; виплата пенсій через банківські установи фінансується першочергово і пенсіонери мають можливість одержати свої кошти у зручний для них час; банкам надається можливість переведення пенсій на строковий депозитний рахунок з нарахуванням відсотків, здійснювати оплату послуг за квартиру, телефон.

При казначейському обслуговуванні Пенсійного фонду України у формуванні дохідної частини бюджету при перерахунку коштів по єдиному і фіксованому податку на рахунки пенсійного фонду необхідно здійснювати розмежування доходів районів у містах, що дасть можливість простежити процес акумуляції коштів і платіжну дисципліну.

Для збільшення доходів фондів, що функціонують на страховій основі, необхідно:

- посилити контроль за повним і своєчасним перерахуванням внесків на загальнообов'язкове державне соціальне та пенсійне страхування;
- більш жорстко застосувати адміністративні стягнення у вигляді штрафів до порушників;
- розширювати форми та види безготівкових розрахунків за участю населення, що сприятиме зниженню кількості пільгових операцій.

Подальше впровадження страхового методу покриття витрат на соціальний захист сприятиме підвищенню рівня життя соціально вразливих верств населення.

5.2. Фінансово-кредитні та іпотечні механізми підтримання особистих потреб населення

Можливість задоволення різноманітних особистих потреб людини завжди обмежена наявністю необхідних для цього ресурсів, насамперед, фінансових. Їх складовими поряд з доходами громадян є кредити банків, що надаються фізичним особам. На їх розмір спроможна значно впливати держава за допомогою інструментів фінансової, бюджетної, грошової, кредитної та валютної політики. Слід особливо зупинитися на фінансово-кредитних та іпотечних механізмах підтримання особистих потреб, беручи до уваги їх бурхливий розвиток останніми роками в Україні.

Механізм руху грошових потоків при банківській та казначейській системі у процесі забезпечення особистих потреб, його ефективність та доцільність у економічній науці не знайшли належного відображення, що зумовлює потребу в опрацюванні цього питання.

У гносеологічному розумінні категорія “система” розглядається як множинність елементів, які знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним і утворюють певну цілісність [186; 187]. Банківська система як сукупність різних за організаційно-правовою формою та спеціалізацією національних банківських установ, казначейська система як сукупність структурних підрозділів

Державного казначейства України існують у межах єдиної фінансової системи та єдиного грошово-кредитного механізму. Отже, їм притаманні спільні умови функціонування, фактори впливу на їх діяльність. Так, на них рівною мірою впливають економічні та соціальні фактори.

Банківська та казначейська системи беруть участь у виконанні основних функцій фінансової системи шляхом забезпечення способів переміщення фінансових ресурсів; об'єднання фінансових ресурсів, їх розподілу між окремими суб'єктами господарювання; забезпечення безперебійного функціонування платіжних систем.

Зокрема, банківська система виконує такі макроекономічні функції: трансформаційна (мобілізуючи кошти на грошовому ринку, банки мають можливість трансформувати строки та розміри грошових капіталів); функція створення грошей і регулювання грошової маси; функція забезпечення сталості банків та грошового обігу (стабілізаційна) [188].

До 1993 року в Україні діяла банківська система виконання бюджету, тобто рахунки для виконання бюджету відкривались в установах банків. З липня 1993 року касове виконання бюджету здійснюється Національним банком України в межах реальних доходів через регіональні управління та за його дорученням Укрсоцбанком, "Промінвестбанком" та іншими банками. З 1 квітня 1997 року в Україні була запроваджена казначейська система обслуговування державного бюджету за видатками.

Перехід від банківської системи виконання бюджету до казначейської означає зміну відомчого принципу виконання бюджету на територіальний (через територіальні органи казначейства). Зміна принципу виконання бюджету була однією з передумов формування нової концепції підтримання особистих потреб населення. У цьому відношенні у середньостроковій перспективі передбачається перехід від заявленого фінансування міністерств та інших органів виконавчої влади до фінансування надання розпорядниками бюджетних коштів конкретних державних послуг, що здійснюється у розрізі впровадження програмно-цільового методу виконання бюджету.

Використання поняття ефективності при підтриманні особистих потреб, їх аналізі може мати як позитивні, так і негативні сторони. Зокрема, це дасть можливість удосконалювати структуру, зупиняти неефективні бюджетні програми. В той же час це може стати кроком назад від вирішення широкомасштабних завдань у соціальній сфері до дріб'язкових, поточних, хоча ефективних і прибуткових.

За структурними підрозділами казначейства закріплюються такі функції, як організаційна, управлінська, облікова, контрольна, розподільча, прогностна і методологічна (рис. 5.2).

Особливістю і принциповою відмінністю є те, що лише Державне казначейство (центральний рівень) має право розробляти і затверджувати нормативно-методичні документи з питань бухгалтерського обліку, звітності та організації виконання бюджетів усіх рівнів.

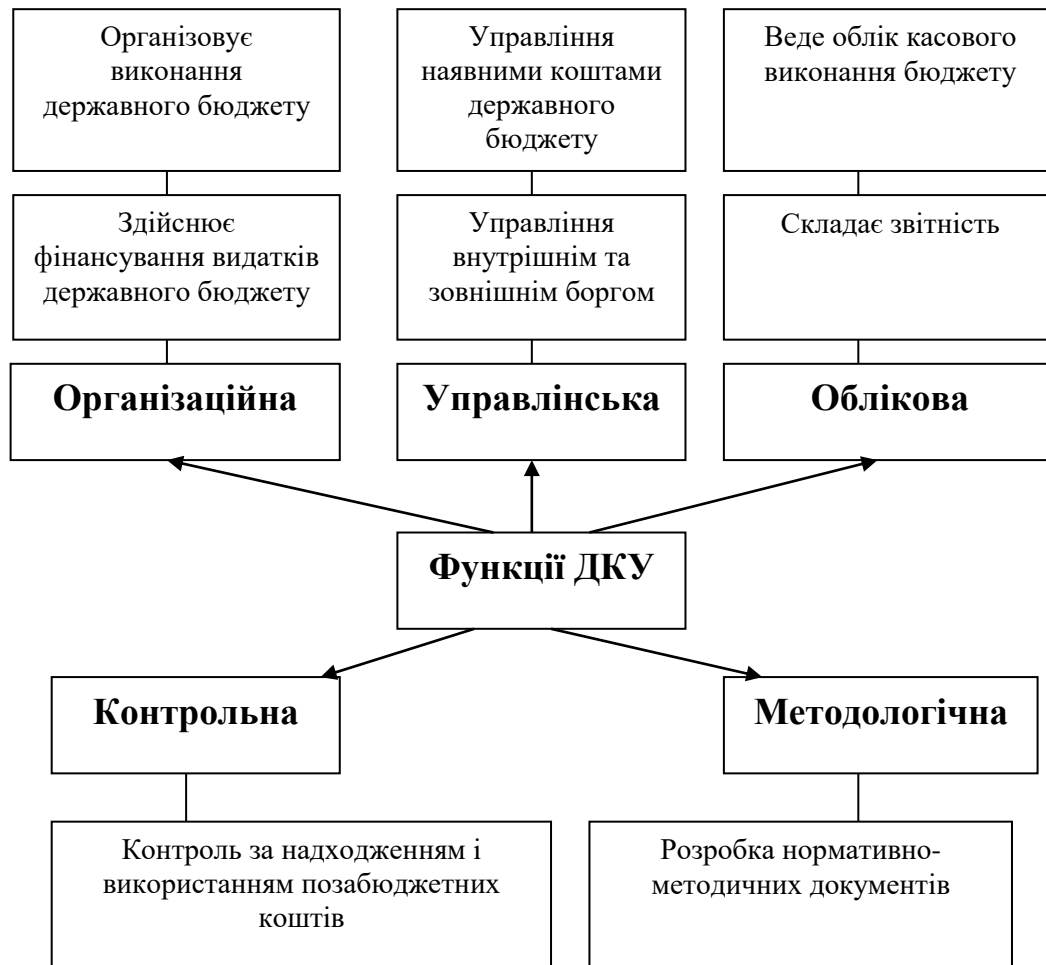

Рис. 5.2. Функції Державного казначейства України
Джерело: розроблено автором

Рис. 5.3. Функції управління Державного казначейства в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі
Джерело: розроблено автором

В управліннях Державного казначейства в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, містах з районним поділом з'являються нові функції: прогнозна та розподільча.

Це пояснюється тим, що центральне казначейство не здійснює розподіл платежів між рівнями бюджетів (рис. 5.3).

Банки як суб'єкти господарювання також виконують облікову, контрольну, прогнозну функцію, що дає підстави стверджувати про подільність функцій казначейської та банківської системи.

Надання бюджетних ресурсів на умовах кредитування замість безповоротного бюджетного фінансування в середньостроковій перспективі зумовить подальше поглиблення зв'язків банківської та казначейської системи.

До запровадження казначейської системи виконання державного бюджету касове виконання бюджету за доходами здійснювалось шляхом перерахування коштів платниками податків на відповідний рахунок бюджету, відкритий фінансовими органами в установі комерційного банку [189]. Рух доходів бюджету здійснювався за трьома рівнями (рис. 5.4).

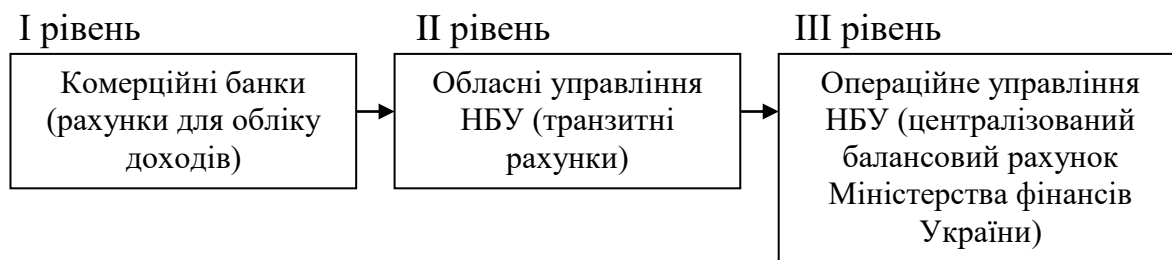

Рис. 5.4. Рух доходів бюджетів за банківської системи виконання бюджету
Джерело: розроблено автором

При казначейській системі виконання бюджету за доходами рух коштів здійснюється за двома рівнями (рис. 5.5).

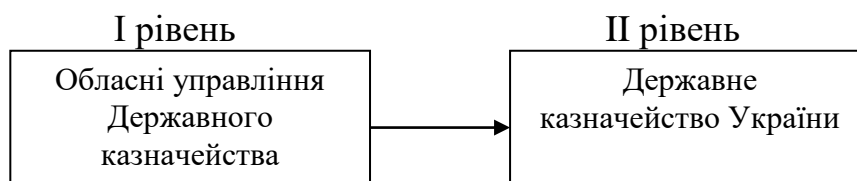

Рис. 5.5. Рух доходів бюджетів за казначейської системи виконання бюджету
Джерело: розроблено автором

Платники податків сплачують платежі до бюджету через установи банків, у яких вони обслуговуються [190]. Банк платника перераховує грошові кошти через СЕП НБУ на рахунки, відкриті в обласному управлінні ДКУ. Бюджетні кошти щоденно акумулюються на державному рівні [191].

У комерційних банках відкриваються такі види рахунків, як: поточні (відкриваються підприємствам усіх форм власності, юридичним та фізичним особам для приймання та зберігання їхніх грошових коштів та для здійснення

всіх розрахунково-касових операцій з ними); депозитні (вкладні) (відкриваються фізичним та юридичним особам на підставі депозитного договору на певний строк). В органах Державного казначейства України відкриваються: особові рахунки, що відкриваються розпорядникам бюджетних коштів і підлягають подальшому розподілу [192]; реєстраційні та спеціальні реєстраційні рахунки, які відкриваються розпорядникам та одержувачам коштів, яким передбачені кошти з загального та спеціального фондів бюджету для обліку операцій з виконання кошторису. До запровадження в Україні казначейської системи виконання бюджету установам соціальної сфери відкривались бюджетні рахунки. Всі вищезгадані рахунки діють за однією схемою: за кредитом рахунків проводиться зарахування коштів, за дебетом – їх списання.

Впровадження казначейської системи виконання бюджету вплинуло на перерозподіл повноважень бюджетного процесу. Банківська система здійснює акумуляцію коштів, їх зберігання. За міністерствами залишається право розподілу коштів, затверджених бюджетом. Органи Державної податкової служби здійснюють контроль за дотриманням податкового законодавства. Державна контрольно-ревізійна служба здійснює контроль за використанням бюджетних коштів.

Доцільність підвищення рівня задоволення особистих потреб різного рівня зумовлює дослідження механізму впливу на нього через різні фінансово-кредитні інститути, зокрема, у процесі кредитування.

Кредитування є одним із важливих джерел задоволення особистих потреб населення. Залучення його до фінансів домогосподарств надає додаткові можливості людям для придбання товарів, отримання послуг, самореалізації особистостей тощо. Фінансово-кредитна система породжена необхідністю задоволення таких потреб і відбиває особливості та етапи їх розвитку. При цьому, розробляючи та пропонуючи нові кредитні продукти, вона і сама здатна впливати на формування нових людських потреб. Отже, ці два явища є взаємопов'язаними та такими, що обумовлюють розвиток чи деградацію одне одного.

Повнота та своєчасність фінансового забезпечення особистих потреб людей є індикатором якості функціонування, у тому числі кредитних та іпотечних механізмів. Їх наявність притаманна усім сучасним розвиненим країнам, які в обов'язковому порядку здійснюють грошово-кредитну політику. Метою останньої є “регулювання пропозиції та попиту на позиковий капітал через ефективне управління грошовою масою” [193].

Серед державних органів, що здійснюють вплив на задоволення особистих потреб населення, доцільно виділити Національний банк України, а також інші банки та фінансово-кредитні установи, що здійснюють свою діяльність на території України; Кабінет Міністрів України, у тому числі Міністерство економіки України, Міністерство фінансів України; Верховна Рада України.

При цьому головним суб'єктом грошово-кредитної політики є Національний банк України. До функцій органів законодавчої та виконавчої влади у цьому напрямку належать одержання інформації від НБУ про проведені

ним заходи та результати монетарної політики, а також визначення макроекономічних показників, що стануть основою для формування її подальших напрямків [194, 458].

Зазначимо, що виконання НБУ практично всіх своїх функцій надає можливість задоволення особистих потреб громадян, що здійснюється, в основному, опосередковано через інші банки України, відкриваючи чи обмежуючи доступ людей до кредитних, іпотечних та валютних ресурсів (рис. 5.6).

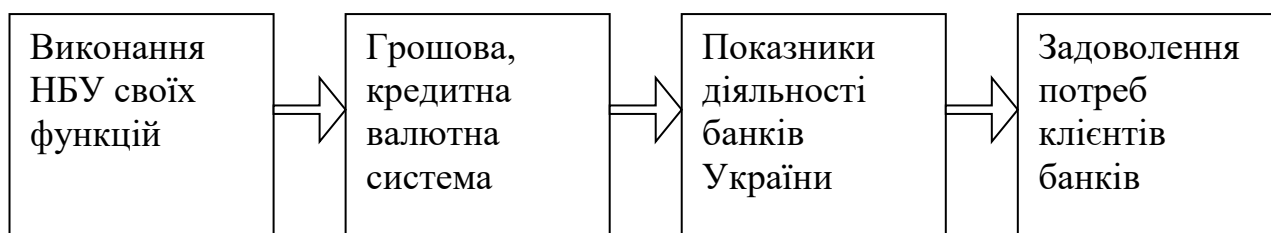

Рис. 5.6. Опосередкований вплив НБУ на задоволення особистих потреб громадян

Джерело: розроблено автором

Такий вплив деталізується та конкретизується при розгляді окремих функцій Національного банку України, що представлено у таблиці 5.1.

Таблиця 5.1

Вплив Національного банку України на задоволення особистих потреб громадян

Функції НБУ	Задоволення особистих потреб громадян
Монопольне здійснення емісії грошей	Можливість здійснювати фізичними особами різноманітні законні платіжні операції
Банк банків	Вчасне та якісне касове, кредитне та розрахункове обслуговування клієнтів банків
Банківське регулювання та нагляд	Стабільний розвиток та ефективна робота банківської системи, що є основою фінансового благополуччя громадян
Банкір і фінансовий агент уряду	Вчасне та повне отримання громадянами державних соціальних виплат, передбачених бюджетом країни
Грошово-кредитна політика	Стабільність національної валюти, можливість заощадження грошових коштів
Валютне регулювання і контроль	Можливість здійснення валюто-обмінних операцій, розрахунків в іноземній валюті, а також валютних переказів
Інформаційно-статистичний та аналітичний центр грошової і банківської системи	Можливість відстежувати показники фінансової діяльності банків країни та обирати найбільш стабільні для роботи

Джерело: розроблено автором

У контексті нашого дослідження слід детальніше зупинитися на грошово-кредитній політиці Національного банку України. Згідно з енциклопедією банківської справи України вона представляє собою: “комплекс взаємопов’язаних, скоординованих заходів держави у сфері грошового обігу і кредиту, спрямованих на забезпечення стійкого, ефективного функціонування економіки, зокрема на регулювання пропозиції грошей з метою стабілізації товарних цін, обсягів виробництва і зайнятості, процента, курсу національної грошової одиниці, згладжування коливань кон’юнктури ринків” [195, 179].

За допомогою інструментів цієї політики НБУ здатний значно впливати на банківський сектор, а отже і на можливість задоволення потреб громадян у кредитних та іпотечних ресурсах. До таких інструментів відноситься: політика обов’язкових резервних вимог, процентна політика, політика рефінансування, політика операцій на відкритому ринку та інші [196, 428-469].

Українські автори під політикою рефінансування розуміють “забезпечення центральним банком комерційних банків додатковими резервами на кредитній основі, тобто запозиченими резервами” [196, 439-440, 448-449]. Із нею тісно пов’язана процентна політика НБУ, яка полягає у зміні рівня процентної стави, за якою здійснюється рефінансування банків. Вона ще називається обліковою ставкою. Ця ставка має вплив на відсоткові ставки на банківському ринку.

Фахівці Національного банку України, проводячи емпіричний аналіз монетарного механізму в Україні, підтверджують зв’язок між обліковою ставкою НБУ та ставками за наданими кредитами банків, тобто вплив центрального банку на доступність кредитів, у тому числі для населення. Так, при зростанні облікової ставки на 1 процентний пункт відстежується збільшення банківських ставок за наданими кредитами на 0,8 процентних пунктів протягом досить тривалого періоду (15-18 місяців) [197, 22]. У відповідь на таке коливання змінюється обсяг наданих кредитів.

Відстежимо залежність між ставками за кредитами та обсягами їх надання на прикладі кредитів, наданих банками України в національній валюті (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

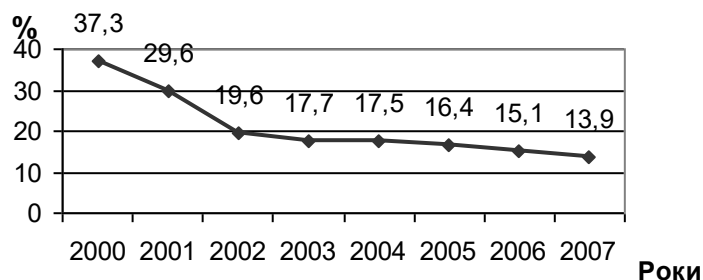
Відсоткові ставки та обсяги кредитів, надані банками у національній валюті у 2000-2007 роках

Показники	Роки							
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Відсоткові ставки за кредитами, %	37,3	29,6	19,6	17,7	17,5	16,4	15,1	13,9
Обсяги кредитів, тис. грн.	10676	16036	24659	39622	51246	81279	123787	213802

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України

Для наочності відобразимо динаміку процентних ставок за кредитами та їх обсягів у вигляді графіків (рис. 5.7).

Відсоткові ставки за наданими кредитами

Обсяги кредитів, надані банками

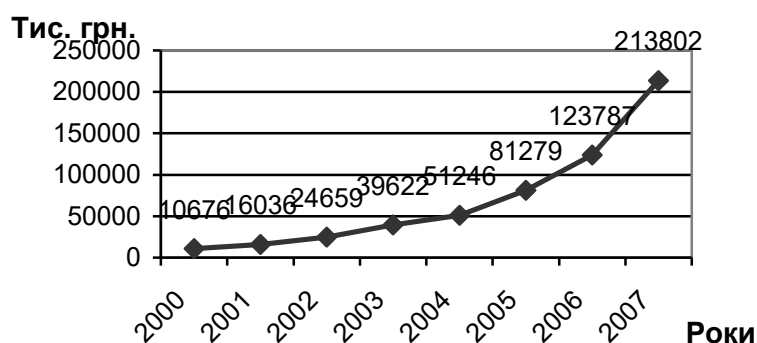

Рис. 5.7. Динаміка відсоткових ставок за кредитами, наданими банками в національній валюті, та їх обсягів

Як бачимо, емпіричні дані підтверджують зростання обсягів кредитів при зниженні відсоткової ставки по них.

Обов'язкові резерви – це кошти банку, які в обов'язковому порядку повинні зберігатися на рахунках у НБУ. Їх розмір (норматив) встановлюється центральним банком відповідно до тенденцій та потреб грошово-кредитного ринку. Збільшуючи чи зменшуючи цей норматив, Нацбанк регулює грошову масу, що знаходиться в обігу, а також вільні банківські кошти. Результатом є скорочення або збільшення можливості проведення банками активних, у тому числі кредитних, операцій. Разом з цим, як правило, змінюються ставки за банківськими кредитами. Ці фактори відповідним чином надають або скорочують додаткову можливість громадянам задовольняти свої потреби. Отже, обов'язкові резервні вимоги до банків є одночасно інструментом регулювання грошово-кредитної політики та ліквідності банківських установ [198, 380], а також засобом зміни рівня задоволення особистих потреб.

Аналізуючи коливання нормативу обов'язкового резервування у 2000-2007 роках, можна констатувати значне зниження його ставки (з 15% у 2000 році до 0,5-5% у 2007) [159, 66]. Це свідчить про політику НБУ, спрямовану на збільшення кредитних ресурсів банків, зниження відсоткових ставок, стимулювання внутрішнього попиту та пропозиції. Водночас такі дії

підвищують ризики банківської системи в цілому, оскільки невеликі банківські резерви залишають менше можливості для компенсації сумнівних кредитів та інших збитків від активної банківської діяльності (рис. 5.8).

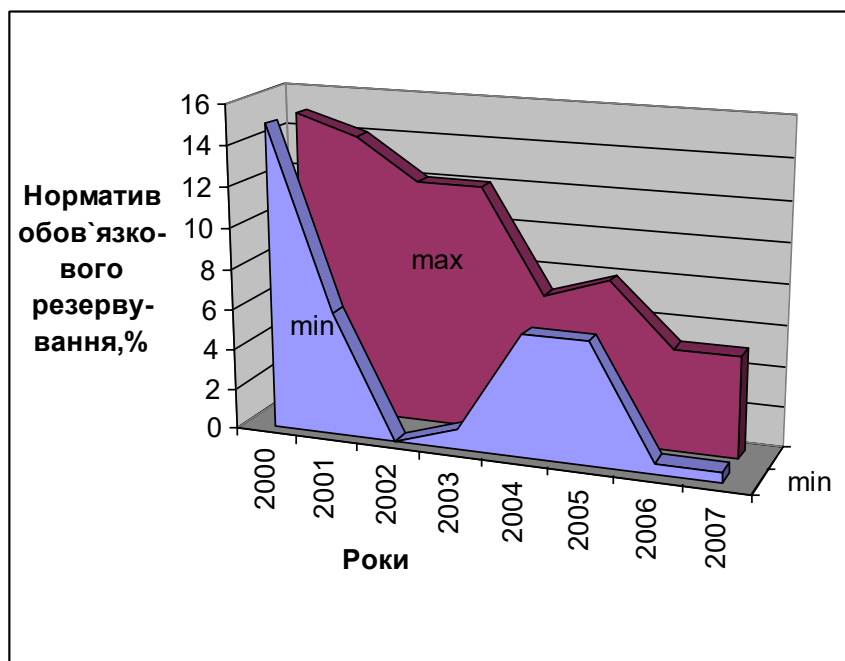

Рис. 5.8. Динаміка максимального та мінімального рівня банківських резервів у 2000-2007 роках

Однак з метою зниження таких ризиків для клієнтів банків та підвищення довіри до банківського сектору на державному рівні у 2002 році створено Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. Відповідним Законом було затверджено засади функціонування цього Фонду, порядок відшкодування вкладів вкладникам, а також врегульовано відносини між Фондом, Кабінетом Міністрів України та Національним банком України [199].

Запровадження цього Фонду та розповсюдження інформації про нього, поряд з іншими факторами, мало безперечний вплив на розмір депозитів фізичних осіб, розміщених у банках України (табл. 5.3) [160, 70], які вже з 2003 року зростали в середньому майже на 29 млрд. грн. на рік. Це надало можливість домогосподарствам щорічно збільшувати свої доходи за рахунок відсотків від банківських вкладів та відкрило нові можливості для купівлі товарів і отримання різного виду послуг [200].

Таблиця 5.3

Динаміка коштів, залучених банками на рахунки фізичних осіб
(млн. грн.)

Показник	Роки							
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Кошти, залучені на рахунки фізичних осіб	6780	11338	19302	32396	41611	73202	106715	164159
Абсолютне зростання	-	4558	7964	13094	9215	31591	33513	57444
Темпи зростання відносно попереднього періоду, %	-	167	170	168	130	176	146	154

Ще одним інструментом грошово-кредитної політики НБУ є операції на відкритому ринку. Їх змістом є купівля-продаж центральним банком цінних паперів банків з метою відповідно збільшення чи скорочення їхньої ресурсної бази. Результатом таких маніпуляцій є зміна обсягу кредитних операцій [194, 473-474].

Отже, враховуючи вищевикладене, можемо констатувати тісний зв'язок між грошово-кредитною політикою НБУ, кон'юктурою кредитного ринку та рівнем задоволення особистих потреб громадян (рис. 5.9).

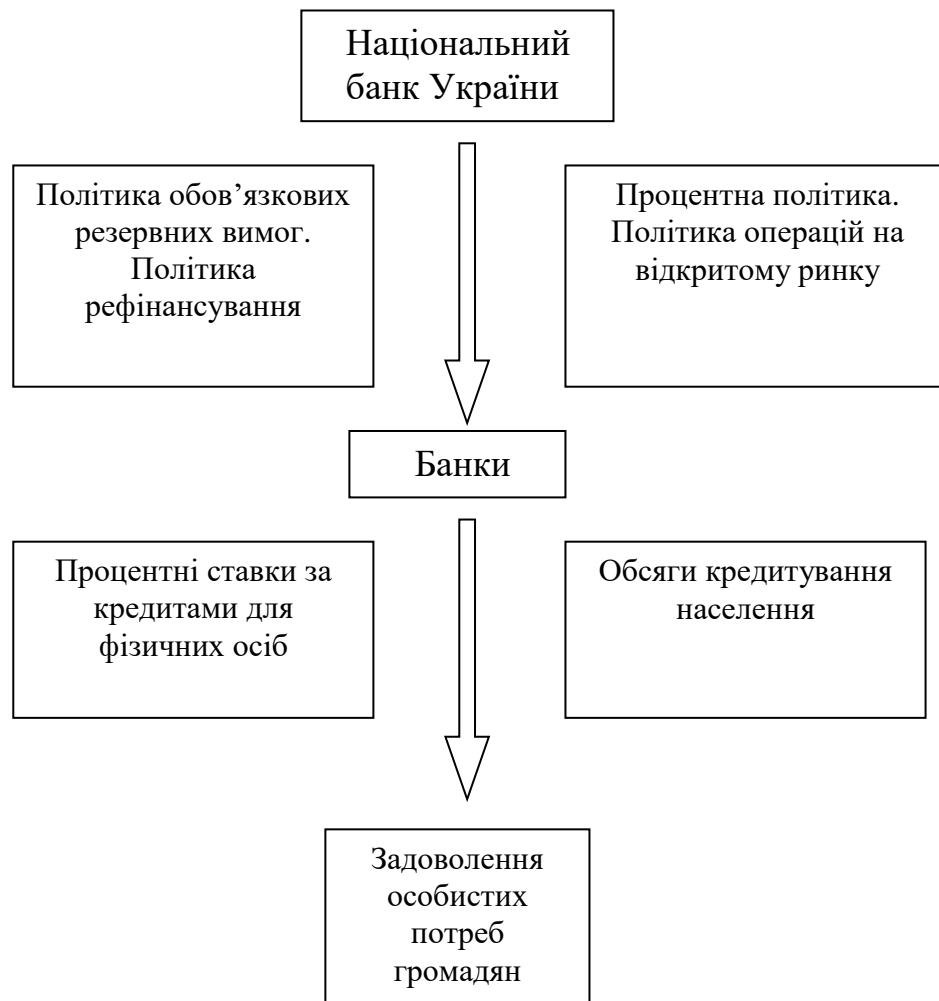

Рис. 5.9. Опосередкований вплив грошово-кредитної політики НБУ на задоволення особистих потреб громадян

Джерело: розроблено автором

Доступ до кредитування відкриває можливості для задоволення потреб громадян у купівлі товарів, отриманні послуг, а також у комфортабельному житті. Таким чином, кредитування є додатковим ресурсом громадян, що значно підвищує рівень задоволення особистих потреб. При цьому чим нижча процентна ставка, тим більший обсяг позик залучається до домогосподарств та підвищується рівень задоволення особистих потреб. За даними Національного

банку [201, 106], в останні роки спостерігається значне зростання обсягів банківських кредитів, наданих домашнім господарством (Табл. 5.4), що є результатом дії декількох напрямків фінансово-грошової політики держави, а саме зниження процентних ставок, збільшення кредитування та доходів громадян. Наслідком цього стало зростання внутрішнього попиту.

Таблиця 5.4

Кредити, надані домашнім господарствам
(млн. грн.)

	Роки					
	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Обсяги кредитів на кінець періоду	3656	9887	16130	35659	82010	160386

Зазначимо, що така тенденція до щорічного зростання обсягів відстежується у кредитуванні як поточних потреб громадян, так і в іпотечному кредитуванні (рис. 5.10).

Відповідним чином повинен був зростати внутрішній попит та рівень задоволення особистих потреб. Для підтвердження чи спростування цієї гіпотези проведемо аналіз залежності обсягів куплених українськими сім'ями товарів тривалого користування від рівня кредитування домогосподарств. Перевірка економічної теорії на емпіричних даних, а також визначення залежності між суспільними явищами є завданням спеціальної наукової дисципліни – економетрії. Основним її інструментом є економетрична модель [202, 263], якій дають наступне визначення: “Це функція чи система функцій, що кількісно описує залежність між соціально-економічними показниками, один чи кілька з яких є залежною змінною, інші – незалежними” [203, 91].

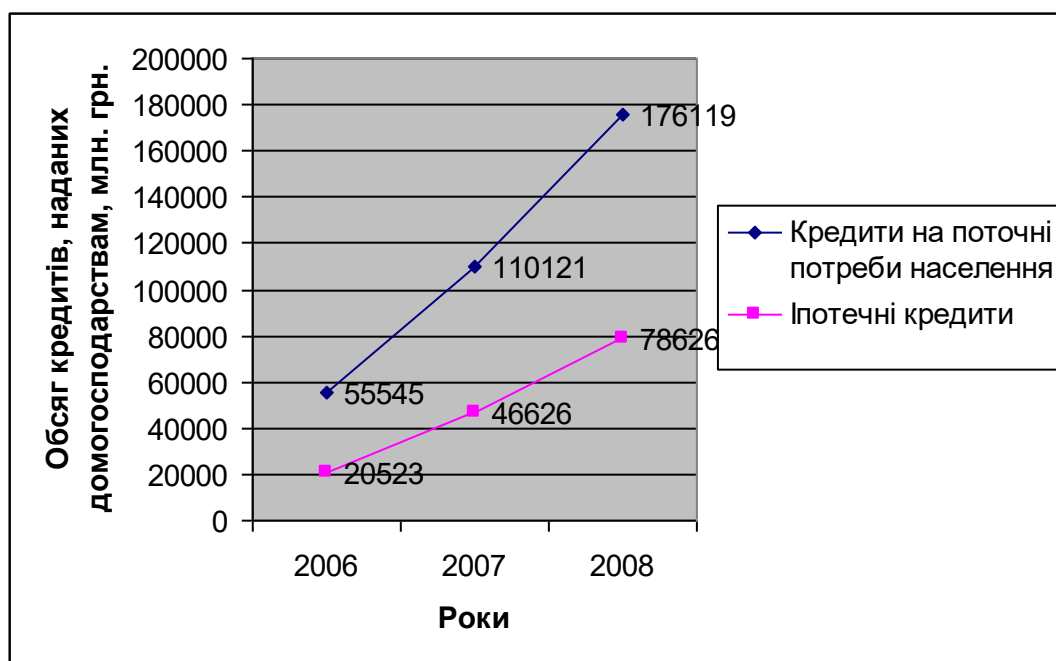

Рис. 5.10. Динаміка обсягів кредитів, наданих банками домогосподарствам, млн. грн. [201, 106]

До складу таких моделей входять факторні та результативні ознаки. Соціально-економічні явища, які здійснюють вплив на інші явища, називають факторними та позначають x , а ті, що змінюються під їх впливом, називають результативними та позначають y [204, 130]. У нашій моделі факторною ознакою є кредити, надані домашнім господарствам, а результативною – продаж основних товарів тривалого користування. Статистичні дані, необхідні для побудови моделі, наведені у таблиці 5.5.

Таблиця 5.5

**Продаж основних товарів тривалого користування
через роздрібну мережу та кредити, надані домогосподарствам**

Показник	Роки					
	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Продано товарів тривалого користування, у т.ч.:	729	906	1457	2175	2711	3248
- холодильники, морозильники	139	160	246	354	473	653
- пральні машини	118	160	290	400	494	571
- електропилососи	142	203	335	536	670	789
- телевізори	330	383	586	885	107	123
Кредити банків, надані домогосподарствам, млрд. грн.	3,7	9,9	16,1	35,7	82,0	160,4

Співставивши дані про кількість кредитів, наданих домогосподарствам, та об'єми продажу основних товарів тривалого користування, отримаємо кореляційне поле, що відображає взаємозв'язок між ними [205, 136].

Отримане кореляційне поле дає змогу зробити висновки про те, що [202, 132-133]:

1) існує прямий зв'язок між кількістю наданих кредитів домогосподарствам та обсягами продажів основних товарів тривалого користування, оскільки із зростанням x зростає і ознака y ;

2) існує лінійний зв'язок між x та y , оскільки візуально відстежується можливість описання залежності між ознаками рівнянням прямої лінії (рис. 5.11).

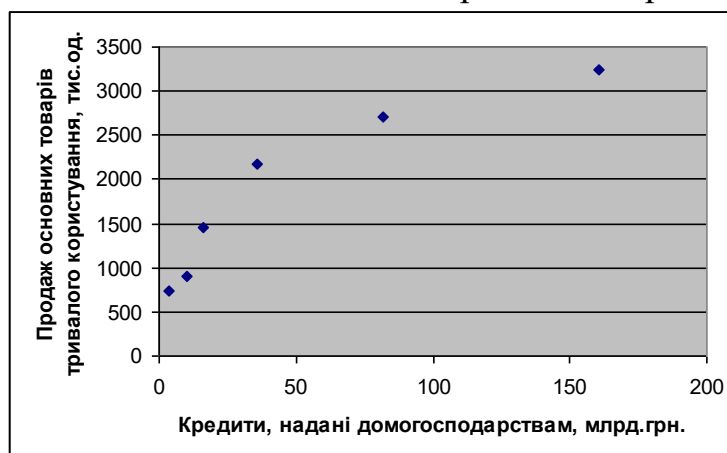

Рис. 5.11. Кореляційне поле залежності між кількістю кредитів, наданих домогосподарствам, та об'ємами продажу основних товарів тривалого користування

Лінійна залежність в однофакторних регресійних моделях виражається функцією виду [205, 149-150]:

$$\hat{y} = a + b \cdot x,$$

де \hat{y} – теоретичне значення результативної ознаки;

a, b – параметри рівняння регресії.

Для знаходження параметрів моделі a та b використовують метод найменших квадратів, який дає можливість розрахувати їх, розв'язавши наступну систему рівнянь:

$$na + b \sum x_i = \sum y_i$$

$$a \sum x_i + b \sum x_i^2 = \sum x_i y_i$$

Здійснивши математичні перетворення, одержують формули для розрахунків a та b :

$$b = \frac{\sum x_i \cdot y_i - n \cdot \bar{x} \cdot \bar{y}}{\sum x_i^2 - n \cdot (\bar{x})^2}$$

$$a = \bar{y} - b \cdot \bar{x}$$

Розрахуємо необхідні показники для підстановки у формули (табл. 5.6).

Таблиця 5.6

Розрахунок допоміжних показників

Роки	Показники				
	x_i	y_i	$x_i \cdot y_i$	x_i^2	y_i^2
2002	3,7	729	2697,3	13,69	531441
2003	9,9	906	8969,4	98,01	820836
2004	16,1	1457	23457,7	259,21	212284
2005	35,7	2175	77647,5	1274,49	473062
2006	81,0	2711	219591,0	6561,00	734952
2007	160,4	3248	520979,2	25728,16	10549504
Разом	306,8	11226	853342,1	33934,56	26104772

Визначимо також середні значення ознак x та y :

$$\bar{x} = 306,8 / 6 = 51,13$$

$$\bar{y} = 11226 / 6 = 1871$$

Підставимо отримані дані у формули (..) та (..):

$$b = \frac{853342,1 - 6 \cdot 51,13 \cdot 1871}{33934,56 - 6 \cdot 51,13^2} = 15,31$$

$$a = 1871 - 15,31 \cdot 51,13 = 1088,19$$

Отже, рівняння лінійної регресійної однофакторної моделі у нашому випадку має вигляд:

$$\hat{y} = 1088,19 + 15,31 x$$

Коефіцієнт a у нашому рівнянні має позитивне значення, що підтверджує прямий зв'язок між ознаками x та y [202, 270].

За допомогою Microsoft Office Excel побудуємо теоретичну лінію регресійної залежності між кількістю кредитів, наданих домогосподарствам, та об'ємами продажу основних товарів тривалого користування (рис. 5.12).

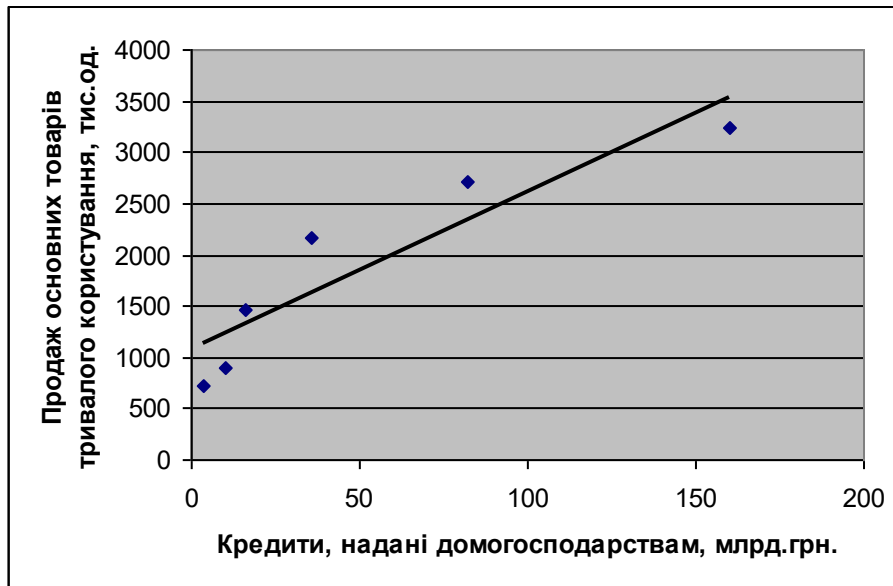

Рис. 5.12. Теоретична лінія регресійної залежності між кількістю кредитів, наданих домогосподарствам, та об'ємами продажу основних товарів тривалого користування

Для визначення тісноти зв'язку між факторною та результативною ознаками найчастіше використовується лінійний коефіцієнт кореляції Пірсона (r), який розраховується за формулою [205, 140]:

$$r = \frac{n \cdot \sum_{i=1}^n x_i \cdot y_i - \sum_{i=1}^n x_i \cdot \sum_{i=1}^n y_i}{\sqrt{\left[n \cdot \sum_{i=1}^n x_i^2 - \left(\sum_{i=1}^n x_i \right)^2 \right] \cdot \left[n \cdot \sum_{i=1}^n y_i^2 - \left(\sum_{i=1}^n y_i \right)^2 \right]}}$$

Значення коефіцієнта кореляції варіює від -1 до 1. Чим ближчий він до ± 1 , тим щільніший зв'язок між досліджуваними ознаками. Якщо $r = 0$, то зв'язок відсутній; якщо $0 < r < 0,5$ – зв'язок вважається слабким; якщо $0,5 < r < 0,7$ – зв'язок середньої щільності; якщо $r > 0,7$ – кореляція щільна.

Розрахуємо показники, необхідні для визначення коефіцієнта кореляції:

$$\left(\sum_{i=1}^n x_i \right)^2 = 306,8^2 = 94126,24$$

$$\left(\sum_{i=1}^n y_i \right)^2 = 11226^2 = 126023076$$

Отже, коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона у нашому випадку визначається наступним чином:

$$r = \frac{6 \cdot 8533421 - 306,8 \cdot 11226}{\sqrt{[6 \cdot 33934,56 - 94126,24] \cdot [6 \cdot 26104772 - 126023076]}} = 0,9156$$

У нашій моделі дуже високий рівень кореляції між кредитами, наданими домогосподарствам, та обсягами продажу товарів тривалого користування, оскільки коефіцієнт кореляції значно більше 0,7.

Ще одним важливим показником, що характеризує ступінь зв'язку між соціально-економічними явищами, є коефіцієнт детермінації. Він дорівнює коефіцієнту кореляції в квадраті та показує частку варіації результативної ознаки під впливом факторної [202, 271]. Для нашої моделі:

$$r^2 = 0,8383$$

Такий результат означає, що у 2002-2007 роках фактором кредитуванням населення пояснювалось більш ніж 83% продажу товарів тривалого користування. Такий високий показник відповідає дійсності, оскільки в українському суспільстві у ці роки значно поширилася практика купівлі товарів у кредит. Не врахованими у моделі залишились 16,17% факторів (100%-83,83%), що впливали на обсяг продажу товарів тривалого користування.

Наступний показник – коефіцієнт еластичності – показує, на скільки процентів зміниться результативна ознака при зміні факторної на 1 %. Розраховується він за формулою [205, 152]:

$$E_x = b \cdot \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$$

Підставивши наші дані, одержимо:

$$E_x = 15,31 \cdot \frac{51,13}{1871} = 0,4183$$

Це означає, що при зростанні кредитів, наданих домашнім господарствам, на 1%, обсяг продажу основних товарів тривалого користування збільшиться на 0,4183 %.

Цікавим також є дослідження залежності між кредитуванням фізичних осіб та забезпеченістю населення приватними легковими автомобілями. Динаміка останньої наведена в таблиці 5.7 [159, 436].

Таблиця 5.7

Забезпеченість населення приватними легковими автомобілями

	Роки					
	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Кількість легкових автомобілів на 1000 чол. населення, шт.	108	105	108	113	115	122

У цій моделі x -фактором є також обсяг банківського кредитування домогосподарств, а y -фактором – кількість легкових автомобілів на 1000 чол. населення. Кореляційне поле моделі представлено на рис. 5.13.

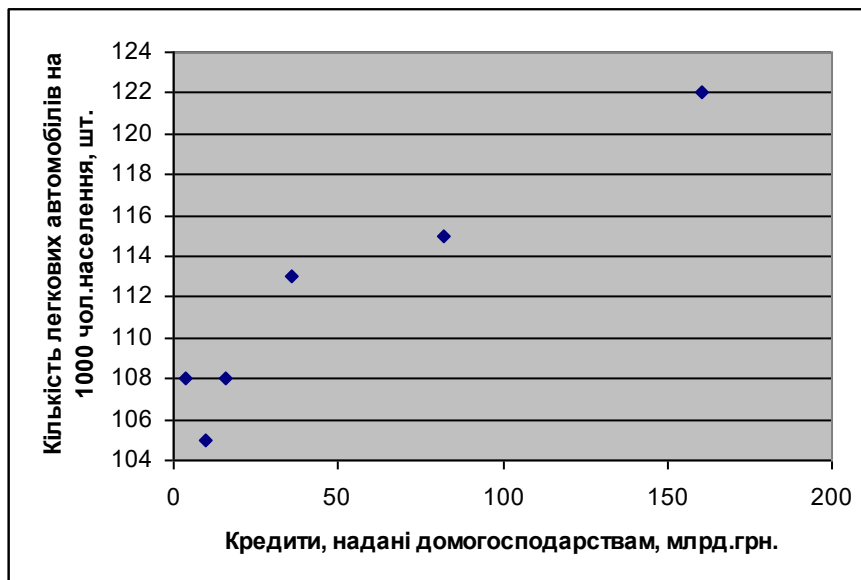

Рис. 5.13. Кореляційне поле залежності між кількістю кредитів, наданих домогосподарствам, та забезпеченістю населення легковими автомобілями

Отже, як і у першій моделі, відстежуються прямі лінійні зв'язки між факторною та результативною ознаками. Тобто, маємо також однофакторну лінійну регресійну модель.

Відносно новим явищем, що забезпечує більш повне задоволення особистих потреб громадян України, є іпотечне кредитування. Досвід розвинених країн з цього питання показує, що воно дає змогу одночасно вирішувати як соціальні, так і економічні проблеми [206, 6]. Іпотека спрямована на підвищення якісного та кількісного забезпечення населення житлом. Закони України „Про іпотеку” [207], „Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати” [208], затверджені Верховною Радою України у 2003 році, визначили основні терміни, засади та механізми іпотеки та значно стимулювали її розвиток. Зокрема, в Законі України „Про іпотеку” дається таке її тлумачення: “Іпотека – вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому цим Законом”.

Українські науковці [209, 51-62] визнають за іпотечним ринком ряд важливих функцій, спрямованих на регулювання соціально-економічних процесів. З них можна виділити функції, що стосуються задоволення особистих потреб, а саме: неінфляційного механізму акумулювання фінансових ресурсів фізичних осіб для розвитку житлового будівництва, соціальної сфери та інших галузей; механізму обігу житла та перерозподілу житлового фонду між домогосподарствами; механізму формування багаторівневого фіктивного капіталу на основі використання цінних паперів та спрямування його на іпотечне кредитування; створення надійних фінансових інструментів (іпотечних цінних паперів), які використовуються пенсійними та страховими

фондами, банками, небанківськими фінансовими установами та іншими суб'єктами фінансового ринку в якості об'єктів інвестування та сприяють їх фінансовій стійкості; зростання доходів громадян; прискорення розвитку житлового будівництва, зростання зайнятості населення та доходів бюджетів (а отже, і витрат бюджетів на соціальні питання); підвищення купівельної спроможності домогосподарств; розв'язання соціальних проблем (зниження безробіття, бідності, задоволення особистих потреб у житлі, тривалості шлюбів та інші).

Статистична інформація про іпотечне кредитування, яка публікується Національним банком України з 2006 року, підтверджує постійне зростання його обсягу [201, 106] (рис.5.14).

Іпотечні кредити, надані домогосподарствам

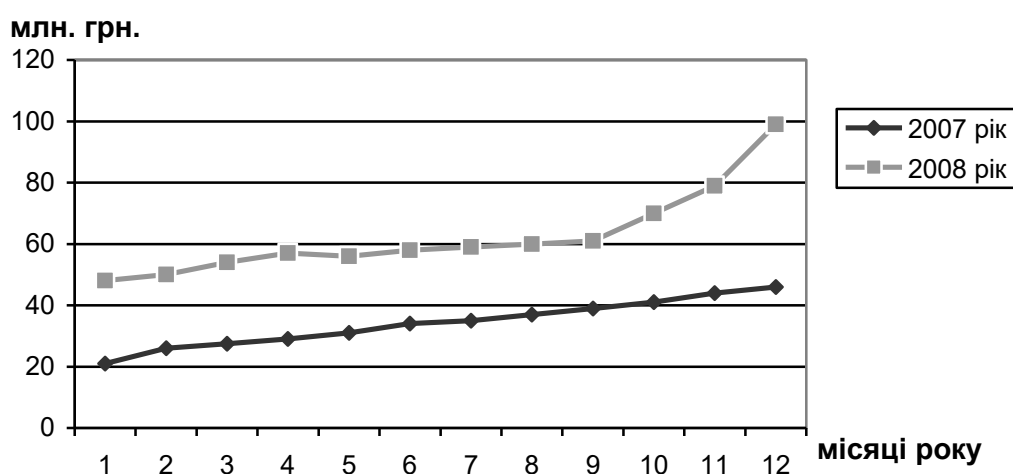

Рис. 5.14. Динаміка іпотечних кредитів, наданих банками домогосподарства, у 2007-2008 роках (залишки коштів на кінець періоду)

Збільшується також доля іпотечних кредитів у загальному обсязі кредитування фізичних осіб: так, з 2006 по 2008 рік вона зросла з 25 до 30% (рис. 5.15).

Основою цього підвищення є переваги іпотечного кредитування порівняно з іншими кредитами: воно вигідне як банківським установам (оскільки нерухомість є дуже високоліквідною заставою, яка до того ж не несе інфляційних ризиків), так і боржнику (оскільки надає швидкий доступ до житла).

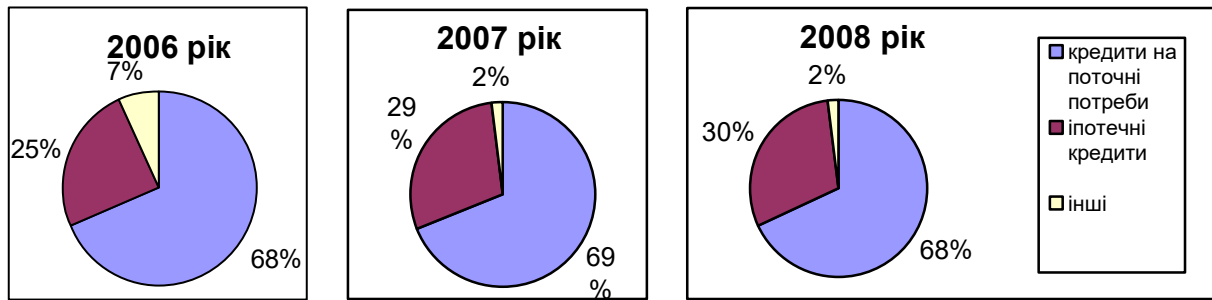

Рис. 5.15. Зміна структури банківського кредитування домогосподарств

Однак із настанням фінансово-економічної кризи ситуація на іпотечному ринку значно змінилася. Внаслідок зростання безробіття та зниження доходів громадян частина з них стала неспроможна сплачувати відсотки за іпотечними кредитами та погашати самі кредити. В результаті цього значна частка іпотечних кредитів були віднесена до проблемних. У той же час банки не могли реалізувати заставлене майно за цими кредитами та повністю покрити свої збитки у зв'язку зі стрімким падінням цін на нерухомість. Це стало підставою для реструктуризації боргів та пошуку компромісних шляхів погашення заборгованості за кредитами у зв'язку з неможливістю реалізації майна за необхідною ціною та падінням купівельної спроможності громадян.

Актуальним на сьогодні є розвиток та удосконалення іпотечного кредитування, зокрема, у наступних напрямках: врахування соціальної структури населення. Це відкриє можливості для задоволення іпотечних потреб громадян із різним рівнем достатку, різною ритмічністю доходів, особам, які мають відповідні пільги за державними програмами; розробка кредитних іпотечних продуктів, придатних для задоволення широкого спектра особистих потреб, а саме: купівля житла на основі інвестицій у його будівництво, купівля житла на первинному, вторинному ринку, будівництво та ремонт будинків, дворових споруд, гаражів тощо [210, 44].

Висновки до розділу 5

1. За допомогою інструментів грошово-кредитної політики НБУ здатний значно впливати на банківський сектор, а отже і на можливість задоволення потреб громадян у кредитних та іпотечних ресурсах. До таких інструментів відносяться: політика обов'язкових резервних вимог, процентна політика, політика рефінансування, політика операцій на відкритому ринку та інші.

2. Потреба у наявності достойного помешкання – одна з найголовніших у ієрархії потреб, оскільки задоволеність житловими умовами впливає на рівень загальної задоволеності життям. Отже, поліпшити якість життя, зміцнити соціальні зв'язки, подолати диференціацію населення без гармонізації житлових умов – неможливо.

3. Доцільність підтримання особистих потреб у процесі руху грошових коштів також і через органи ДКУ частково зумовлюється спрощенням цього

процесу, адже при банківській системі обслуговування бюджету кошти проходили три рівні, а при казначейській – два рівні.

4. Доступ до кредитування відкриває можливості для задоволення потреб громадян у купівлі товарів, отриманні послуг, а також у комфортабельному житті. Таким чином, кредитування є додатковим ресурсом громадян, що значно підвищує рівень задоволення особистих потреб.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило зробити наступні висновки:

1. Теоретичне узагальнення досліджень особистих потреб населення дозволяє зробити висновок, що категорія “особисті потреби” не розглядалась як самостійна економічна категорія, що і зумовило необхідність уточнення її змісту, відстеження взаємозв'язку її з такими категоріями, як власність, виробництво, ціна, заробітна плата.

2. Особисті потреби не є виключно економічною категорією. Ця категорія є інтегральною. Вона використовується такими науками, як педагогіка, соціологія, філософія. Категорія “особисті потреби” є спеціальною за змістом, але набуває, разом з тим, широкого значення. Особисті потреби синтезують логіко-методологічні особливості вищезгаданих наук. Основним фактором, що зумовлює використання цієї категорії в різних галузях науки, є розвиток міждисциплінарних досліджень, які направлені на вирішення такої комплексної проблеми, як гуманізація суспільних відносин.

3. Узагальнюючи існуючі в науковій літературі поняття потреб, за нашою думкою, можна дати таке визначення особистих потреб: “Особисті потреби – це об'єктивний стан суб'єкта, який характеризує потребу в чому-набудь і передбачає пошук усіх можливих методів її задоволення, використовуючи власність, здібності, державні гарантії для відтворення себе як особистості”.

4. Дослідники систематизують особисті потреби за численними ознаками: за сферою життєдіяльності суспільства; за сферою життєдіяльності особи; за суб'єктами задоволення; за об'єктами задоволення; за циклами життєдіяльності суспільства; по відношенню до сфери суспільного відтворення; по відношенню до цінностей суспільства; за мірою задоволення тощо. Найбільш вживаним критерієм класифікації є сфера життєдіяльності особи.

5. Класифікувати особисті потреби доцільно з урахуванням стадій життєвого циклу людини у розрізі системного та структурного підходу. Системний підхід передбачає розгляд комплексу потреб в якості певної цілісності. Передбачається при цьому входження системи особистих потреб у більш широкі системи, різні малі і великі групи (потреби сім'ї, колективу, суспільства). Якщо класифікувати потреби відразу за суспільно-функціональною, суб'єктною та об'єктною ознакою, то серед численних потреб особистості, сім'ї, колективу, суспільства можна виділити потреби матеріального існування, духовні і соціальні потреби.

6. У постіндустріальній економіці акцент має ставитись на інноваційній зайнятості, тобто діяльності громадян по продукуванню і впровадженню нових ідей на своїх робочих місцях з метою більш повного задоволення особистих та суспільних потреб. Інноваційна зайнятість передбачає постійне поповнення рівня знань, що підвищує актуальність постійної освіти. Під впливом інформатизації та інтелектуалізації суспільних відносин значній трансформації піддаються форми та види зайнятості. Відбувається скорочення зайнятого населення у традиційних секторах економіки. Розвиваються інноваційні форми зайнятості, зокрема, дистанційна.

7. Вихідним моментом у складних економічних відносинах (зайнятість – робоча сила – заробітна плата) є процес формування особистих потреб населення. Одним із кінцевих результатів цих взаємовідносин є задоволення конкретних потреб особистості.

8. Більшість особистих потреб власників робочої сили задовольняється на підприємствах всіх форм власності, а саме: отримання доходу у формі заробітної плати, потреба в комфортних умовах праці, чітко встановлені правила роботи, спілкування з колегами, наявність елементу творчості при виконанні професійних обов'язків тощо.

9. За рахунок частини доданої вартості підприємств приватної та колективної форми власності створюються соціальні фонди, призначені для задоволення потреб лише членів відповідних колективів, а суспільні фонди, які створюються частково за рахунок коштів державних підприємств, метою своєї діяльності мають задоволення суспільних потреб.

10. Для власників приватних підприємств пріоритетними є інвестиційні потреби, пов'язані з прагненням спрямувати частину прибутку на примноження власності, розширення та оновлення виробництва. Для того, щоб інвестиції стали потребою і власників робочої сили, необхідна стабільність у суспільстві та впевненість робітників, що вони будуть працювати на цих підприємствах.

11. Прибуток, створений при використанні приватної власності, може використовуватись як на розширення виробництва, формування заощаджень, так і на задоволення найрізноманітніших потреб підприємця та його сім'ї. У результаті необхідності пошуку нових форм задоволення особистих потреб споживачів, формування певних потреб підприємець змушений генерувати нові ідеї, освоювати новітні технології та впроваджувати їх у виробництво.

12. Необхідно на державному рівні створювати умови для збільшення персоніфікованої власності, за якої працівник має два джерела доходів – від продажу своєї робочої сили та дохід на вкладений капітал. Економічна функція власності при цьому подвоюється, збільшуючи пропорційно мотивацію працюючих.

13. Підвищення ефективності мотивації трудової діяльності можна пов'язати із подальшим розширенням можливостей системи соціального партнерства, яка базується на об'єднанні представників роботодавців, держави та найманих працівників.

14. Потреби фізіологічного розвитку особистості зумовлюють групу мотивів, а саме: прагнення отримувати дохід, достатній для забезпечення свого існування та існування своєї сім'ї; бажання досягти певного рівня достатку, відповідного власному баченню світу та уявленню про добробут; прагнення отримувати такий дохід, який би був достатнім для формування заощаджень; бажання володіти майном; прагнення до участі у розподілі прибутку підприємства тощо.

15. У структурі роздрібного товарообігу найбільшими темпами упродовж 1995-2007 років зростала реалізація алкогольних напоїв. Відбувається стрімке зростання виробництва алкогольних напоїв, особливо слабоалкогольних, основним споживачем яких є молодь. Як наслідок, Україна домінує в Європі за

кількістю дітей, що вживають алкогольні напої систематично. Процес формування потреб має контролюватись з боку суспільства, щоб не допускати деформації потреб, деструктивних явищ, які впливають на підрив здоров'я нації. Тому важливо через органи державного регулювання, виховні заклади, вартісні та правові важелі впливати на те, щоб підростаюче покоління відтворювало здорові потреби. Для зменшення вживання пива, алкогольних та слабоалкогольних напоїв необхідно: підвищити акцизи на всі види алкогольних напоїв; продавати алкогольні напої особам з 20-ти річного віку та до 22-ої години вечора; за рахунок частини акцизного збору на алкогольні та тютюнові вироби створити фонд фінансування антиалкогольної програми, ведення пропаганди здорового способу життя.

16. Розвиток потреб відбувається через розвиток об'єктів потреб. Поява комп'ютерів, мобільних телефонів, сканерів у роздрібному товарообігу сформувала потребу населення у цих товарах, якої раніше не існувало. Тобто, людина, створюючи новий предмет, послугу, форму діяльності, разом з тим створює потребу в них і можливість її задовольнити.

17. Вплив науково-технічного прогресу на виробництво виконало функцію детермінанта. Пропозиція нових товарів на ринку диференціює та коректує потреби середньо-статичного споживача. Так, сукупний обсяг потреби в товарах довгострокового користування змінився за рахунок нових товарів довгострокового користування: мікрохвильових печей, мобільних телефонів тощо. Особливість способу задоволення полягає в тому, що різко знизилась питома вага ремонту товарів довгострокового користування в зв'язку з появою на ринку нових, більш якісних товарів довгострокового користування.

18. Удосконалюючи механізм фінансування охорони здоров'я, доцільно взяли до уваги:

Перше. Каталізатором всіх змін у структурі галузі охорони здоров'я, її фінансування мають виступати, перш за все, інтереси пересічного громадянина.

Друге. Особливо важливу роль відіграє державна політика у сфері охорони здоров'я. Необхідно розробити систему ступеневого планування і прогнозування розвитку галузі з урахуванням диверсифікації форм фінансування.

Третє. Розвиток охорони здоров'я як галузі невиробничої сфери можливий лише за умов приросту ВВП і НД, зміцнення загальнодержавної та господарської дохідності.

Четверте. Основний обсяг медичної допомоги має надавати держава за принципами соціальної справедливості на основі розроблених науково обґрунтованих норм та нормативів.

19. Формування потреби в освіті не слід розглядати як відокремлений від загальноекономічних питань процес. Без розширеного та ефективного процесу виробництва функціонування освітніх закладів можливе лише за рахунок недофінансування інших галузей.

20. Для формування потреби в освіті серед населення та її задоволення необхідно сформулювати цілісну політику розвитку освітньої галузі. Головне завдання при цьому – оптимізація структури освітніх закладів, фінансових та

кредитних джерел їх розвитку. Виправлення ситуації, що склалась у даній галузі, потребує певних заходів: політика в галузі освіти має формуватись, виходячи з вітчизняних традицій та соціально-економічної доцільності; запровадження укрупненого нормативу при плануванні видатків на утримання бюджетних установ, при використанні якого мають створюватись умови для фізичного, розумового, духовного розвитку особистості; підвищення освітніх характеристик індивіда при прийомі на роботу та проходженні атестації, що з одного боку буде сприяти підвищенню продуктивності праці, а з іншого – вирішенню численних проблем освітньої галузі.

21. Кінцевим результатом діяльності всіх рівнів освіти є всебічно освічена особистість, яка адекватно сприймає реальність, має системний світогляд та модельне мислення, може приймати вірні рішення відповідно до профілю своєї діяльності. Обмежувати вимоги до сучасного випускника вищого навчального закладу тільки рівнем професійної підготовки недоречно. При визначенні його рівня освіти, якості професійної підготовки потрібно враховувати також його особисті, пізнавальні та комунікативні якості. Рівень освіти характеризує накопичений освітній, трудовий, науковий, інтелектуальний та творчий потенціал, створюючи фонд сукупних знань та навичок. Підвищення рівня освіти як окремого індивіда, так і населення в цілому є фактором росту національного багатства і обумовлює зростання суспільної продуктивності праці.

22. Серед напрямів вдосконалення фінансування навчальних закладів пропонується встановити в законодавчому порядку мінімальні частки витрат державного бюджету і бюджетів інших рівнів, що виділяються на галузі невиробничої сфери, зокрема освіти, ввести цільові податки на фінансування цих галузей [178]. Ідея з приводу встановлення певної частини видатків бюджету, наприклад, на фінансування вищої школи підтримується й іншими вченими [179].

23. За допомогою інструментів грошово-кредитної політики НБУ здатний значно впливати на банківський сектор, а отже і на можливість задоволення потреб громадян у кредитних та іпотечних ресурсах. До таких інструментів відносяться: політика обов'язкових резервних вимог, процентна політика, політика рефінансування, політика операцій на відкритому ринку та інші.

24. Потреба мати достойне помешкання – одна з найголовніших у ієрархії потреб, оскільки задоволеність житловими умовами впливає на рівень загальної задоволеності життям. Отже, поліпшити якість життя, зміцнити соціальні зв'язки, подолати диференціацію населення без гармонізації житлових умов – неможливо.

25. Доцільність підтримання особистих потреб у процесі руху грошових коштів також і через органи ДКУ частково зумовлюється спрощенням цього процесу, адже при банківській системі обслуговування бюджетні кошти проходили три рівні, а при казначейській – два рівні.

26. Доступ до кредитування відкриває можливості для задоволення потреб громадян у купівлі товарів, отриманні послуг, а також у комфортабельному житті. Таким чином, кредитування є додатковим ресурсом громадян, що значно підвищує рівень задоволення особистих потреб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Послання Президента України до Верховної Ради України. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 – 2011 роки // Урядовий кур'єр. – 2002. – 4 червня (№100). – С. 5-12.
2. Пицур Я. С. Систематизация категорий политической экономии: проблемы и методология / Пицур Я. С. – Львов : Висшая школа, 1989. – 176 с.
3. Дудич З. З. Экономические законы и их использование в строительстве коммунизма / Дудич З. З. – Минск, 1965; Козельский Н. Н. К вопросу об исходном пункте политической экономии социализма и коммунизма / Козельский Н. Н. // Известия АН СССР. Серия экономика. – 1970. – № 1.
4. Осадчая Г. И. Социология социальной сферы : учебное пособие для высшей школы / Осадчая Г. И. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический проект, 2003. – 336 с.
5. Экономика : учеб. пособие / рук. авт. кол. Кузнецова Э. А. – Х. : Одиссей, 2000. – 408 с.
6. Самбуров Э. А. Взаимосвязь категорий диалектики: анализ общей структуры и тенденции развития / Самбуров Э. А. – Москва : Наука, 1987. – 89 с.
7. Саламов С. Д. Социально-экономическая природа жилищной потребности и пути ее удовлетворения на этапе развитого социализма : автореф. дисс. канд. эконом. наук / Саламов С. Д. – Ростов-на-Дону, 1977. – 29 с.
8. Готт В. С. Категории современной науки: (становление и развитие) / В. С. Готт, Э. П. Семенюк, А. Д. Урсул. – М. : Мысль, 1984. – 268 с.
9. Социальная психология / под ред. Предвечного Г. П. и Шерковина Ю. А. – М. : Политиздат, 1975. – 624 с.
10. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Гол. ред. Укр. рад. енциклопед., 1986. – 800 с.
11. Шутов И. Н. Личное потребление при социализме / Шутов И. Н. – М., 1972.
12. Всемирная история экономической мысли : в 6 т. Т.2. От Смита и Рикардо до Маркса и Энгельса / МГУ им. М. В. Ломоносова ; гл. редкол. : В. Н. Черковец (гл. ред.) и др. – М. : Мысль, 1988. – 574 с.
13. Покровская М. В. Формирование личных потребностей: методические вопросы исследования : автореф. дисс. канд. экон. наук / Покровская М. В. – М., 1977. – 22 с.
14. Жилина Л. М. Формирование личных потребностей при социализме / Жилина Л. М. – М. : Знание, 1978.
15. Вишняк А. И. Взаимосвязь трудового потенциала личности и системы ее потребностей : автореф. дисс. канд. филос. наук / Вишняк А. И. – Киев, 1982. – 21 с.

16. Економічна теорія: Політекономія : підручник / за ред. В. Д. Базилевича. – 6-те вид., перероб. і допов. – К. : Знання-Прес, 2007. – 719 с.
17. Филиппов Л. С. Разумные потребности личности: структура, критерии, факторы и проблемы на примере Республики Саха (Якутия) : учебное пособие / Филиппов Л. С. – Якутск : Изд-во Якутского ун-та, 1996.
18. Задоя А. А. Основы экономической теории : учеб. пособие / Задоя А. А., Петруня Ю. Е. – М. : Рыбари, 2000. – 479 с.
19. Экономика : учебное пособие / рук. автор. кол. Кузнецова Э. А. – Х. : Одиссей, 2003. – 408 с.
20. Задоволення соціальних потреб населення як умова підвищення його довіри до влади : монографія / Є. Ф. Глухачов, Т. Б. Хомуленко, С. М. Клімова та ін. ; за заг. ред. доц. Є. Ф. Глухачова. – Харків : Вид-во ХарРІНАДУ “Магістр”, 2005. – 208 с.
21. Жилін О. І. Мотивація персоналу : конспект лекцій / Жилін О. І. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2005. – 132 с.
22. Куприянова А. И. Взаимосвязь материальных и духовных потребностей в формировании социально активной личности : автор. дисс. канд. филос. наук / Куприянова А. И. – Ленинград, 1985. – 16 с.
23. Паламарчук В. О. Проблеми та інтереси: їх місце і роль у реалізації економічної стратегії суспільного розвитку / Паламарчук В. О. // Стратегія економічного розвитку : наук. зб. Вип. 5(12). – К. : КНЕУ, 2002. – С.3-19.
24. <http://www.nbuv.gov.ua/books/2008/08/vmnan.pdf>.
25. Мандибура В. О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання / Мандибура В. О. – К. : Парламентське вид-во, 1998. – 256 с.
26. Мельник Л. Ю. Економіка, власність і підприємництво / Мельник Л. Ю., Корецький М. Х., Огаренко В. М. – Дніпропетровськ : Січ, 2001. – 612 с.
27. Гальчинський А. С. Основи економічних знань : навч. посіб. / А. С. Гальчинський, П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища шк., 2002. – 543 с.
28. Пруссова Л. Г. Основи ринкової економіки: Виробничо-практичне видання / Пруссова Л. Г. – К. : РВО “Поліграф книга”, 1993. – 304 с.
29. Статистический словарь / гл. ред. М. А. Королев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Финансы и статистика, 1989. – 623 с.
30. Василик О. Д. Теорія фінансів : підручник / Василик О. Д. – К. : НІОС, 2003. – 416 с.
31. Социальное прогнозирование / за ред. И. В. Бестужев-Лада. – Москва, 1975. – 153 с.
32. Морозов В. С. Социальный интерес и поведение личности / Морозов В. С. – М. : Знание, 1977. – 64 с.
33. Тарасенко В. И. Социальные потребности личности: формирование, удовлетворение, развитие / Тарасенко В. И. – Киев : Наукова думка, 1982.
34. Політекономія / за ред. Ю. В. Ніколенка. – К. : ЦУЛ, 2003. – 411 с.
35. Економіка / за ред. Е. А. Кузнецової. – Х. : Одисей, 2006. – 510 с.

36. Юхименко Н. Ф. Гуманістичні параметри самореалізації особистості : дис. канд. філос. наук / Юхименко Н. Ф. – К., 2003. – 110 с.
37. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / А. Г. Маслоу ; пер. с англ. А. М. Татлыбаевой. – СПб. : Евразия, 1999. – 478 с.
38. Виханский О. С. Менеджмент: человек, организация, процесс : учебник / Виханский О. С., Наумова А. И. – М. : “Фирма Гардарика”, 1996. – 416 с.
39. Богачев С. П. Ценность – основа систематизации потребностей / Богачев С. П. // Вестник Московского университета. Сер. 6. Экономика. – 2003. – №1. – С. 3-23.
40. Богачев С. П. Системно-потребносный подход – основа теории покупателя / Богачев С. П. // Вестник Московского университета. Сер. 6. Экономика. – 2001. – №3. – С. 30-46.
41. Блауберг И. В. Системный подход: предпосылки, проблемы, трудности / Блауберг И. В., Садов И. И., Юдин Э. Г. – М., 1969.
42. Юдин Э. Г. Системный подход и принципы деятельности: методологические проблемы современной науки / Юдин Э. Г. – М. : Наука, 1978. – 391с.
43. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / Блауберг И. В., Юдин Э. Г. – М. : Наука, 1973.
44. Прангишвили И. Системный подход, системное мышление и вопросы управления / Прангишвили И. // Общество и экономика. – 2003. – №6. – С.85-87.
45. Самбуrow Э. А. Взаимосвязь категорий диалектики. Анализ общей структуры и тенденции развития / Самбуrow Э. А. // Проблемы формирования социогенных потребностей. – Тбилиси, 1974. – 308 с.
46. Бабин Б. А. Методологические принципы системного подхода к изучению потребностей человека / Бабин Б. А. // Проблемы формирования социогенных потребностей. – Тбилиси, 1974. – 308 с.
47. Огірок С. С. Потреби і стимули як системоутворюючі фактори розвитку особистості : дис. канд. пед. наук / Огірок С. С. – Київ, 2000.
48. Зацепин В. И. О социальной функции духовных потребностей личности / Зацепин В. И. // Проблемы формирования социогенных потребностей. – Тбилиси, 1974. – 308 с.
49. Романенко О. В. Класичний та неокласичний підходи у соціально-філософському дослідженні економічної сфери суспільства (порівняльний аналіз) : автореф. дис. канд. філос. наук / Романенко О. В. – Київ, 2002. – 20 с.
50. Брентало Л. Опыт теории потребностей / Брентало Л. – Казань : Государственное издательство, 1921. – 75 с.
51. Новосельский В. Социальный фактор преобразований / Новосельский В. // Экономист. – 2006. – №10. – С.11-18.
52. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции / Леонтьев А. Н. – М. : Издательство МГУ, 1971. – 39 с.

53. Сумароков В. Н. Государственные финансы в системе макроэкономического регулирования / Сумароков В. Н. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 224 с.
54. Нестеренко А. Возможности и методы социального регулирования (зарубежный опыт) / Нестеренко А., Дегтярь Л., Лыкова Л., Погребинская В., Бунчук М. // Экономист. – 1998. – №7. – С.57-66.
55. Сергієнко О. Соціальна політика в сучасному світі та Україні / Сергієнко О. // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 1. – С. 31-37.
56. Рабінович П. Соціальна сутність держави: теоретико-методологічні засади дослідження / Рабінович П., Лобода Ю. // Право України. – 2001. – № 8. – С.41-44.
57. Нестеренко В. Государственное регулирование в социальном рыночном хозяйстве ФРГ / Нестеренко В., Рокочая В. // Экономика Украины. – 1994. – №5. – С.38-54.
58. Стігліц Дж. Економіка державного сектора / Стігліц Дж., Джозеф Е.; пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. – К. : Основи, 1998. – 854 с.
59. Бевзенко В. Поняття та ознаки державного регулювання / Бевзенко В. // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – №11. – С.106-110.
60. Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: у 6 т. / редкол.: М. Я. Азаров та ін. – К. : НДФІ, 2004. – Т.2: Соціальна спрямованість бюджетної політики / М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, Е. М. Лібанова та ін. – 376 с.
61. Іщенко Д. Бюджетна стратегія та її реалізація у 2007 році / Іщенко Д. // Урядовий кур'єр. – 2006. – №226. – С.1-2.
62. Болотіна Н. Право соціального забезпечення України: системно-структурний аналіз / Болотіна Н. // Право України. – 2001. – №8. – С. 24-29.
63. Шорохова Е. В. Марксистский подход к проблеме потребностей / Шорохова Е. В. // Проблемы формирования социогенных потребностей. – Тбилиси, 1974. – 308 с.
64. Прогнозирование и планирование в условиях рынка : учебное пособие для вузов / Т. Г. Морозова, А. В. Пикулькин, В. Ф. Тихонов и др. ; под ред. Т. Г. Морозовой, А. В. Пикулькина. – М. : ЮНИТИ – ДАНА, 1999. – 318 с.
65. Лапин Н. И. Теория и практика социального планирования / Лапин Н. И. – М. : Политиздат, 1975. – 197 с.
66. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України // Урядовий кур'єр. – 2000. – 26 квітня (№ 77).
67. Богиня Д. П. Основи економіки праці : навч. посібник для студ. екон. спец. / Д. П. Богиня та ін. – 2-ге вид. – К. : Знання-Прес, 2001. – 314 с.
68. Політична економія : навчальний посібник / К. Т. Кривенко, В. С. Савчук, О. О. Беляєв та ін. ; за ред. докт. екон. наук, проф. К. Т. Кривенка. – Вид. 2-ге. – К. : КНЕУ, 2006. – 508 с.
69. Онікієнко В. В. Продуктивна зайнятість: зміст, актуальні проблеми і шляхи досягнення / Онікієнко В. В., Коваленко Н.І. – К. : Принт-Експрес, 1999. – 50 с.

70. Рузавина Е. И. Занятость в условиях интенсификации производства / Рузавина Е. И. – М. : Статистика, 1975. – С.8.
71. Мочерний С. В. Основи економічних знань: запитання і відповіді / Мочерний С. В. – К. : Феміда, 1996. – С.210.
72. Золотогоров В. Г. Энциклопедический словарь по экономике / Золотогоров В. Г. – Минск: Полымя, 1997. – С.119.
73. Валасинович Б. О. Зайнятість в умовах становлення інформаційного суспільства : автореф. дис. канд. екон. наук / Валасинович Б. О. – К., 2005. – 17 с.
74. Колот А. М. Інноваційна праця та інтелектуальний капітал у системі факторів формування економіки знань / Колот А. М. // Економічна теорія. – 2007. – №2. – С.14-34.
75. Шовкун І. А. Інтелектуальний ресурс економічного розвитку / Шовкун І. А. // Економічна теорія. – 2007. – №2. – С.14-34.
76. Зіновська Г. Т. Економіка праці : навч. посіб. / Зіновська Г. Т. – 3-те вид. – К. : КНЕУ, 2007. – 304 с.
77. Базилюк А. В. Регулирование заработной платы и цен / Базилюк А. В. – К. : Знание Украины, 1993. – 143 с.
78. Єщенко П. С. Сучасна економіка : навч. посіб. / Єщенко П. С., Палкін Ю. І. – К. : Вища шк., 2005. – 327 с. : іл.
79. Ломанов І. Заробітна плата: основні засади визначення її розміру / Ломанов І. // Україна: аспекти праці. – 1995. – № 3-4. – С.6-8.
80. Палкін Ю. Проблеми формування системи розподілу доходів населення при переході до ринку / Палкін Ю. // Україна: аспекти праці. – 1995. – № 3-4. – С.40-44.
81. Куценко В. І. Трансформації соціальної сфери України: регіональний аспект : монографія / Куценко В. І., Остафійчук Я. В. ; за ред. С. І. Дорогунцова. – К. : Оріяни, 2005. – 400 с.
82. Шевченко Л. Права власності на робочу силу як інструмент аналізу ринку праці / Шевченко Л. // Україна: аспекти праці. – 2007. – № 8. – С.3-8.
83. Павловська О. Вплив доходів на заробітну плату та зайнятість населення / Павловська О. // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 4. – С.3-8.
84. Розміщення продуктивних сил / за ред. С. П. Качана. – К. : Вища школа, 1997. – 375с.
85. Соціально-економічна географія України / за ред. О. І. Шаблія. – Львів : Світ, 1994. – 608 с.
86. Заяц Т. Территориально-отраслевое управление сферой воспроизводства рабочей силы Украины / Заяц Т. // Экономика Украины. – 1997. – №7. – С.36-42.
87. Неформальный сектор, нерегламентирована занятість, дикий ринок праці / М. В. Шаленко, Л. П. Піддубна, Д. К. Прейгер, О. П. Громов. – К. : НЦ ЗРП, 1996. – 52 с.
88. Новак І. Соціальний пакет як механізм удосконалення оплати праці / Новак І. // Україна: аспекти праці. – 2008. – №2. – С.6-12.

89. Рибалкін В. О. Теорія власності / Рибалкін В. О., Лазня І. В. – К. : Логос, 2000. – 279 с.
90. Мельник Л. Ю. Держава і власність / Мельник Л. Ю., Корецький М. Х. – Дніпропетровськ : Січ, 2002. – 409 с.
91. Люсов А. Н. Формы собственности и приватизация / Люсов А. Н. // Деньги и кредит. – 1992. – №8. – С.30-39.
92. Венецький Я. Теоретические основы приватизации государственных предприятий в постсоциалистических экономиках / Венецький Я. – М., 2000.
93. Донець Л. І. Підприємництво в умовах трансформації в Україні: мотивація, маркетингова орієнтація, ефективний менеджмент : монографія / Донець Л. І. – Донецьк : Джерела, 1999. – 344 с.
94. Грішнова О. Система трудової мотивації працівників в умовах соціально-економічних перетворень в Україні / Грішнова О., Жигирь А. // Україна: аспекти праці. – 1996. – № 7-8. – С.75-77.
95. Гош О. Ввести роздержавлення в закономірне русло / Гош О. // Економіка України. – 1994. – №8. – С.32-61.
96. Любохимець Л. С. Приватизація та зміни соціально-економічної структури суспільства : автореф. дис. канд. екон. наук / Любохимець Л. С. – К., 1998. – 20 с.
97. Сологуб О. Вплив зміни форм власності на продуктивність / Сологуб О., Чинчікеєв В. // Україна: аспекти праці. – 1996. – № 6. – С.43-45.
98. Моніторинг соціальних процесів в Україні / за ред. : І. К. Бондар, Г. В. Ярошенко, В. І. Науменко, Н. А. Соколенко. – К. : Знання, 1999. – 260 с.
99. Липов В. В. Мотивація інституціональних змін у трансформаційній економіці : монографія / Липов В. В. – Х. : Вид-во НФаУ, 2004. – 184 с.
100. Вдовенко Л. О. Мотивація підприємницької діяльності в аграрній сфері економіки : автореф. дис. канд. екон. наук / Вдовенко Л. О. – К., 2002. – 21 с.
101. Сизоненко В. О. Власність. Інтереси. Підприємництво: питання теорії та методології / Сизоненко В. О., Колесник Н. Ф. – К. : Знання, 2000. – 52 с.
102. Дишлюк Н. Мотивація і поведінка людини в сфері праці / Дишлюк Н. // Україна: аспекти праці. – 1997. – № 3-4. – С. 9-11.
103. Шинкаренко В. Мотивація результатів діяльності працівників / Шинкаренко В., Криворучко О. // Україна: аспекти праці. – 1998. – № 3. – С. 25-28.
104. Беляева И. Ф. Трудовая мотивация. Механизмы формирования и функционирования / Беляева И. Ф. // Изменения в мотивации труда в новых условиях. – М. : НИИ труда, 1992.
105. Колот А. М. Мотивація персоналу: підручник / Колот А. М. – К. : КНЕУ, 2002.
106. Богиня Д. П. Еволюція теорій мотивації на рубежі ХХІ ст. / Богиня Д. П. // Регіональні перспективи. – 2002. – № 3-4 (22-23). – С.5-8.
107. Семикіна М. В. Соціально-економічна мотивація праці: методологія оцінки ефективності та принципи регулювання / Семикіна М. В. – Кіровоград : ПВЦ: “Навік”, 2004. – 124 с.

108. Гніденко О. А. Мотивація ефективності праці в сільськогосподарських підприємствах : автореф. дис. канд. екон. наук / Гніденко О. А. – Київ, 2000. – 19 с.
109. Сирота О. Формування системи мотивації праці: проблеми, напрями вирішення / Сирота О. // Україна: аспекти праці. – 1997. – № 2. – С.27-30.
110. Червінська Л. П. Фактори мотивації персоналу в менеджменті / Червінська Л. П. – К. : Підприємство “Правда Ярославичів”, 1998. – 254 с.
111. Семикіна М. В. Соціально-економічна мотивація конкурентоспроможності у сфері праці : автореф. дис. докт. екон. наук / Семикіна М. В. – К., 2004. – 36 с.
112. Мирошніченко О. В. Мотивація праці: формування ринкових чинників у перехідний період : автореф. дис. канд. екон. наук / Мирошніченко О. В. – Донецьк, 1998. – 17 с.
113. Тимошенко И. И. Мотивации личности и человеческих ресурсов / Тимошенко И. И., Соснин А. С. – К. : Изд-во Европ. ун-та, 2002. – 576 с.
114. Безтелесна Л. Удосконалення механізму мотивації продуктивності найманих працівників / Безтелесна Л., Міщук Г., Мартинюк С. // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 1. – С. 42-48.
115. Жеребин В. М. Экономический рост и интересы большинства населения / Жеребин В. М. // ЭНСР. – 2006. – №1(32). – С.59-73.
116. Ковалюк О. М. Сімейні господарства України: принципи, механізми, перспективи : навчальний посібник / Ковалюк О. М., Лех Г. А., Реверчук С. К. – К. : Атіка, 2002. – 176 с.
117. Кулинич Е. И. Эконометрия / Кулинич Е. И. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 304 с.
118. Соціальні індикатори рівня життя населення : стат. збірник / Державний комітет статистики України. – К., 2007. – 231 с.
119. Куценко В. І. Соціальна сфера регіону (стан та перспективи розвитку) / Куценко В. І., Богуш Л. Г., Опалєва І. В. – Київ, 1997. – 252 с.
120. Короткова Т. Л. Методология социально-этического маркетинга реструктуризации бизнеса в сфере потребительских товаров и услуг : автореф. дис. докт. екон. наук / Короткова Т. Л. – М., 2007. – 43 с.
121. Суглобов О. Социальная инфраструктура и её значение для развития агропромышленного комплекса России / Суглобов О. // Проблемы теории и практики управления. – 2006. – №7. – С.40-48.
122. Ліпич Л. Особливості формування і розвитку потреб / Ліпич Л. // Регіональна економіка. – 2000. – №3. – С.186-192.
123. Соціально-економічний механізм регулювання ринку праці та заробітної плати / Богиня Д. П., Куликов Г. Т., Шамота В. М., Лисогор Л. С. та ін. ; під ред. Богині Д. П. – К., 2001. – 500 с.
124. <http://bibl.tikva.ru/base/B1734Part71-255.php>.
125. <http://www.emcon.ru/420-058.html>.
126. Болотіна Н. Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: Проблеми термінів і понять / Болотіна Н. Б. // Право України. – 2000. – № 4. – С.37-39.

127. Герасимів Т. З. Принципи права соціального забезпечення України / Герасимів Т. З. – Дрогобич : Видавнича фірма “Відродження”, 2002. – 128 с.
128. Єпіфанов А. О. Бюджет і фінансова політика України / Єпіфанов А. О., Сало І. В., Дьяконова І. І. – К. : Наукова думка, 1997.
129. Базилевич В. Д. Державні фінанси : навчальний посібник / В. Д. Базилевич, Л. О. Баластрик. – К. : Атіка, 2002. – 368 с.
130. Косова Т. Д. Сутність і критерії ефективності системи соціального захисту / Косова Т. Д., Басанцов І. В. // Фінанси України. – 2000. – №8. – С.26-32.
131. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту : навч. посіб. / Болотіна Н. Б. – К. : Знання, 2005. – 615 с.
132. Горянська С. В. Фінансове забезпечення соціального захисту населення / Горянська С. В. // Фінанси України. – 2001. – №6. – С.87-95.
133. Страхування : підручник / керівник авт. кол. і наук. ред. С. С. Осадець. – К. : КНЕУ, 2002. – 599 с.
134. Майданик Р. Негосударственные пенсионные фонды (НПФ) развитых стран / Майданик Р. // Бизнес. – 1998. – №18(277). – С.122-125.
135. Михайлов А. В. Недержавні пенсійні фонди: сьогоdnішній погляд у майбутнє / Михайлов А. В., Ткач О. Й. – К. : Видавництво “СПД Савчина”, 2001. – 244 с.
136. Онищук В. Банки расширяют спектр услуг / Онищук В. // Финансовые услуги. – 2001. – №11-12. – С.47-50.
137. Ткачук І. Г. Економічна самостійність регіону / Ткачук І. Г. – К. : Наукова думка, 1994. – 227с.
138. Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2008 році : статистичний збірник (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2008 року). – К. : Державний комітет статистики України, 2009.
139. Куценко В. Укрепление социальной базы реформ – путь к преодолению бедности / Куценко В. // Экономика Украины. – 2002. – №2. – С. 27-34.
140. Кондратюк С. Я. Шляхи реформування фінансового забезпечення медичних закладів України / Кондратюк С. Я. // Фінанси України. – 1999. – №7. – С. 55-65.
141. Куценко В. Потенціал сфери охорони здоров'я: раціональні / Куценко В., Богуш Л. // Економіка України. – 1999. – №3. – С. 61-69.
142. Государственное регулирование рыночной экономики : учебник / под общ. ред. В. И. Кушлина. – М. : Издво РАГС, 2006. – 616 с.
143. Марцин В. С. Трансформація людського капіталу / Марцин В. С. // Регіональна економіка. – 2007. – № 1. – С. 290-297.
144. Кичко І. І. задоволення особистих потреб населення як передумова становлення національної системи / Кичко І. І. // Формування інноваційної моделі розвитку національної економіки України : монографія : у 2-х ч. / за заг. ред. д. е. н., професора І. Е. Капенюк. – Чернігів : ЧДІЕУ, 2009. – С. 47-62.
145. <http://www.nbv.gov.ua/books/2008/08/vmnan.pdf>.

146. Куценко В. Освіта як фактор стабільності та національної безпеки України / Куценко В., Удовиченко В., Опалєва І. // Економіка України. – 1998. – №1. – С.12-21.
147. Боголіб Т. Характер і особливості ринкових відносин у системі вищої школи / Т. Боголіб // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 6. – С. 57-61.
148. Новіков В. Кредитування вищої освіти / Новіков В. // Економіка України. – 2000. – №4. – С.72-79.
149. Каленюк І. Диверсифікація джерел фінансування освіти / Каленюк І. // Фінанси України. – 2000. – №11. – С.72-78.
150. Переверзева А. В. Етапи формування людського капіталу / Переверзева А. В. // Вісник ДонНУЕТ. – 2008. – №3. – С.106-111.
151. Деркач Н. И. Бюджет и бюджетный процесс в Украине / Деркач Н. И., Гордеева Л. П. – Днепропетровск : Пороги, 1995. – 257 с.
152. Шаварина М. П. Проблеми фінансів вищих закладів освіти / Шаварина М. П. // Фінанси України. – 2000. – №4. – С. 27-30.
153. Парсяк В. Н. Корпоративна культура вищих навчальних закладів: сутність і складові / Парсяк В. Н., Драгомирова І. М. // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 2. – С. 97-104.
154. Ткаченко Л. Г. Досвід аналітичних досліджень умов проживання населення у країнах ЄС / Л. Г. Ткаченко // Статистика України. – 2009. – №1. – С. 65-69.
155. <http://ua.glavred.info/print/articles/11818.prn>.
156. <http://zakon.nau.ua/doc/?code=n0007509-05>.
157. <http://who-is-who.com.ua/bookmaket/naclideryukr2008/5/54/1.html>.
158. Дроздовська О. С. Житлова проблема в Україні та досвід її розв'язання в зарубіжних країнах / О. С. Дроздовська // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – №10(77). – С. 103-110.
159. Статистичний щорічник України за 2007 рік / Держкомстат України ; за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Консультант, 2008. – 572 с.
160. <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/4/02.pdf>.
161. <http://www.kuchma.org.ua/institute/monitoring/4a0d38f89b810/>.
162. <http://www.ukrstat.gov.ua>.
163. Щербініна С. А. Проблеми розвитку житлового будівництва в регіонах України / С. А. Щербініна // Економічний простір. – 2009. – №24. – С. 96-105.
164. <http://www.zhkh.kpi.ua/lists/list13/DispForm.aspx?ID=1>.
165. Нікіфорова І. І. Соціальна та житлова політика Франції: соціальний досвід для України / І. І. Нікіфорова // Фінансовий контроль. – 2007. – №6(41). – С. 54-59.
166. <http://www.gdo.kiev.ua/files/db.php?god=2008&st=2896>.
167. <http://www.niss.gov.ua/Monitot/november08/6.htm>.
168. <http://www.personal-plus.net/214/1908.html>.
169. <http://www.unia.com.ua>.

170. Завора Т. М. Становлення ринку житла на загальнодержавному та регіональному рівнях в Україні / Т. М. Завора // Регіональна економіка. – 2007. – №1. – С. 87-95.

171. Джуччі Р. Житлове будівництво в Україні : причини поточної кризи та висновки для економічної політики / Р. Джуччі, Р. Кірхнер, Р. Козняк. – Берлін/Київ : Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2008. – 15 с.

172. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові напрями протидії / НАН України. Інститут економіки ; за ред. В. Стешенко. – Київ, 2001. – 560 с.

173. Фаерман Е. Ю. Демографическая, социальная и экономическая структура РФ в переходном периоде / Фаерман Е. Ю., Хачатрян С. Р., Тарасова Н. А. – М. : ЦЭМИРАН, 2000. – 90 с.

174. <http://ww.knukin/edu.ua/artieles.-goncharowa/htu>.

175. Ноджак Л. С. Демографічні чинники формування і використання трудового потенціалу за ринкових перетворень / Ноджак Л. С. – Львів : ІРДНАНУ, 2004. – 188 с.

176. Кичко І. І. макроекономічний механізм фінансування охорони здоров'я / Кичко І. І. // Фінанси України. – 2003. – № 4. – С. 71-77.

177. Кичко І. І. Фінансування освіти в умовах трансформування соціально-ринкової економіки / Кичко І. І. // Фінанси України. – 2003. – № 1. – С. 53-60.

178. Величко А. В. Бюджетный механизм инвестирования социальной инфратруктуры / Величко А. В. ; Институт экономики НАН Украины. – К., 1998. – 252 с.

179. Міщенко В. Особливості функціонування вищої освіти України в ринкових умовах: вища школа України між минулим і майбутнім / Міщенко В., Науменкова С. // Вища школа. – 2001. – №1. – С.6-17.

180. Кичко. І. І. Методологічні основи оптимального поєднання бюджетних та позабюджетних джерел фінансування соціальних програм / Кичко І. І. // Сіверянський літопис. – 1998. – № 3. – С. 161-169.

181. Солженицин А. Некоторые проблемы финансирования отраслей социальной сферы Российской Федерации / Солженицин А. // Федеративные отношения и региональная социально-экономическая политика. – 2001. – №12. – С.56-63.

182. Роик В. Социальный налог и социальное страхование: борьба идеологии переходит в практическую плоскость / Роик В. // Российский экономический журнал. – 2000. – №5-6. – С. 96-104.

183. Гудков А. Социальное страхование: концептуальные вопросы задействования накопительно-инвестиционных форм / Гудков А. // Российский экономический журнал. – 2000. – №9. – С.59-66.

184. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України // Бюлетень законодавства юридичної практики України. – 2003. – №11.

185. Про державне непенсійне забезпечення : Закон України // Бюлетень законодавства юридичної практики України. – 2003. – №11.

186. Локшина С. М. Краткий словарь иностранных слов / Локшина С. М. – М. : Русский язык, 1987. – 466 с.
187. Орлюк О. П. Банківська система Україна. Правові засади організації / Орлюк О. П. – К. : Юріком Інтер, 2003. – 240 с.
188. Вступ до банківської справи / під редакцією М. І. Савлука. – Київ : Лібра, 1998. – 344 с.
189. Кондратюк С. Я. Становлення і розвиток казначейської системи в Україні / Кондратюк С. Я., Борисенко В. М. // Фінанси України. – 2003. – №7. – С.17-26.
190. Про затвердження Порядку виконання державного бюджету за доходами : Наказ ДКУ від 19.12.2000 р.
191. Кичко. І. І. Фінансування соціальної сфери через банківську та казначейську системи / Кичко І. І. // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 7(37). – С. 18-24.
192. Про затвердження порядку виконання державного бюджету за видатками, за умови функціонування внутрішньої платіжної системи : Наказ ДКУ № 140 від 10.08.2004 р.
193. Васюренко О. В. Банківські операції : навч. посіб. / О. В. Васюренко. – К. : Знання, 2008. – 318 с.
194. Романишин В. О. Центральний банк і грошово-кредитна політика : навчальний посібник / В. Романишин, Ю. Уманців. – К. : Атіка, 2005. – 480 с.
195. Енциклопедія банківської справи України / Альошин В. Б., Воронова Л. В., Гальчинський А. С. та ін. ; гол. ред. колегії В. С. Стельмах. – К. : Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.
196. Центральний банк та грошово-кредитна політика : підручник / А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук та ін. ; за ред. А. М. Мороза і М. Ф. Пуховкіної. – К. : КНЕУ, 2005. – 556 с.
197. Лисенко Р. Монетарний трансмісійний механізм в Україні / Р. Лисенко, С. Ніколайчук, А. Сомик // Вісник Національного банку України. – 2007. – №11. – С. 18-24.
198. Загородній А. Г. Фінансовий словник / Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. – 4-те вид., випр. та доп. – К. : Т-во “Знання”, КОО ; Львів : Вид-во Львів. банк. ін.-ту НБУ, 2005. – 566 с.
199. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2740-14>.
200. Кичко І. І. Прямий маркетинг як інструмент залучення клієнтів банку в сучасних умовах / Кичко І. І., Стрілець Т. М., Шаркаді Н. В. // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – № 6(97). – С. 148-153.
201. http://bank.gov.ua/Publication/Of_vydan.htm#.
202. Экономико-математические методы и прикладные модели : учеб. пособие для вузов / В. В. Федосеев, А. Н. Гармаш, Д. М. Дайитбегов и др. ; под ред. В. В. Федосеева. – М. : ЮНИТИ, 2001. – 391 с.
203. Наконечний С. І. Економетрія : підручник / С. І. Наконечний, Т. О. Терещенко, Т. П. Романюк. – К. : КНЕУ, 2006. – 528 с.
204. Уманець Т. В. Статистика : навч. посіб. / Т. В. Уманець, Ю. Б. Пігарев. – К. : Вікар, 2003. – 623 с.

205. Тарасенко О. І. Статистика / Тарасенко О. І. – К. : Вища школа, 2007. – 280 с.
206. Гриджук Д. М. Іпотека у кредитуванні : практичні аспекти / Д. М. Гриджук, В. О. Олійник. – К. : А.С.К., 2006. – 464 с.
207. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=898-15>.
208. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=979-15>.
209. Іпотечне кредитування : навчальний посібник / за редакцією О. С. Любуня, О. І. Кіреєва, М. П. Денисенка. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 392 с.
210. Берегуля О. Чинники підвищення конкурентоспроможності банку на ринку іпотечного кредитування / О. Берегуля // Вісник Національного банку України. – 2008. – №8. – С.42-44.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

І. І. КИЧКО

ОСОБИСТІ ПОТРЕБИ: РЕГУЛЯТОРНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Монографія

Літературний редактор	Л.М. Сила
Коректор	О.С. Смєлова
Комп'ютерний набір і верстка	В.М. Олефіренко
	Т.В. Коваленко
	М.С. Шадріна
	С.В. Козловський

З матеріалами монографії можна ознайомитися:

Електронна адреса (e-mail):

laws_inst@ukr.net

laws.inst@mail.ru

social67@mail.ru

Адреса web-сайту:

www.institut.ho.com.ua

Формат 60x84 /16. Умов. друк. арк. 12,85

Тираж **300** прим. Зам. №

Видано та надруковано

Чернігівським державним інститутом права, соціальних технологій та праці
вул. 50 років ВЛКСМ, 1^Б, м. Чернігів, 14028, тел. (0462) 72-20-59

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
серія ДК № 3210 від 09.06.08